

Innlandet
fylkeskommune

Vi bygger Innlandet

Kunnskapsgrunnlag for Innlandsstrategien 2020-2024 - Langversjon

Sammen skal vi bygge et nytt fylke, større enn mange europeiske land, med eventyrlige muligheter. Innlandet skal være noe mer enn summen av Oppland og Hedmark. Det skal bli et attraktivt sted der mennesker opplever at det er godt å bo, arbeide og leve livet.

Innlandsstrategien blir vår nye regionale planstrategi, som vedtas sommeren 2020. Regional planstrategi er et viktig utviklingsverktøy for å bestemme regionale satsninger, og skal lede fram til hvilke regionale planer som skal utarbeides.

Skal vi bygge, må vi vite hvilket fundament vi bygger på. Kunnskapsgrunnlaget er derfor den første delen av Innlandsstrategien.

Kunnskapsgrunnlaget kommer i to versjoner: En langversjon, som du sitter med nå, og en kortversjon. Kortversjonen er lettlest og aktuell for alle. Langversjonen er tiltenkt de som ønsker mer informasjon, og den kan brukes som et oppslagsverk.

FNs bærekraftsmål ligger til grunn for kunnskapsgrunnlaget og er forankret i Innlandets kulturarv som gjennomgående tema.

Formålet er å gi en faktaorientert oversikt over status, utviklingstrekk og utfordringer i Innlandet, og med dette legge til rette for en videre diskusjon av *hva vi vil med Innlandet inn i framtida*.

Innhold

1. HVEM ER VI, HVA BETYR VI?	4
1.1. HISTORISKE FELLESTREKK SOM HAR BIDRATT TIL Å DEFINERE INNLANDETS IDENTITET	5
1.2. ROLLER	14
1.3. KULTURARV I SAMFUNNSUTVIKLINGEN	15
1.4. STATUS FOR PLANER	16
1.5. INNLANDETS VIKTIGSTE KULTURARVRESSURSER	17
1.6. UTFORDRINGER OG MULIGHETER	18
2. DET GRØNNE INNLANDET	21
2.1. INNLANDETS NATURRESSURSER	21
2.2. BIOØKONOMI	31
3. UTE I INNLANDET	37
3.1. REISELIVET	37
3.1.4. NATURBASERT REISELIV	39
3.2. NATUR FOR FOLKET	41
3.2.2. INDIVIDUALISERING OG SPESIALISERING	43
3.3. JAKT, FANGST OG FISKE	45
3.4. AREALBEHOV OG PRESS	46
3.5. FYSISK AKTIVITET FOR Å FREMME FOLKEHELSEN	46
4. ET BÆREKRAFTIG INNLAND	49
4.1. KLIMAENDRINGER I INNLANDET	49
4.2. DIREKTE KLIMAGASSUTSLIPP I INNLANDET	51
4.3. INNLANDS-INNBYGGERNES KLIMAFOTAVTRYKK	56
4.4. OPPTAK OG UTSLIPP AV KLIMAGASSER I SKOG OG ANNEN AREALBRUK	58
5. FOLK I INNLANDET	61
5.1. VEDVARENDE FØDSELSUNDERSKUDD	61
5.2. INNVANDRING OG TILFLYTTING BIDRAR TIL VEKST	63
5.3. FLERE ELDRE OG FÆRRE UNGDOMMER	68
5.4. STORE FORSKJELLER MELLOM BYER OG DISTRIKT	69
5.5. LAVERE FOLKETALLSVEKST FREMOVER	69
5.6. SMÅ UTFORDRINGER I ET INTERNASJONALT PERSPEKTIV	69
6. ET INNLAND PÅ REISE	70
6.1. DEMOGRAFI	70
6.2. REGIONAL UTVIKLING OG PENDLING	70
6.3. KLIMA OG MILJØ	71
6.4. SAMFERDSELS BETYDNING FOR NÆRINGSLIVET	71
6.5. FOLKEHELSE/TRAFIKKSIKKERHET	71
6.6. SAMFERDSEL/REISELIV	72

7. LIVET I INNLANDET.....	73
7.1. GODE BO- OG OPPVEKSTMILJØ	73
7.2. UNG I INNLANDET	75
7.3. HELSETILSTAND.....	77
7.4. GOD TANNHELSE.....	78
7.5. LIVSKVALITET – TRIVSEL - TILHØRIGHET	80
7.6. LEVEVANER	80
7.7. FRIVILLIGHET OG MULIGHET FOR DELTAGELSE ER VIKTIG	82
7.8. IDRETT OG EGENORGANISERT FYSISK AKTIVITET	83
7.8.1. KOMPETANSEARBEID I IDRETTE.....	83
7.9. KUNST OG KULTUR.....	85
7.10. BIBLIOTEK	88
7.11. KULTUREN SOM NÆRING	89
8. HVA LEVER VI AV I INNLANDET?	91
8.1. ARBEIDSPASSER, NÆRINGSSTRUKTUR OG VERDISKAPING.....	91
8.2. ARBEIDSLIV	96
8.3. FORSKNING OG UTVIKLING.....	99
8.4. UTDANNING	100
9. INNLANDET I EN GLOBAL TIDSALDER.....	113
9.1. INNLANDET; GJENSIDIG AVHENGIG AV VERDEN UTENFOR FYLKETS GRENSER	113
9.2. INTERNASJONALE TRENDER PÅVIRKER INNLANDET OG GIR SAMTIDIG NYE MULIGHETER	114
9.3. INNLANDET ER AKTIV PÅ INTERNASJONALE POLITISKE ARENAER	120
9.4. INTERNASJONALT SAMARBEID ER EN NØKKEL TIL VERDISKAPING, SIKKERHET OG BÆREKRAFTIG UTVIKLING I INNLANDET	128
10. ET INNLAND MED TRYGGHET OG LIKE MULIGHETER.....	131
10.1. INNTÉKT OG SOSIALE FORSKJELLER	131
10.2. DEMOKRATISK DELTAKELSE.....	135
10.3. LIKESTILLING	138
10.4. TRYGGHET OG ULYKKER.....	141
11. ET ROBUST INNLAND.....	143
11.1. SAMFUNNSSIKKERHET OG BEREDSKAP	143
11.2. HVA TENKER VI OSS KAN SKJE?.....	144
11.3. KRITISKE SAMFUNNSFUNKSJONER	145
11.4. CYBERSIKKERHET	146
11.5. KRAFTFORSYNINGEN.....	146
11.6. MATPRODUKSJON	147
11.7. JORDVERN.....	147

1. Hvem er vi, hva betyr vi?

Innlandets historie og kulturarv er en kilde til kunnskap, tilhørighet, undring og refleksjon over hvem vi er og har vært og ikke minst hvem vi ønsker å være i framtida. Kulturarven forbinder oss med fortida, og synliggjør de historiske sammenhengene og fellesskapene vi inngår i, og noen ganger bruddene og konfliktlinjene som har oppstått. Samlet er dette umistelige ressurser, som gir forankring og inspirasjon for den nye regionen.

Når vi nå utvider vårt kulturelle og administrative fellesskap, starter vi ikke på bar bakke i å bygge et nytt *vi*. Innlandet har tidligere vært en enhet – i det historiske Opplandene/Opplanda.

For mens kapital og handelsvare er av internasjonal og global interesse og kan flyte og flyttes over landegrenser, så er det grunnleggende viktig for mennesker å høre til. Mennesker må ha en historie og identitet, gjerne kryssende identiteter og historier, men må alltid høre til, ha steder, lokalhistorie og fellesskapshistorie å forholde seg til. I fremtiden vil det internasjonale fellesmenneskelige samkvemmet bli stadig viktigere. Da kreves det desto sterkere at mennesker ikke er historieløse. Vi trenger kulturelt og historiske minne for ikke å bli nåtidsblinde. Sitat: Gro Steinsland (Dovre i tusen år)

Innlandet fylke er like stort som Danmark og forener et vrimmel av mangfold. I tillegg til at mennesker og kultur er preget av ulik stedstilknytning, har vi i Innlandet også et etnisk mangfold med både urbefolkning og minoriteter og en riksgrense som både har delt og knyttet sammen. I dag har mange innbyggere også innvandrer- og flyktningebakgrunn.

Vi og våre omgivelser er et resultat av tusenårig utvikling, blant annet basert på naturgitte forutsetninger, kulturutvikling og fortellinger, dialekt, påvirkning utenfra, innflytting, innovasjon, handel og militær og politisk makt.

Det kulturelle mangfoldet kan delvis knyttes til de store geografiske og landskapsmessige variasjonene Innlandet byr på, fra flatbygd til høyfjell. Noen kjenner seg som skogsfolk, andre som fjellfolk eller bygdemenneske. For mange er det byen eller industristedet som gir tilhørighet. Oftest har man flere og skiftende identiteter. Samtidig har man til alle tider vært avhengig av et samspill der man har utvekslet ressurser og produkter, fortellinger og holdninger. Mangfoldet er i seg selv en felles ressurs, som bidrar til en felles identitet. Et landskapsovergripende nett av infrastruktur, vareutveksling, interessefellesskap, slektsbånd og felles kultur og historie knytter Innlandet sammen.

Våre administrative enheter er ikke knyttet til kultur eller etnisitet, men tvert imot til et fellesskap som binder sammen på tvers av mangfoldet. Innlandet fylke skal gi innbyggerne mulighet til en historisk forankring og forståelse for de prosessene og hendelsene som har formet området.

1.1. Historiske fellestrekk som har bidratt til å definere Innlandets identitet

1.1.1. Et historisk og symbolsk tyngdepunkt i Norge

Innlandet har en nøkkelrolle i landets historie fra vikingtid og middelalder og fram til i dag. Vi kan snakke om Innlandet som Norges symbolske sentrum. Det spenner fra riksdannelse for 1000 år siden, grunnlovssamlingen på Eidsvoll i 1814 med ny statsdannelse, «nyoppdagelsen» av fjellet til dagens fortolkninger av historien. Den rommer mytiske fortellinger om konger, helter og jotner og foreningen av det norrøne og det samiske i opphavsmytene om Norges folk på Dovrefjell. Den handler også om et historisk maktsentrum ved Mjøsa, med Åker og det førreformatoriske bispesetet, med et omland som omfattet dagens Innlandet, og mere til. Innlandsområdet ble symbolet på det norske, og gjennom 1800-tallet fikk det stor betydning innen kunst og litteratur i løsrivingsprosessen mot Sverige. I dag er gjenåpnede pilegrimsveier, Middelalderfestivalen på Domkirkeodden og Birken eksempler på hvordan de mytiske fortellingene og historiene om Norge fortsatt er levende.

Om fjella i nord har vært et symbolsk sentrum for nasjonen, har Mjøsregionen alltid vært viktig for den reelle makta. Mjøsa, Norges største innsjø med sitt frodige omland, sin strategiske beliggenhet og sin betydning for kommunikasjon, skaper dette maktgrunnlaget. Helgøya, den hellige øya, var tidlig et senter for gudedyrkelse. Andre viktige maktbaser var Åker gård og Hamarkaupangen, og i Gudbrandsdalen, Hundorp. Seinere kom byene Lillehammer (bystatus fra 1842), Hamar (1849), og Gjøvik (1861).

Sentrale kulturmiljøer og kulturminner

- Steder og landskap nevnt i myter og sagalitteratur, bl.a. Dovrefjell, kongsgårdene, Hundorp, Hadeland, Åker gård og Lillehammer – Rena (Birkebeinerne.)
- Bymiljøene representert ved NB-områdene (bymiljøer av nasjonal interesse)
- Domkirkeodden og andre kirkemiljøer fra middelalder med sterk konsentrasjon i Mjøsområdet
- Sagatun på Hamar, landets første folkehøgskole og det viktigste symbol på skandinavismen i Norge

1.1.2. Et ressurs- og mulighetsområde

Innlandet har gjennom mange tusen år vært et viktig ressurs- og mulighetsområde. Skogene, fjellet, jorda, vann og vassdrag har vært avgjørende for bosetting, næring og utvikling, både lokalt og nasjonalt. Her finnes et mangfold av stedegen kunnskap som gjennom årtusener er opparbeidet for å «male muld til mat». Fortsatt er naturressursene viktige, men nå også til andre formål, som bokvalitet, rekreasjon, læring, turisme og høyteknologi. I en grønnere framtid vil disse ressursene bli enda viktigere.

Det levde mennesker her kanskje så langt tilbake som for 10.000 år siden. De levde av jakt, fiske og fangst, særlig på rein og elg. Mange spor etter jegere og fangstfolk er synlige kulturminner. Det fins mengder av spor etter reinfangst, forekomster som er unike i nasjonal sammenheng. Gjenstandene som smelter ut av isen høyfjellet vitner også om denne kulturen. Gjennom det brearkeologiske sikringsprogrammet er det samlet inn mer enn 2500 funn, noe som utgjør over halvparten av funnene globalt. Minnene etter elgfangst er også et svært viktig tema. Også her fins mange spor.

De eldste daterte fangstgropene i Innlandet er fra 500 år f.Kr eller tidligere (Alvdal vestfjell, Aursjøen og Grimsdalen). Fangst på rein og elg i jernalder og middelalder hadde nærmest industrielt omfang. Dertil kom jernutvinning fra 200-tallet. Overgangen fra bronse til jern omkring år 500 f.Kr. medførte at folk ikke lenger var avhengig av leveranser av viktige råstoffer fra utlandet. Jernet ble først produsert til lokale formål og seinere i stort omfang ut over lokale behov. Alt dette var viktige ressurser som ga omfattende handel og eksport og gjorde området viktig langt ut over dagens Innlandet. Handel la grunnlag for makthavere og utvikling av maktsentra som Hundorp og Åker.

Seinere kom bergverk med uttak av kleber, skifer og kvernstein og utvinning av jern, kobber, og nikkel. I Nord-Østerdalen finnes innledningen til Midt-Norges bergverkhistorie, som senere fikk sentrum i Røros, og har hatt avgjørende betydning for bosetting og livsvilkår i regionen. Kobberforekomsten i Kvikne ble funnet i 1636. På Sel har det vært gruvedrift på kobber fra 1642 eller tidligere, på Lesja jernverk fra 1659. I Espedalen startet uttak av nikkel i 1846. I Øystre Slidre og flere steder i Gudbrandsdalen og Østerdalen har det vært uttak av takskifer, noe som har betydd mye for byggeskikken. Det samme gjelder uttak av kleberstein til peiser og ovner.

Kobberverket på Røros ble etablert 1644. Verket fikk ved kongelig privilegium rett til malmforekomster, skog og trevirke, vannkraft og arbeidskraft innen en Circumferens på 4 gamle norske mil (ca 44 km) rundt Storwartz-gruva. Circumferensen omfatter store deler av Os, Tolga og Engerdal kommuner. Her fikk befolkningen arbeid med kullbrenning og –kjøring, og det ble etablert smeltehytter bl.a. i Tolga og på Femundshytta. Bergverksvirksomheten ga ringvirkninger, i form av lønnet arbeid for bøndene, nye bosettinger og ferdasgårder, befolkningsvekst, og stedvis et overskudd som ga seg utslag i særlig vakre gårder med påkostede og dekorerte bygninger. Røros bergstad ble verdensarv i 1980, og i 2010 ble verdensarven utvidet, slik at både Femundshytta og vintervegen gjennom Tufsingdalen nå er verdensarvområder. Circumferensen er buffersone, og har mange kulturminner og kulturmiljøer med forbindelse til kobberverket.

Innlandsfiske har vært viktig for matforsyning i lang tid. Fiskeinnretninger har vært bygd i mange vassdrag. Fiskevollene ved Istern, Femunden og Sølensjøen var en viktig del av næringsgrunnlaget for gardene i bygda. Ut fra kildene kan dette fisket føres tilbake til vikingtiden. I mange vatn i Jotunheimen, og trolig også i andre fjellområder, må utsetting av fisk i fisketomme fjellvatn ha skjedd allerede i steinalder. Ved Tesse i Vågå/Lom er det funnet et stort antall fiskeredskaper av flere ulike typer, datert til yngre jernalder og middelalder. Fiskerkapellet fra Fåberg (nå på Maihaugen) viser betydningen av lågåsildfisket i Lågendeltaen i middelalderen.

Store jordbruksområder utviklet seg over tid, ikke minst på de fruktbare områdene rundt de store innsjøene i søndre del av fylket: Hedmarken, Hadeland og Toten. Her fins mange spor etter bronsealder- og jernalderbosetting, gravhauger og gravfelt. Rike gjenstandsfunn i disse områdene viser betydningen av det tidlige jordbruket. Med økende folketall og ekspanderende jordbruk på flatbygdene og i dalførene ble skog og fjell tatt i bruk til fôr høsting, utmarksbeite og setring. Innlandet er det fylket i landet som har flest setre i drift og Valdres er seterregionen framfor noen. Vangrøftdalen – Kjurrudalen i Os er et eksempel på et seterområde der rik og variert vegetasjon har gitt grunnlag for aktiv bruk av utmarksressursene gjennom lang tid.

Innlandet er også det viktigste skogfylket og kulturminnene knyttet til skogbruk er av våre viktigste. Her fins alt fra de usleste skogshusvær til sagbruk og annen treforedlingsbedrifter. De store, imponerende bygningene, særlig i Østerdalen og langs Randsfjorden, fra oppgangssperioden i skogbruket 1850-1920 vitner om skiftende konjunkturer i denne eksportnæringen.

Landbruksbasert tilvirking, industri og samvirkeutvikling kjennetegner 1800- og 1900-tallet, og mange meierier, brennerier, bryggerier, møller og garverier ble etablert. I denne perioden ble også flere treforedlingsbedrifter etablert, bl.a. på Ådals bruk i Løten (Klevfos) og langs Hunnselva i Gjøvik. Kalkbrenning basert på kalksteinsforekomster, spesielt i Mjøsregionen, var viktig for landbruket. Nyoppfinnelser innen brenneriteknologi, frigivelse av brennerivirksomheten i 1816 og potetdyrking gjorde sitt til at det i løpet av 1840-50-åra ble startet en rekke fabrikkmessige anlegg. Produsentene i Mjøsregionen sto for 80 % av spritproduksjonen i 1880-åra. I dag er Hoff SA på Gjøvik den dominerende spritprodusenten i landet. Moelven Brug, Mesna Brug og Hamar jernstøperi – Ham Jern ble viktige produsenter av maskiner og redskaper for landbruket. Kapp melkefabrikk og De norske Melkefabrikker/Nestlé (fra 1905) på Hamar foredlet melk fra sitt omland.

Industriproduksjon for byggebransjen er også et sterkt trekk i Innlandet. Vi har teglverk og sagbruk fra 1800-tallet, og i 1960-åra kom framveksten av ferdighusproduksjonen i Moelv og Trysil. Hunton på Gjøvik (fra 1889) har fra starten og til i dag produsert papp og seinere plater for bygningsformål og satser nå blant annet på trefiberbasert bygningsisolasjon.

Utnyttingen av fossekraften, "Norges hvite kull", satte fart i norsk industriutvikling og ble inngangen til landets utvikling til et moderne samfunn. I Innlandet var imidlertid flere av de første kraftverkene små, private kraftverk som ga lys til en gård eller ei grend. Etterspørselen etter energi økte betraktelig i tiårene etter andre verdenskrig. Det ble bygd flere store kraftverk, mange av dem for å imøtekomme den store etterspørselen etter kraft til alminnelig forsyning på Østlandet

Fra midten av 1800-tallet ble fjellet gradvis et populært turistmål. Vitenskapsfolk, kunstnere og noen norske og engelske turister var de første som fikk øynene opp for verdiene her. DNT ble stiftet i 1868, og Jotunheimen, Rondane og Dovrefjell ble viktige områder for foreningen. Bevaring og vern av norsk natur har lange tradisjoner i Innlandet. Rondane nasjonalpark, opprettet i 1962, er den første i sitt slag i landet. Nasjonalparker og landskapsvernområder har samlet sett sikret enorme verdier knyttet til natur- og kulturarven. Disse verdiene er også viktige deler av opplevelsesgrunnlaget for reiselivet som i dag står sentralt i utnyttelsen av ressursgrunnlaget i Innlandet.

Innlandet har både Norsk Skogmuseum og Norsk Fjellmuseum som viktige formidlingskanaler for kulturarven knyttet til skog og fjell i Norge. Regionmuseene forteller den mangfoldige historien om utnyttelsen av naturressursene.

Sentrale kulturminner /kulturmiljøer (se også internasjonalt viktige, omtalt nedenfor)

- Fangstanlegg: Kulturminner knyttet til elgtrekket mellom Dokkfløy og Murudalen med fangstinnretninger, bosetningsspor og bergkunst fra steinalderen. Helleristninger med figurmotiv fra steinalderen på Stein i Ringsaker. Omfattende massefangstanlegg for rein i fjellområdene i Nord-Østerdalen og Nord- og Midt-Gudbrandsdalen

- Jernvinna: I forbindelse med kulturminneundersøkelser i områder som Dokkfløy i Gausdal, Rødsmoen og Gråfjell i Åmot og Beitostølen i Øystre Slidre er det påvist intensive perioder med jernutvinning fra rundt 200 e.Kr. og inn i middelalderen. Spor etter jernutvinning fra myrmalm fins i stor deler av utmarka i Innlandet.
- Innlandsfiske: Elvålsvollen og Høgsetvollen ved Istern, Buvika ved Femunden og fiskevollen ved Sølensjøen. Luseby ved Furusjøen i Rondane er en tett gruppe buer og naust knyttet til fiske.
- Seterområder: Einunddalen i Folldal er landets lengste seterdal. På Stølsvidda i Valdres og i Vangrøftdalen - Kjurrudalen i Os er det fortsatt aktiv bruk av utmarka med setring, utmarksbeite og slått. Sjodalen i Vågå er særpreget ved store låvebygninger som ble brukt til lagring av høy og reinlav til fôr ved vintersetring. Rausjødalen setermeieri i Tolga er Nord-Europas første andelsmeieri fra 1856.
- Storgarder: På flatbygdene fins mange storgarder, mange med opprinnelse tilbake i jernalderen. De er viktige elementer i kulturlandskapet. Melgård i Åmot er representativ for storhetstida i skogbruket med sin praktfulle hovedbygning i sveitserstil og med et vakkert hageanlegg. Storgardene langs Mjøsa og Randsfjorden hadde, og har gjerne anlagt store hageanlegg med utsikt over innsjøen. Tidligere foregikk det mye transport på Mjøsa, og gardene hadde egne kaianlegg. Forbindelsen til innsjøen ble gjerne understreket ved alleer fra garden til stranda.
- Skogbruk: Frysjøberget i Grue er det på et relativt begrenset område en samling skogshusvær av varierende alder, type og standard. Langs Randsfjorden fins flere områder med viktige minner knyttet til skogbruk.
- Bergverk og industri: Vår eldste bergverkshistorie er representert i Kvikne ved klebersteinsbrudd fra 500-tallet, kobberverket og Røstvangen gruver. Rustgruva på Sel er også en av landets eldste kobbergruver. Folldal Gruver er et helhetlig kulturmiljø av nasjonal verdi. Miljøet viser en lang kontinuitet med gruvedrift fra midten av 1700-tallet fram til nåtid. Røros kobberverk sto bak både gruvevirksomhet, smeltehytter, kullbrenning og logistikk knyttet til dette, i hele Circumferensen, så langt sør som til Femundsenden og Drevsjø. Kvernsteinsbruddet på Lalm i Vågå og verksområdet for nikkelutvinning i Espedalen er to andre viktige kulturminner. Atlungstad i Stange, Løiten brenneri, Holmen på Gjøvik og Røykenvik brenneri i Gran er eksempler på brenneri-etableringer fra midten av 1800-tallet. Hunton bruk, Klevfos og Skrankefoss er gode representanter for treforedlingsindustrien. Av landbruksrelatert industri kan nevnes Moelven Brug og Mesna Brug bruk som var viktige produsenter av maskiner og redskaper for landbruket. Kapp melkefabrikk og De norske Melkefabrikker/Nestlé på Hamar foredlet melk. I tillegg fins et stort antall møller og ysterier.
- Vannkraft: Breien i Etnedal er eksempel på lite, privat anlegg tidlig 1900-talls kraftverk. Vinster-utbyggingen fra etterkrigstiden med demning, kraftstasjon og infrastruktur for kraftoverføring mot Oslo.

1.1.3. Et grenseområde og mangfoldssamfunn

Innlandet er, og har vært et grenseområde og mangfoldssamfunn. Her har norrøn og samisk befolkning levd side om side fra jernalderen, og vi har en lang grense mot Sverige. Det er både sørsamisk urbefolkning og skogfinnere, romani/tatere og jøder som tre av fem nasjonale minoriteter. Det er også mange innbyggere med innvandrer- og flyktningebakgrunn.

Innlandet har en unik historie med etnisk mangfold. Sør-samene i Engerdal representerer i dag det sørligste området med samisk bosetting og reindrift. Samene har status som urfolk, og har spesielle rettigheter når det gjelder bruk av landområder, språk, utdanning og

forvaltning av kulturminner. Sørsamenes historie kan deles i tre store perioder: Fangstsamfunn, intensiv reindriftsnomadisme og ekstensiv reindrift. Reindriftsnomadismens tid antas å ha begynt seint i middelalderen, omkring 1200–1400. Samene har historisk forholdt seg uavhengige av riksgrensa og har tidligere bosatt større deler av Innlandet.

Tatere (romani) er kjent i Norge fra midt på 1600-tallet. Sigøynere (rom) kom vandrende på 1800-tallet. De regnes begge som nasjonale minoriteter, hver med eget språk og egen kultur og livsform som omreisende i håndverk og handel, som det fremdeles finnes rester av blant taterne.

Skogfinner kom til Norge via Sverige etter utvandring fra Karelen på 1600-tallet. I begynnelsen drev de sitt tradisjonelle svedjejordbruk. Selv om etterkommerne i dag ikke bruker finsk språk, er de en nasjonal minoritet, med sine egne materielle og immaterielle kulturminner. Byggeskikk og stedsnavn er mest utbredt og bevart på Finnskogen mot svenskegrensa, men det er minner om skogfinsk bosetting istore deler av Innlandet.

For jødene som gruppe er antisemittiske holdninger og det at jøder ble nektet innreise til Norge inntil 1851 bakteppet. Noen få jødiske familier etablerte seg likevel i Innlandet, som for eksempel familien Karpol på Harpefoss i Sør-Fron. Medlemmene av familien var blant dem som ble deportert og drept i Auschwitz under siste verdenskrig. Noen klarte å flykte over til Sverige.

Grensekommunene har fellestrekk med bygder på den andre sida av svenskegrensa. Forholdet til grensa og nabolandet har påvirket Innlandet – periodevis med livlig utveksling av arbeidskraft, varer og kultur. I andre perioder har militære festningsverk, ufred og beredskap preget samfunnet. Grensa påvirket også begivenhetene under 2. verdenskrig. I dag står de merkede flyktningerutene sammen med fredsmonumentet på grensa ved Magnor, som symboler på forbrødring og fred. Over 50 000 nordmenn flyktet til Sverige under krigen, mange av dem via ulike ruter gjennom grenseskogene i Innlandet. Mange folk i grenseområdet risikerte livet ved å påta seg å være grenseloser, eller å skjule flyktninger. Grenselosmuseet på Skjølabråten i Eidskog er endestasjon for flyktningeruta fra Skullerudstua i Oslo, som er merket og vedlikeholdes av DNT.

Anleggsarbeid med veg og jernbane og områder med gruvedrift trakk til seg folk fra inn- og utland. Utvandringen til Amerika, og tilbakevandringen, ga sterke kulturimpulser og økonomiske konsekvenser på flere måter.

I dag setter nye innvandrergupper preg på kulturen i Innlandet. Flerkulturelt Senter ved Glomdalsmuseet har begynt et viktig arbeid på dette feltet, bl.a. med utstillingen «Latjo drom» (1997) som har fått det nasjonale ansvaret for dokumentasjon av romanifolkets/taternes kultur og historie. Norsk Skogfinsk Museum i Svullrya, Grue kommune fungerer som knutepunkt og pådriver for skogfinsk kultur. Norsk utvandermuseum på Hamar forteller historien om utvandring og hjemvandring. s.6.2

Sentrale kulturminner /kulturmiljøer

- Syløyen er en fraflyttet samisk sommerboplass øst for Femunden og ligger innenfor Elgå reinbeitedistrikt/Svahken sijte, en sørlig buffer og et grenseområde for sør-samisk kultur

- Samisk boplass ved Aursjøen i Lesja, funnet sommeren 2006, bekrefter at det har vært en samisk bosetting i Dovrefjellområdet i vikingtiden.
- Daniel Mortensons vinterboplass ved Elgå i Engerdal og den «nybygde» gamma som ble åpnet til Samejubileet i 2017.
- Abborhøgda er en helhetlig og typisk finneplass som ligger øst på Varaldskogen i Kongsvinger kommune.
- Tater-Millas hus i Våler ble bebodd av datter av den kjente Stor-Johan.
- Det er lagt ned *snublesteiner* for de tre deporterte jødene Esther, Klara og Samuel Karpol i Sør-Fron. Det er også lagt ned snublesteiner på Gjøvik og i Elverum.
- Øvrebyen med Kongsvinger festning, Cristianfjeld festning i Elverum, samt skanser som ble anlagt som ledd i strategien med Glomma som forvarslinje mot angrep fra Sverige. Den best bevarte av disse i dag er Terningen skanse (fra 1673, gjenopptatt i 1814) vest for Elverum.

1.1.4. Et område med store økonomiske og sosiale ulikheter

Tradisjonelt har det vært et stort økonomisk og sosialt spenn innad i befolkningen i Innlandet. Motsetningene førte blant annet til framvekst av en aktiv arbeiderbevegelse, som har vært viktig for den politiske utviklingen i hele Norge, med velferdsstat og fellesskap som viktige verdier og drivkrefter

Gjennom store deler av vår historie har det vært et stort økonomisk og sosialt spenn i befolkningen. I bronsealder og jernalder finner vi ofte bevart spor etter makteliten, blant annet i form av store og velutstyrte gravhanger, store langhus og kulthus. De laveste på rangstigen, treller og ufrie var kanskje i flertall, men de finner vi sjelden konkrete spor etter. Også i sagalitteraturen er det oftest konger og eliten ellers som beskrives mens de mange ufrie og fattige får liten plass.

På 1700-tallet ble det iverksatt tiltak i regi av det offentlige mot fattigdom og sosial nød. Tidligere var ansvaret for sosiale problemer overlatt til familie, kirke og det enkelte sogn. I byene ble de fattige plassert i fattighus eller gitt pengebidrag. På bygdene fortsatte legdsystemet, der fattige flyttet fra gård til gård for mat og husly. Først med innføringen av fattigloven av 1845 kom den moderne sosialpolitikken.

På 1800-tallet var befolkningsveksten stor, og i deler av Innlandet var det svært stor forskjell på fattig og rik. Det ble ryddet plasser i utkanten av beitemark og i skogen på steder der det egentlig ikke var liv laga. Store steinrøyser etter rydding, og ruiner eller tufter etter små stuer, forteller om knappe og arbeidskrevende kår. Både i de rike jordbruksområdene og i skogdistriktene viser forskjellen på storgardenes bygninger og husmannsplassen det store spennet.

Den industrielle utviklingen mot slutten av 1800-tallet påvirket samfunnsstrukturen. Det gamle standsamfunnet måtte vike for et klassesamfunn med skjerpede fronter, men hvor også utdanning og karriere ga muligheter til å forflytte seg sosialt.

Forsamlingslokalene har vært en viktig del av samfunnets infrastruktur, er det fortsatt i mange bygder og gjenspeiler til en viss grad de sosiale skillene i samfunnet. Mange av lokalene har spilt en betydningsfull rolle i politisk sammenheng og i kulturutvikling. I ei lita grend kunne det, i tillegg til skolen, være ungdomshus innen den frilynte

ungdomsbevegelsen, et arbeiderlokale, og et bedehus. Samtidig kunne det også være et avholdslokale, et bøndernes hus og et skytterhus.

Forskjellig kulturaktivitet og ikke minst idrettsbevegelsen gjenspeilte tidligere også klassetilhørighet, kanskje klarest vist gjennom etableringen av Arbeidernes idrettsforbund, AIF.

Sentrale kulturminner /kulturmiljøer

- Det er 10 freda husmannsplasser i Innlandet, vi har for eksempel Prøysen og Hesthagen i Ringsaker og Toftemo i Dovre. Noen steder utgjør husmannsplassene hele grender slik en finner på Simenstadhøgda i Ringsaker.
- Unset i Rendalen er ei av de viktigste bureisingsgrendene i Innlandet. To bureisingsbruk er freda – Røset i Tolga og – Fiskvik i Rendalen. Heidal/Murudalen i Sel er et jordbrukslandsskap med stor tidsdybde. Historiske eiendoms- og arealbruksstrukturer er til dels bevart og synlig. De illustrerer også de sosiale forskjellene i bygdesamfunnet ved at også noen husmannsplasser er bevart i hoveddalen, og at det er ei betydelig bureisingsgrend i Murudalen. Bureisingsbruket Åseng ble i 2001 flyttet fra bureisingsgrenda Kvarvet i Sør-Fron til Maihaugen.
- Bomiljøer i byene som sammen representerer spennet mellom rik og fattig
- Hovedbygningen på Hammer på Lillehammer var fattighus i siste halvdel av 1800-tallet.
- Gjøvik Arbeidersamfund er et bygg fra 1889, reist av arbeidersamfunnsbevegelsen med de lokalhistoriske skikkelsene Aksel Fahlstrøm og Johan Castberg i spissen.
- Forsamlingshuset Skjold i Løten ble et sentralt arbeiderlokale for kommunistene i Norge med NKP-leder Emil Løvlien som «primus motor».

1.1.5. Et område for de sentrale transportrutene i landet.

Helt fra sagatiden, for over 1000 år siden og fram til i dag har noen av viktigste transportrutene i landet gått gjennom Innlandet. En hadde de lange linjene med Pilegrimsled, Kongeveier, jernbane og vannveier og fikk handel og møteplasser ved strategiske trafikkknutepunkter. Det har gitt grunnlag for framvekst av tettsteder og byutvikling

Ferdselsveger, fra hulveger som oppsto i jernalderen til dagens anlegg for bilismen, utgjør en interessant utvikling og rommer en rekke kulturminner. Middelalderens vegsystem bestod av varderekker og stier. Viktige ruter var vegen mellom Oslo og Bergen over Hadeland, Valdres og Filefjell, og vegen mellom Oslo og Trondheim gjennom Gudbrandsdalen og over Dovrefjell. Vegene over Dovrefjell hadde også en viktig funksjon som pilegrimsveg til Nidaros, og på 1000-tallet skal kong Øystein ha latt bygge seleshus på fjellet for de vandrende. Den gamle vegforbindelsen fra Glomma ved Tråstadsundet i Kongsvinger gjennom Vinger og Eidskog over Magnor til Sverige har hatt stor strategisk betydning i lang tid. Her dro Harald Hårfagre for å erobre Värmland fra svenskekongen. Også Olav den Hellige, Kong Sverre og Erik av Pommern brukte vegen.

Utover 1600-tallet startet arbeidet med å utbedre hovedfartsårene slik at de kunne kjøres med hest og kjerre. Innføringen av postvesenet i 1647 var en viktig drivkraft for dette. De nye veiene ble kalt kongeveger. Gjennom 1700-tallet ble Kongevegen over Dovrefjell utbedret slik at den kunne brukes av stadig større kjøretøy og reisefølge. Som den første offentlig bygde kjøreveg mellom øst og vest sto den Bergenske Kongeveg ferdig på slutten av 1700-tallet, og fikk stor betydning for ferdselen mellom landsdelene. Før Lillehammer fikk bystatus

var området rundt Hammer gård med kirke, skysstasjon, telthus og markeds plass et viktig stoppested langs Den Trondheimske Kongeveg og et viktig knutepunkt i tilknytning til ferdsselen på Mjøsa. Den Wingerske kongeveg var hovedforbindelsen for kongen mellom Stockholm og Oslo i unionstida. Den hadde stor strategisk betydning siden den ble brukt til transport av krigsmateriell. Langs vegen ble det bygd skanser med kanoner og palisader som beskyttelse.

Med industrialiseringen på 1800-tallet kom nye krav til vegstandard. Vegene ble nå bygd som chausseer. Det ble opprettet en mengde skysstasjoner langs hovedvegnettet med faste skysskift. Disse skulle føye seg mykt inn i terrenget og ha så liten stigning som mulig. Utover 1900-tallet måtte vegbyggingen i stadig sterkere grad forholde seg til bilen og dens krav. Med bilismens framvekst kom det nye typer bygninger og anlegg. Bensinstasjonene illustrerer dette godt. Det var viktig at disse bygningene ble oppført i en arkitektur som skulle gjenspeile det nye og det moderne. Funksjonalismen ble et formuttrykk som ble mye brukt i denne sammenhengen.

Pilegrimsledene, Valdresleden og kongevegene går gjennom områder med viktige kulturminner og kulturmiljøer og bidrar til opplevelse, folkehelse og verdiskaping. Her ligger gravminner, historisk viktige steder og bevarte bygninger fra middelalderen. Ledene gir nærkontakt med arven etter Olav den Hellige, og langs leden finner vi også våre fremste kulturbærere, kirkene.

Fra en for flere tusen år siden tok i bruk stokkebåter på elv og sjø og helt fram mot nyere tid med dampbåter på de store innsjøene har vannvegene vært den mest effektive ferdsselsvegen. Mellom nærliggende innsjøer og forbi fosser i elvene fantes traseer for trekking av båt. Islagte vann og vassdrag betydde mye for framkommelighet vinterstid.

Vassdragene var lenge den viktigste transportåren for tømmer. I Innlandet har vi en rekke unike kulturminner fra århundrers fløtningsvirksomhet i Glomma med sideelver, Drammensvassdraget med sideelver, Femund-Trysil-vassdraget og Haldenvassdraget. Her har det vært fløtet tømmer siden 1500-tallet og helt fram til 1991, da de siste tømmerstokkene gikk ned Trysil-elva. Lillehammer lense var i drift fra ca. 1850 til 1969. Fløtningen i Glomma opphørte i 1985

I tiden etter 1862 ble det åpnet en rekke jernbanestrekninger. Det startet med Hamar-Grundsetbanen og Kongsvingerbanen i 1862. Seinere fulgte Grensebanen fra Kongsvinger til Charlottenberg i 1865 og Rørosbanen, som ble fullført i 1890 som Norges første stambane. I 1880 ble Hedmarksbanen (Eidsvoll – Hamar) åpnet. I 1886 åpnet jernbanen fram til Otta i Gudbrandsdalen og ble fullført over Dovrefjell i 1921. I 1902 sto hele Gjøvikbanen med sidelinjer til Røykenvika og Skreia ferdig. Jernbanen har hatt stor betydning for næringsutvikling og stedsutvikling i Innlandet. Jernbanebyene har en sentral plass i Innlandets kulturarv. Hamar jernstøperi (1895) produserte bl.a. lokomotiver for statsbanen (193 damplokomotiver og 36 elektriske). Sammen med jernbaneverkstedet og godsområdet var dette Hamars viktigste arbeidsplass.

Norsk Vegmuseum med Norsk kjøretøyhistorisk museum ved Hunderfossen og Norsk Jernbanemuseum på Hamar formidler samferdselshistorikken. Norsk skogmuseum i Elverum bl.a. forteller om tømmerfløtingen.

Sentrale kulturminner /kulturmiljøer

- Kynnavassdraget (Elverum, Våler og Åsnes), Haugsåa-vassdraget, (Stange, Nord-Odal) og Grønavassdraget (Trysil) er prioritert i en særskilt plan for fløtningsminner i Hedmark.
- I flere vernete vassdrag utgjør fløtningsminner en viktig del av vernegrunnlaget. Eksempel på dette er Etna, Buvasselv og Lomsdalselva. Dokkadeltaet med sin pålegard og Lillehammer lense i Lågendeltaet er andre eksempler på viktige fløtningsminner.
- Skibladner og Fæmund II, er verna fartøy som fortsatt går i rutetrafikk.
- Vestre Nor - romslig firkanttun ved Glomma i Kongsvinger/skysstasjon og gjestgiveri i flere generasjoner/ferjeforbindelse over til vestsida.
- Grøna i Østre Toten – tidligere skysstasjon i helhetlig kulturmiljø med Kongevegen og steinkvelvingsbrua Skjærenbrua i et restaurert beitelandskap.
- Jernbanebyen Hamar med freda verkstedsbygninger og restaurant m.m
- Kongsvingerbanen og Dovrebanen med freda og verneverdige stasjonsbygninger
- Pilegrimsledene og kongevegene med tilhørende kulturmiljø langs traséene
- Oustad mek. verksted på Hamar og stasjonen i Grimsbu i Folldal, tidstypiske bensinstasjoner

1.1.6. Et område med rik kulturarv og folkekultur

Innlandet har en sterk og stolt kulturarv. Mange eiere av kulturminner gjør en uvurderlig innsats. Folkekulturen står sterkt med musikk, dans og håndverkstradisjoner. Det er stor frivillighet, med mange lag og foreninger. Både den materielle og den immaterielle kulturarven har fått sin form og sitt særpreg gjennom århundrers veksling mellom impulser utenfra, og lokale forhold. Klima, materialtilgang og lokale tradisjoner har formet byggeskikken, men ikke uten påvirkning fra internasjonale ideer og stilimpulser. Det er en rekke museer i Innlandet, flere med nasjonalt ansvar. Alle er viktige møteplasser og bidrar til ivaretagelse, formidling og utviding av vårt historiske minne.

Det er stor bredde i kulturuttrykk innenfor fylkets grenser. Tradisjoner knyttet til f.eks. sørsamiske drakttradisjoner, joik, skogfinsk byggeskikk og mattradisjoner og taternes trådarbeider supplerer tradisjonell norsk folkekultur på en spennende måte. Nye landsmenn innvirker på sine nærmiljøer og bidrar til vår felles kulturarv. For å vise noe av bredden innenfor arbeidet med immateriell kulturarv nevnes noen aktører og satsinger som bidrar sterkt på feltet:

- Kulturarv i den kulturelle skolesekken
- Norsk håndverksinstitutt – senter for immateriell kulturarv, Maihaugen
- Hjerleid skole og handverkssenter
- Vinstra videregående skole med landslinje for folkemusikk
- Norsk institutt for bunad og folkedrakt, Valdresmusea
- Flerkulturelt senter ved Glomdalsmuseet
- Norsk skogfinsk museum

Bygningsarv - byggeskikk – håndverk

Byggeskikken varierer fra område til område. Det er over tid utviklet regionspesifikke bygningstyper, nærmest som dialekter i byggeskikken.

Oppland fylkeskommune har siden årtusenskiftet satset aktivt og langsiktig for å være best mulig rustet til å nå 2020-målet om ordinært vedlikeholdsnivå på freda bygninger i privat eie. Det har også vært et mål å skape interesse og øke kompetansen generelt innen tradisjonelt bygningsvern og restaurering hos innbyggerne. To hovedelementer har vært avgjørende i denne satsingen, nemlig etableringen av et nettverk av bygningsvernrådgivere knyttet til regionmuseene og tilrettelagt, desentralisert utdanningstilbud innen teknisk bygningsvern og restaurering i nært samarbeid med Høgskolen i Sør-Trøndelag (nå NTNU). Satsingen har fått betegnelsen «Opplandsmodellen». For kulturminnefeltet er museene med sin kompetanse på tradisjonshåndverk og byggeskikk av stor verdi, ikke minst representert ved museumshåndverkerne og bygningsvernrådgiverne.

1.2. Roller

1.2.1. Fylkeskommunens rolle i forvaltningen – nye oppgaver

Det er vedtatt ny ansvarsforskrift på kulturminnefeltet, med overføring av oppgaver fra Riksantikvaren til fylkeskommunene, trolig med iverksetting 1.1.2020. Fagområdene er knyttet til arkeologi, kulturhistorie, arkitektur, konservering, bygningsvern og fartøyvern. Oppgavene gjelder all førstelinjehandling knyttet til dispensasjonsbehandling av automatisk fredete kulturminner, forvaltning av kulturminner under vann, ansvar for middelalderbyen Hamar (unntak når det gjelder Domkirkeruinen og vernebygget), forvaltning av statlig eide bygg som er fredet eller verneverdige, teknisk-industrielle kulturminner, fartøyvern, brannsikring i tett trehusbebyggelse, håndtering av tilskuddsordninger m.m. Overføring av oppgaver på kirkeområdet er også vedtatt i forskriften, men iverksettes trolig på et senere tidspunkt, da dette er et svært komplekst felt.

1.2.2. Kommunene

Kommunene er hovedaktør i vern og forvaltning av kulturminnene, selv om de ennå ikke har egne forvaltningsoppgaver etter kulturminneloven. Gjennom sine oppgaver etter plan- og bygningsloven har kommunen et hovedansvar for forvaltningen av det fysiske miljøet. Kulturlandskap og kulturmiljøer er viktige både som elementer i de fysiske omgivelsene og som premisser for den videre utforming av fysiske omgivelser i kommunene. Som ansvarlig for planlegging, stedsutvikling, byggesaker, miljø, kultur og landbruk, har kommunene et stort ansvar og en viktig rolle i forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. I tillegg har kommunene også en viktig rolle i finansiering og gjennomføring av tiltak.

1.2.3. Eierne av kulturminner

Eierne av freda og verneverdige bygninger og anlegg og grunneiere i viktige kulturmiljø har en nøkkelrolle i å sikre disse verdiene for framtida. Som eiere kan de bidra til at samfunnet får glede av kulturminnene gjennom jevnlig vedlikehold, god tilgjengelighet m.m. En del kulturminner er ressurskrevende å ta vare på. I mange situasjoner er det derfor ikke mangel på bevissthet om kulturminnets verdi som avgjør om bevaring er mulig eller ikke, men tilgangen til ressurser. Likevel har eieren avgjørende rollen i vern av kulturminnet, med sitt engasjement og initiativ.

1.2.4. Museene

Museumslandskapet i Innlandet består av seks konsoliderte museumsenheter: Lillehammer museum, Gudbrandsdalsmusea, Randsfjordmuseene, Valdresmusea, Mjøsmuseet og Anno museum, samt de statlige museene - Norsk Jernbanemuseum og Norsk vegmuseum som nå også innbefatter Norsk kjøretøyhistorisk museum og som sorterer under Samferdselsdepartementet, samt Norsk Skogfinsk Museum som fungerer som knutepunkt skogfinsk kultur. I tillegg kommer flere lokale museer og samlinger som f.eks Landets første kommunale aldershjem (1898) – Gamlehjemsmuseet på Nystu – Trønnes i Stor-Elvdal. Kistefos-museet på Jevnaker går til Viken ved fylkessammenslåingen, og Randsfjordmuseene vil fortsatt å ha hovedbase i Innlandet, men med avtale med Viken fylkeskommune for eierkommunene Jevnaker og Lunner. I Hedmark og Oppland hadde museene i 2017 til sammen ca. 630 000 besøkende og lønnet nesten 300 årsverk.

Alle de nevnte museene inngår i Museumsforum Innlandet, et formelt samarbeidsforum som ble etablert i mars 2019. Dette er et faglig nettverk for museene hvor også fylkeskonservatoren deltar. Formålet med forumet er å arbeide med museumsfaglige og – politiske spørsmål.

I Oppland har museene siden 1980-tallet arbeidet målrettet med sine samlinger av privatarkiv hos museene gjennom nettverket Opplandsarkivet. Det vil være naturlig å se på en utvidelse av dette nettverket til museene i Hedmark. Anno museum forvalter i dag Hedmarks største samling privatarkiver, mens også Statsarkivet på Hamar har en del privatarkiv-materiale fra begge fylkene.

Ordningen med bygningsvernådgivere og relevant håndverkerutdanning har vært sentral i Oppland fylkeskommunes arbeid med bygningsvern. Det er ønskelig at ordningen utvides til å omfatte hele Innlandet fylkeskommune.

Anno museum fikk i 2019 tilsagn om fylkeskommunale og statlige midler til et dokumentasjonssenter/fellesmagasin mens det i Oppland er mer desentraliserte løsninger. Digitalisering i samlingsforvaltningen har vært, og vil fortsatt bli en viktig satsing i museene.

1.2.5. De frivillige organisasjonene

Det eksisterer et stort antall foreninger som har kulturvern på dagsorden. Disse kan f.eks. være historielagene, husflidslagene, fortidsminneforeningen, bondekvinne- og bygdekvinnelagene, grunneierforeningene, utmarkslag og jeger- og fiskerforeninger, slektshistorielagene, hagelagene og Natur og ungdom.

Det frivillige organisasjonsliv og grunneierne er kulturminnevernets basisressurser. Det gjennomføres mange lokale bevaringstiltak og kulturminneprosjekter i regi av lag og foreninger, og mange kulturminner og -miljøer er avhengige av den frivillige innsatsen. Interesseorganisasjoner kan selv fremme planforslag og påklage reguleringsvedtak eller vedtak i byggesaker.

1.3. Kulturarv i samfunnsutviklingen

Fylkeskommunens samfunnsutviklerrolle skal videreutvikles, og en fortsatt sterk satsing på bred verdiskaping innen natur- og kulturarvfeltet er en sentral del av dette. Kulturarv vil ha en

viktig rolle på felt som samferdsel, infrastruktur og utdanning. Innlandet fylkeskommune vil videreføre høye mål for å realisere det grønne skiftet, med klimanøytralitet som mål. Kulturarven er en del av løsningen, og det arbeides med å utrede klimagevinst ved istandsetting og bruk av bygninger med kulturhistorisk verdi. Kulturarv har også fått en viktig rolle i arbeidet med oppfølging av klimahandlingsplanen (OFK). Klimautfordringer ved et våtere og villere klima, og derved økte vedlikeholdsutgifter, er et annet felt som bla. museene har satt sterkt fokus på.

1.3.1. Ny teknologi

Bruk av ny teknologi til å oppdage og undersøke kulturminner har vist seg effektiv for å gjøre arbeidet mer rasjonelt og gi bedre tjenesteyting overfor kommuner, tiltakshavere og enkeltpersoner. Det er også snakk om nye metoder som avdekker kulturminner uten å gjøre inngrep i dem.

Den teknologiske utviklingen foregår i sterkt tempo. For kulturminneforvaltningen handler det nå mest om å holde seg oppdatert, og ta relevante metoder i bruk, og i mindre grad om selv å bidra til teknologiutviklingen. Systemer som bygger på kunstig intelligens vil åpenbart få stor betydning i årene som kommer. For kulturminneforvaltningen vil slik teknologi kunne frigjøre tid særlig for saksbehandlerne.

1.4. Status for planer

Fylkesdelplan for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer i Hedmark

Planen, *Kulturminner for Hedmarks framtid*, trekker opp mål og strategier for arbeidet med kulturminnevernet i Hedmark, gir en oversikt over prioriterte tema, viser til status og utfordringer i arbeidet, lister opp virkemidler, gir retningslinjer for forvaltningen av kulturminner i Hedmark, og viser et handlingsprogram for arbeidet. Planen ble vedtatt i 2005.

Kulturarvstrategi for Oppland 2015–2020,

Kulturarvstrategien, *Kulturarv forankrer og løfter Oppland*, definerer regionale langsiktige og overordnede mål for kulturvernarbeidet i Oppland fylkeskommune fram mot 2020.

Strategiplanen har årlig vært fulgt opp i RHP (Regionalt handlingsprogram for Oppland fylkeskommune) og i detaljerte handlingsplaner. Arbeidet med fagmelding på kulturarvområdet (OFK) er i gang vil gi et godt kunnskapsgrunnlag for videre prioritering av innsats.

Kulturminneplaner i kommunene

Kulturminneplanen er kommunen sin egen oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljøer og inneholder en plan for forvaltningen av disse. Gjennom planarbeidet har kommunen satt temaet på den politiske dagsorden, gjort sin egen prioritering og aktualisert kulturarven sin rolle i samfunnsutviklingen. Alle kommunene i Innlandet er i gang med, eller har fullført planarbeidet.

I alt 16 kommuner har vedtatt kommunedelplan for kulturminner og minst ni kommuner forventes ferdige med sine planer i løpet av 2019.

Kulturminner i andre regionale planer

Kulturminner er også tema i mange andre regionale planer, f.eks. plan for flerkulturell satsing, vannbruksplaner, beredskapsplaner, klimaplaner og planer for opplevelsesnæringer.

1.5. Innlandets viktigste kulturarvressurser

Overordnende historiske fellestrekk har bidratt til å definere Innlandet identiteter

Hovedtrekk ved Innlandet	Kulturarv, både av nasjonal og internasjonal verdi
Et ressurs- og mulighetsområde	Omfattende spor elg- og reinfangst. Mange spor etter forhistorisk jernutvinning. Viktige kulturminner knyttet til skog- og tømmerindustri, bergverk, brennerier og annen industri. Store jordbruks- skogs- og fjellområder har kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap med stor variasjon og tidsdybde.
Et historisk og symbolsk tyngdepunkt i Norge	Steder og landskap nevnt i myter og sagalitteratur, blant annet: Dovrefjell, kongsgårder, Hundorp, Hadeland, Åker gård, Birkebeinere Lillehammer – Rena. Nasjonsbyggingen etter 1905. Alle fredningene på 1920-tallet er eksempel på dette.
Et grense- og mangfoldsområde	Kulturminner og tradisjoner knyttet til den sørsamiske urbefolkningen, de nasjonale minoritetene tater og romani, skogfinsk og jøder. Kulturminner og tradisjoner knyttet til samhandling med Sverige, krigsminner, forsvarsverk, osv.
Et område med store økonomiske og sosiale ulikheter	Mange bevarte bygningsmiljøer knyttet til storgårder. Rik tømmer- og trearkitektur, særlig på landsbygda. Bevarte husmannsplasser og skogshusvær. Bevarte industrimiljøer og arbeiderboliger knyttet til disse. Godt bevarte bymiljøer. Mange bevarte forsamlingshus.
Et område for de sentrale transportrutene i landet.	De store vannveiene med elver og vann. Fløtningsminner. Pilegrimsleden, Kongeveier og jernbane.
Rik folkekultur og immateriell kulturarv	Gode håndverkstradisjoner. Sterk folkekultur med musikk og dans. Stor frivillighet med mange lag og foreninger.

Av kulturminner og kulturmiljøer i Innlandet med **internasjonal verdi** kan særlig følgende trekkes frem:

- Ni bevarte stavkirker fra middelalder, omtrent 1/3 av alle i landet
- Mange flotte steinkirker fra middelalder
- Brearkeologiske funn. Over halvparten av de brearkeologiske funnene i verden
- Omfattende spor etter fangst på rein og elg
- Cirkumferensen knyttet til verdensarvstedet Røros
- Skibladner – verdens eldste hjuldampere i rutetrafikk

- Fiskevollene/innlandsfiskeværene
- Rik bygningsarv, 930 freda bygninger som er 15% av den freda bygningsmassen i Norge
- Mange område med bevarte setermiljøer og fortsatt aktiv seterdrift
- Sterke håndverkstradisjoner
- Kulturarven knyttet til den sørsamiske urbefolkningens bruk av fjell og utmark
- Vernebygget over domkirkeruinen på Hamar med Sverre Fehns arkitektur

1.6. utfordringer og muligheter

Kulturminner og kulturmiljøer er en ikke-fornybar ressurs og må sikres for framtida. Kulturarven omfatter spor fra ulike epoker av vår historie og bidrar til å gi oss identitet og tilhørighet. Innlandet har lange og rike tradisjoner, noe som kommer tydelig til uttrykk gjennom alle de fredete og verneverdige kulturminnene. Å forvalte den rike kulturarven er et stort ansvar for fylkeskommunen, men også en gylden mulighet. Kulturarven utgjør en verdifull ressurs som har stor betydning for oss og våre omgivelser og som gir grunnlag for verdiskaping i bred forstand.

Kulturarven er vegviseren på vegen mot en ukjent framtid, og referansepunktet til fortiden. Uten slike rettesnorer blir samfunnet svekket og smuldrer opp.

Wangari Mathai, Nobels Fredsprisvinner 2004

- Det ligger et stort potensial i å lage gode strategier på kulturarvfeltet tidlig i planperioden. På sikt kan det være aktuelt å utarbeide en overordnet regional plan med handlingsprogram for kulturminnefeltet. Kulturminneforvaltningen må ha en god faglig plattform for sine prioriteringer. Fagmeldingsarbeidet som er startet i Oppland og Hedmarks brede prosess med utvikling av kunnskapsgrunnlaget på feltet vil utgjøre basis for strategier og planer. Det er viktig å sikre utvalgte elementer av hele bredden av kulturminner, slik at alle deler av vår historie kan knyttes opp mot den samlede bevarte kulturarven.
- De rike felleskapshistoriene knyttet til Innlandet er et skattekammer for det nye storfylket. En kan utnytte dette vidstrakte områdets særegne verdier knyttet til naturressurser, næringsveger og kulturutvikling og bruke det i «den nye fortellingen om Innlandet», som grunnmur og inspirasjon for visjons- og målarbeid.
- Kulturarv er en viktig del av alle feltene som Innlandet fylkeskommune skal arbeide med, eksempelvis verdiskaping, opplæring/kompetanse og samferdsel. Kulturarvfeltet bør derfor være en integrert del av alt framtidig planarbeid på disse sektorene.
- Kulturminnevernet på fylkesnivå får fra 2020 flere forvaltningsoppgaver overført fra staten. Disse oppgavene kommer samtidig med sammenslåingen av de to fylkeskommunene. Dette gir utfordringer knyttet til kapasitets- og kompetanseoppbygging samtidig som det gir muligheter til oppbygging av en sterk og framtidsrettet seksjon.
- Det bør utvikles nye arbeidsmodeller slik at kulturarvfeltet blir en enda tydeligere samfunnsaktør, herunder styrke samarbeidet med kommunene, eierne av kulturminner og andre offentlige og private samarbeidsparter.
- Det bør arbeides mer faglig og systematisk med Innlandets lange bosettingshistorie. Det er store kunnskapshull. For å få til dette må det samarbeides med forskningsmiljøer og museer om forskning, forvaltning og formidling.

- Fjellet og utmarka må markeres som grunnleggende verdier i det grønne skiftet. Fortellingene om den lange intense bruken av disse ressursene bør bygges inn i den nye fortellingen om Innlandet. Det må legges vekt på Innlandets «grønne fortrinn», bl.a. fjell, skog og bioøkonomi.
- Det bør sikres store sammenhengende referanseområder for kulturminner i utmark med vekt på rein- og elgfangst og jernutvinning. Områdene bør brukes som ledd i prioritering av kulturminner fordi ikke alle kulturminner i utmark kan sikres.
- Innlandet har en unik kulturarv knyttet til trearkitektur. Det er økt vedlikeholdsbehov som følge av endret klima, noe som gir både økonomiske og tekniske utfordringer. Verneverdige bygninger går stadig tapt i brann. Ordninger for brannsikring må utvides for å sikre de viktigste kulturminnene. Å bidra til tilgang på materialer av rett kvalitet for bruk ved istandsetting av freda og verneverdige bygninger bør gjøres til en viktig satsing.
- Det bør tydeliggjøres hvordan eldre bygninger og andre verneverdige objekter kan ivaretas med sin tradisjonelle bruk eller gjenbrukes og tilrettelegges for ny bruk. Framtidens byer og tettsteder må utvikles slik at stedenes egenart ivaretas, og at kulturminner bidrar til stedenes kvalitet.
- Eiere av verneverdige bygninger er i stor grad avhengig av økonomisk støtte for å kunne dekke sine merutgifter med å ivareta de kulturhistoriske verdiene bygningene representerer. Det er behov for å videreføre de fylkeskommunale tilskuddsordningene som supplement til privat og statlig finansiering
- Det er viktig å videreutvikle og bygge ut både bygningsvernråd giverordningen og etter- og videreutdanningstilbudet i hele Innlandet. For rådgiverordningens del blir det avgjørende at de økonomiske rammebetingelser gir tilstrekkelig rom samtidig som museumsstrukturen muliggjør en regionvis tilknytning.
- Tradisjonelle håndverksfag er blitt «usynlige» og må introduseres allerede i grunnskolen og tilbys som del av byggfag på videregående skole. Eksisterende utdanningsløp må styrkes og synliggjøres for elever i 10. klasse og for elever innen tømrerfag og andre relevante håndverksfag i videregående skole. Dette gjelder landslinjer, fagskoletilbud som på Fagskolen på Gjøvik, og tilbud innen NTNU-systemet. Samtidig må karrieremulighetene presenteres.
- Innlandet fylkeskommune vil videreføre høye mål for å realisere det grønne skiftet, med klimanøytralitet som mål. Kulturarven er en del av løsningen. Det bør bl.a. utvikles kriterier og vilkår/klimakrav ved tildeling av tilskudd til bygningsvern og utredes klimagevinst ved istandsetting og bruk av bygninger med kulturhistorisk verdi satt opp imot riving som alternativ.
- Støtte til satsingen på bred verdiskaping på kulturminneområdet, herunder reiselivssatsing og Pilegrimsleden, bør økes og bidra til å gi kulturarv en viktigere samfunnsutviklerrolle i den nye større fylkeskommunen.
- Kunnskapsinnhenting og forskning gir grunnlag for formidling av vår historie, og verdiene i natur- og kulturarven er viktige deler av opplevelsesgrunnlaget for reiselivet.
- Natur- og kulturarven er sentrale fellesgoder i reiselivet. For å øke verdiskapingen, må disse fellesgodene ofte foredles gjennom tilrettelegging. Tilretteleggingen må skje i nært samarbeid mellom forvalterne av fellesgoder og de kommersielle aktørene. Kulturarvsfeltet må derfor være representert i arbeidet med å utvikle kulturturisme.
- Samarbeidet med naturforvaltningen om kunnskapsgrunnlag og forvaltningen av verneområder og især nasjonalparker og landskapsvernområder, bør styrkes. Kulturarven er en ressurs som må forvaltes faglig forsvarlig. Noen områder kan gjerne

brukes aktivt innenfor bærekraftige rammer mens andre bør skjermes som ledd i en differensiert forvaltning

- Sikring av brearkeologiske funn bør fortsette i flere tiår. Innlandet har en sentral nasjonal og internasjonal posisjon. Feltet er også knyttet opp mot arbeid med klimaendringer.
- Immateriell kulturarv og samhandling med museumsfeltet bør gjøres til viktige tema i framtidige planer og strategidokumenter for kulturarvfeltet.
- For å bli en bedre tjenesteyter er satsing på bruk av ny teknologi og økt digitalisering på kulturarvsfeltet sentralt.

2. Det grønne Innlandet

Innlandet fylke dekker et areal på over 52 000 km², og blir dermed Norges nest største fylke/region i areal etter Troms og Finnmark. Topografien er variert med alt fra fjell og varig snø og isdekt areal til frodige dalfører, store skogområder og intense landbruksområder. Norges høyeste fjell Galdhøpiggen (2469 moh), Norges største innsjø Mjøsa (365 km², 449 m dyp) og Norges lengste vassdrag Glomma med Gudbrandsdalslågen setter sitt preg på landskapet og er i stor grad med på å forme regionen. De viktigste naturressursene i fylket er skog, fruktbar jord og store beiteressurser. Naturressursene og utvikling av de bioøkonomiske miljøene gir enorme muligheter for vekst i regionen. Ved å sikre bærekraftig bruk av naturressursene vil de også ivaretas for framtidige generasjoner.

2.1. Innlandets naturressurser

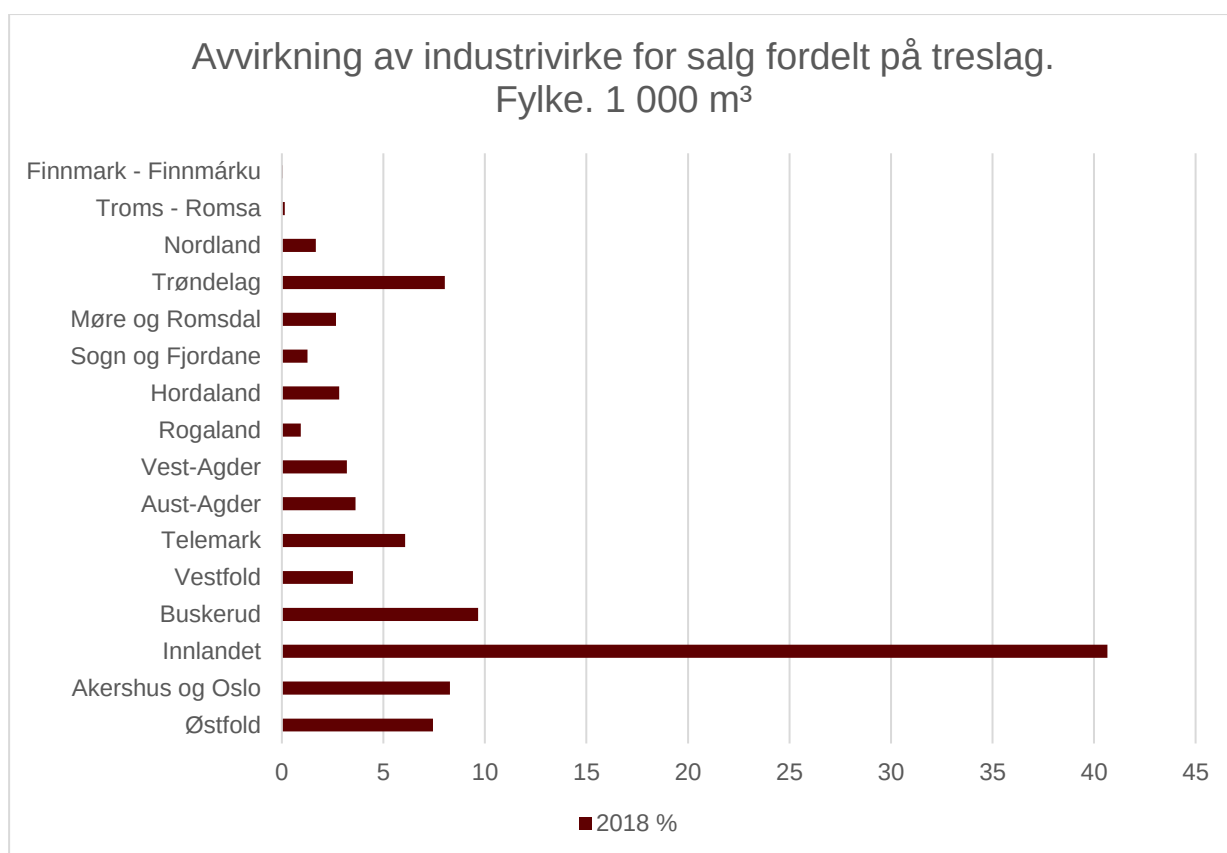
Innlandets har stort areal og store naturressurser. Skogen dekker 50 %, jordbruksarealet 4 % og vannet 5 % av Innlandets areal. Naturressursene legger grunnlaget for det som produseres i regionen. I tillegg er naturen og naturressursene verdifulle for reiselivet, friluftslivet, jakt og fiske.

Skog	50%	Ferskvann	5%
Åpen fastmark	26%	Jordbruksareal	4%
Våtmark	7%	Bebygde områder	2%
Bart fjell, grus- og blokkmark	5%	Varig snø, is og bre	1%

2.1.1. Skogen

Skogen dekker 50% av Innlandets areal, og dominerer landskapet i stor grad. Den eurasiatiske taigaen, verdens største sammenhengende barskogbelte, begynner mellom Hamar og Elverum, og strekker seg gjennom Sverige, Finland og Russland helt til Stillehavet. Innlandet har 34 % av landets produktive skogareal. Når man ser på tall for avvirkingen mellom de ulike regionene viser dette at Innlandet peker seg ut som den regionen med størst avvirking. For de fleste skogeiere er avvirking av skog den viktigste kilden til inntekt. Avvirkingstall viser at 41% av landets avvirking for salg foregår i Innlandet. Verdiskapingen i skogbruket i Innlandet er beregnet til 1,536 mrd kroner (ØF-rapport 09/2016). Annen inntekt fra skogseiendommene i tillegg til avvirking for salg er avvirking av eget virke og virke til ved, juletre og pyntegrønt, jakt og nettotilvekst, dette er også knyttet til verdiskapingen i skogbruket.

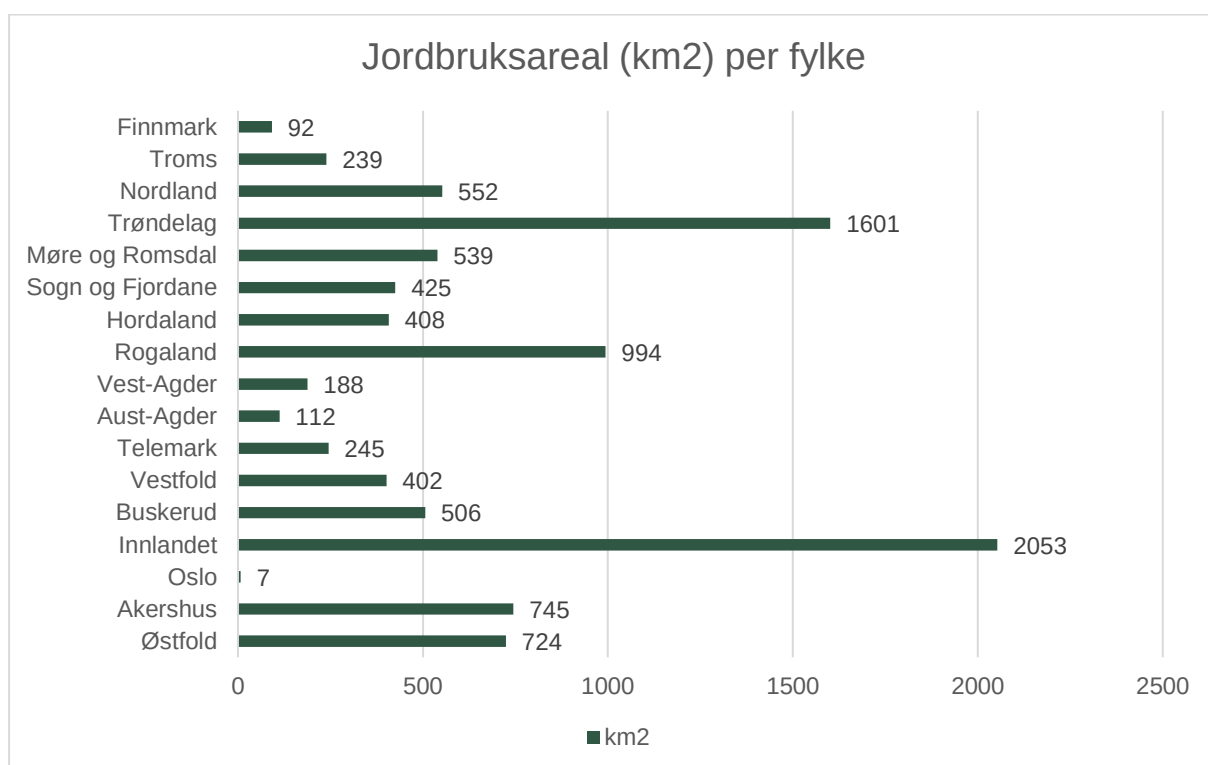
Sammenstilling av skogareal, stående masse og tilvekst, avvirkning og eiendommer* (2016 tall)					Antall skogeiendommer	
	Produktivt skog-areal, mill.dekar	Stående masse, mill.m3	Tilvekst 1000m3	Avvirkning av industvirke for salg	>25 daa	>20 000 daa
Landet	70	929	25912	9808	128196	228
Oppland	6	86	2388	1252	11065	23
Hedmark	18	142	4126	2877	10689	76
Innlandet	24	228	6514	4129	21754	99
% Innlandet	34	25	25	42	17	43

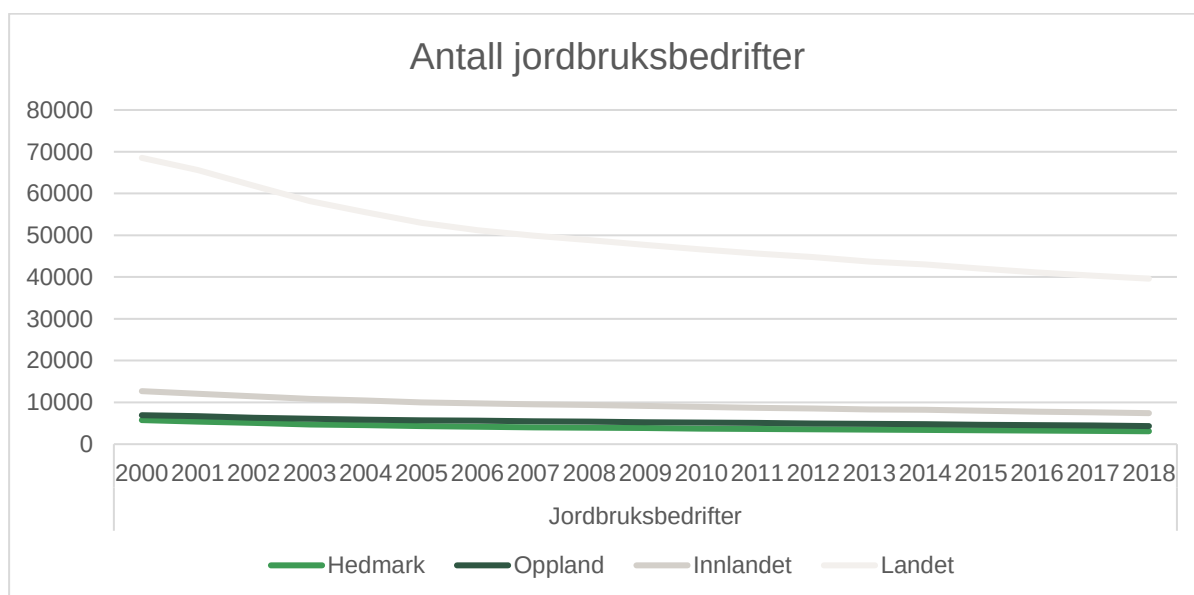
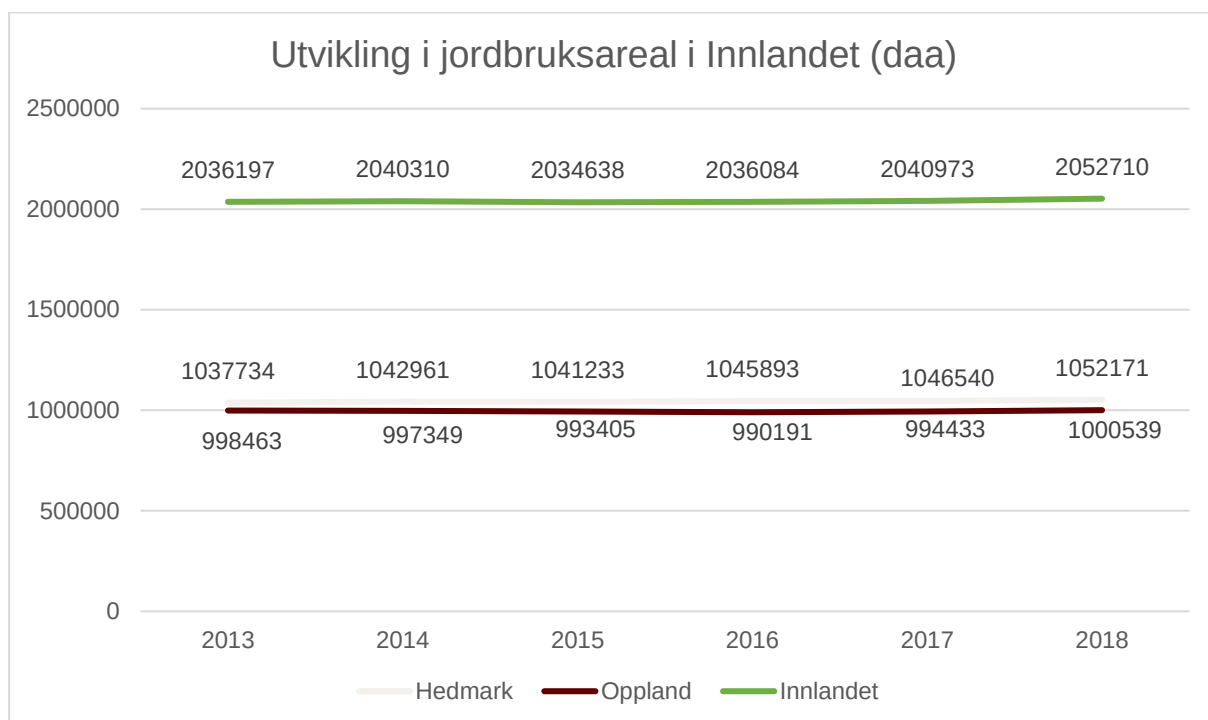

2.1.2. Jordbruksarealet

Den mest grunnleggende ressursen for landbruk er produktivt landareal. Jordbruksarealet i innlandet dekker bare 4 prosent av fylkets areal. Ser man på andel av Norges produktive jordbruksareal som per 2018 var 9868 km² (SSB) utgjør Innlandets andel 21 prosent, og er det fylket som har mest landbruksareal i landet. Jordbruksarealet i Innlandet har siden 2013 holdt seg relativt stabilt med en liten økning. Innlandet 19 prosent av alle jordbruksbedrifter og 17 prosent av alle landbrukseiendommer i Norge. Trenden er at antallet jordbruksbedrifter reduseres, og siden 2008 er antallet jordbruksbedrifter i Innlandet redusert med 21%.

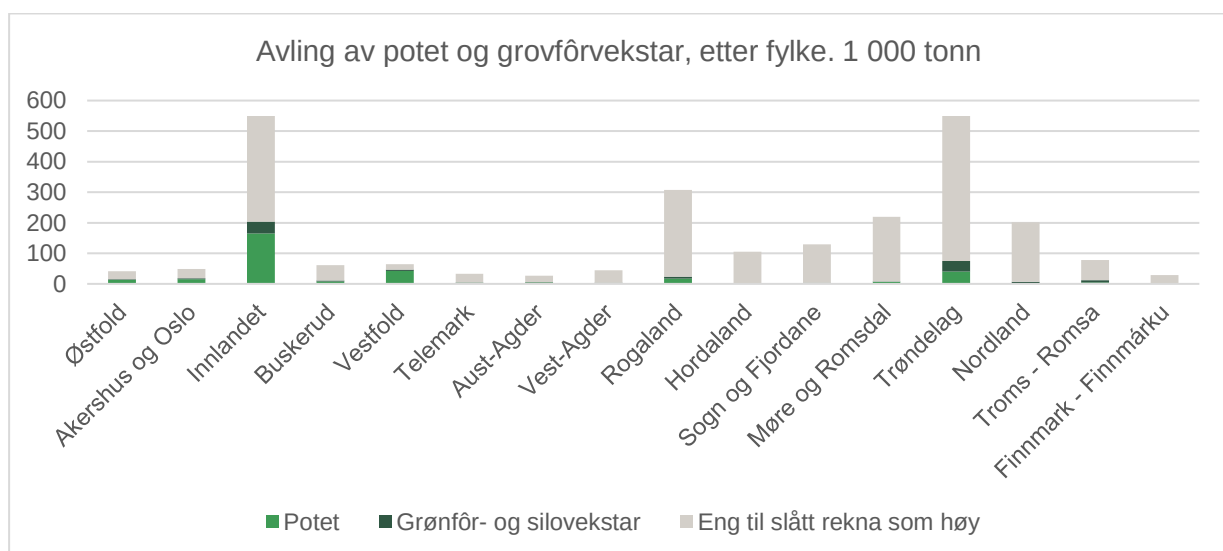
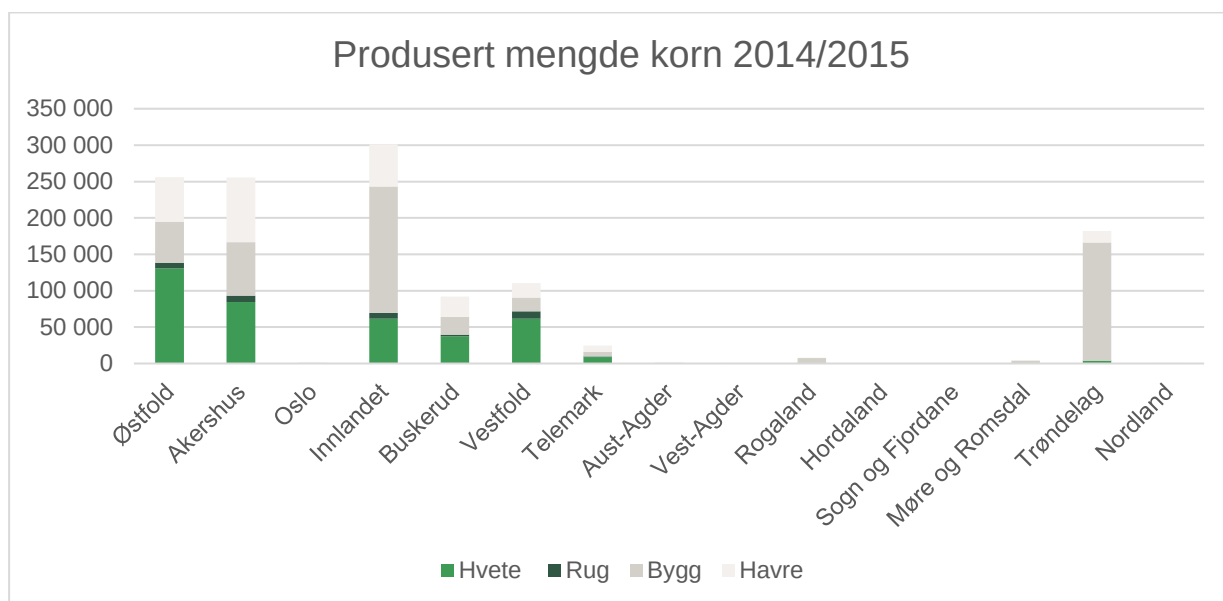
Oppdaterte tall (2018 SSB)	Jordbruksareal i drift (km2)	Antall jordbruksbedrifter	Totalt antall landbrukseiendommer	Folketall
Landet	9833	39621	185732	5109056
Oppland	1001	4330	14963	187820
Hedmark	1052	3092	16245	194433
Innlandet	2053	7422	31208	382253
% andel av landet	21	19	17	7

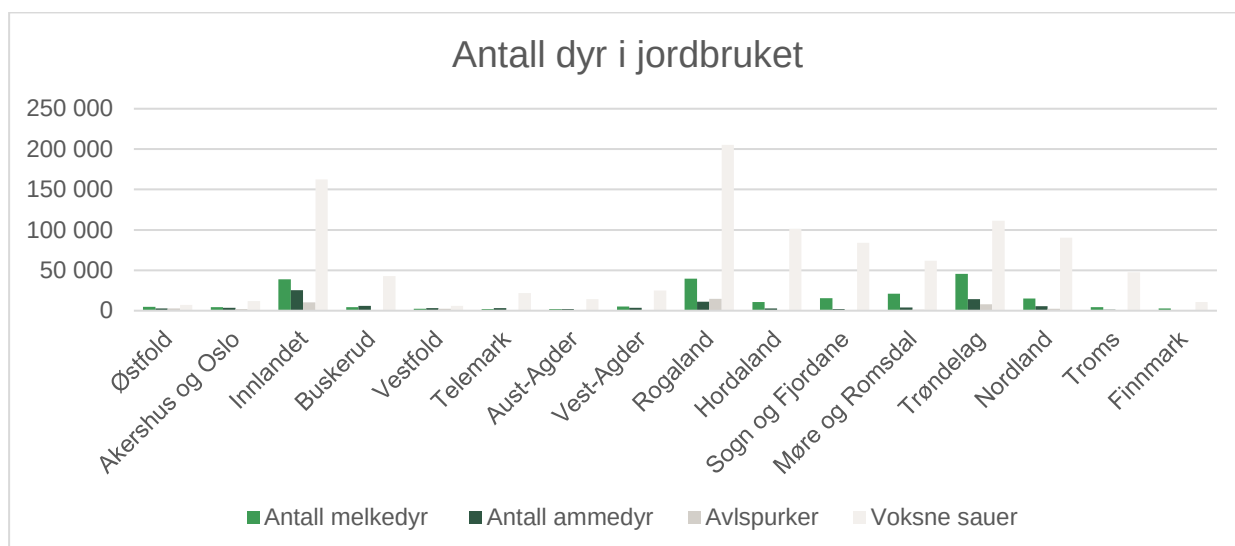

Produksjonen i Innlandet varierer ut fra de geografiske forutsetningene. I dal- og fjellbygdene er det hovedvekt på husdyrproduksjoner og på flatbygdene er det korn og planteproduksjoner.

Melk er den største og viktigste produksjonen i Hedmark og Oppland (Trender i norsk landbruk –Hedmark og Oppland). Hedmark står også for 40 prosent av landets potetproduksjon. Av det totale jordbruksarealet i Hedmark er 51 prosent kornareal, 44 prosent grovfôr, fire prosent potet og en prosent frukt, bær og grønnsaker. Oppland er landets største seterfylke og har flest dyr på utmarksbeite. Av det totale jordbruksarealet i Oppland er 79 prosent grovfôr, 19 prosent kornareal og to prosent potet, grønnsaker og bær.

Jordbruket sysselsetter nesten 8000 personer i Innlandet, og den samlede verdiskapingen i landbruket er betydelig. Landbruksbaserte verdikjeder tilsvarer 9 prosent av den totale verdiskapingen i Hedmark og 7 prosent i Oppland (Østlandsforskning, 2016a; 2016b). I Innlandet betyr landbruket mye for bosettingen og sysselsettingen i mange kommuner.

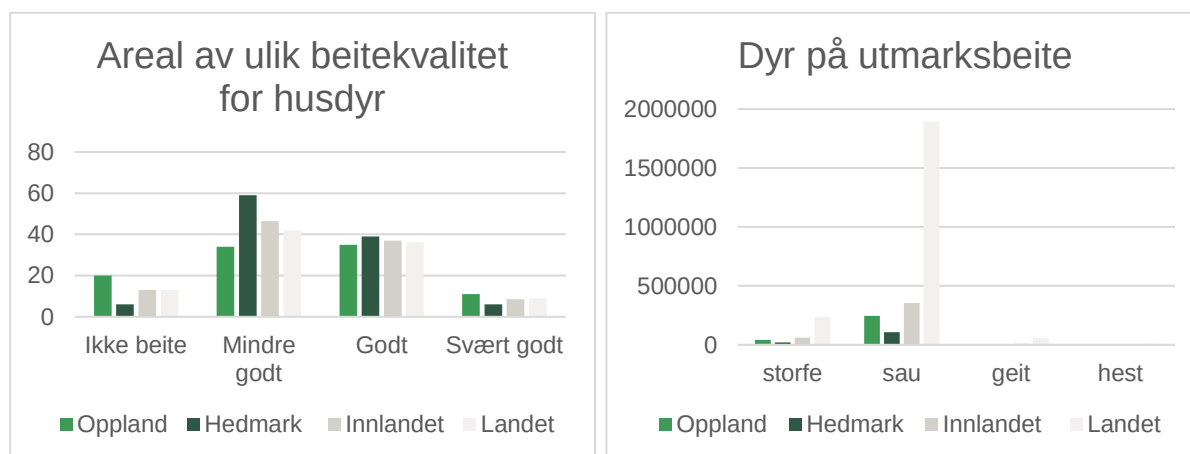
Sysseisatte Landbruk	jordbruk	skogbruk	sysselsettingseffekt	% sysselsetting i fylket
Oppland	4254	728	10562	12 prosent
Hedmark	3544	1291	12900	15 prosent
Innlandet	7798	2019	23462	13 prosent

Jord og skogressursene gjør Innlandet til Norges desidert største landbruksregion. Jord- og skogbruket i Innlandet gir grunnlag for 10 milliarder kroner i årlig verdiskaping i nær komplette verdikjeder, noe som tilsvarer cirka 8 % av samlet verdiskaping i regionen. Landbruket gir grunnlag for 23 000 arbeidsplasser, tilsvarende 13 % av samlet sysselsetting.

2.1.3. Utmark

Utmarka med beiteressursene er en viktig del av jordbruket i Innlandet. Forholdene for beiting i utmark kan variere veldig både lokalt og regionalt. Om lag 62 000 storfe, 354 000 sau, 8300 geit og 1550 hest gikk mer enn 5 uker på utmarksbeite i 2013 (Arealstatistikk for Hedmark og Oppland, 2014). I tillegg kommer ca 18 000 tamrein og uorganiserte beitedyr som benytter mere gårdsnære areal. Beitekapasitet beskriver det dyretall som gir optimal produksjon av kjøtt, samtidig som beitegrunnlaget ikke blir forringet på lang sikt. Nyttbart areal til beite i Innlandet er vurdert å være 22 473 km², og beregninger viser at kun **50 % av potensielt utnyttbart** beite er utnyttet i dag. Beiteressursene i utmarka må også deles med andre utmarksbeitende dyr, og dette behovet er ikke tatt med inn i beregningene over. Innlandet har over 85 000 fritidsboliger. En del av disse er plassert i beiteområder, dette er heller ikke tatt med i betraktning når nyttbart beite er beregnet. Rovdyr, skogbruk, jakt og friluftsliv er andre interesser som påvirker beitebruken. Tross dette er organisering av

beitebruken en av de største utfordringene næringa står ovenfor for å få til framtidsretta bruk av denne ressursen (Beiteressurser i Hedmark).

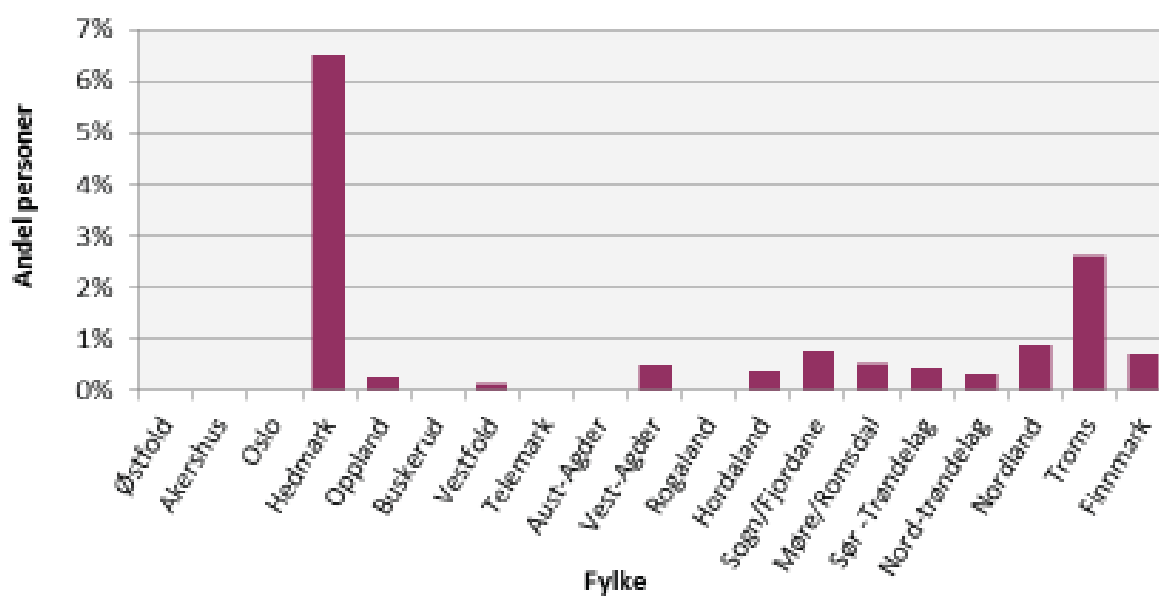
2.1.4. Vannet

Innlandet har et totalt vannareal på 2727,74 km² (SSB) og totalt 69408 km (Vann-nett) elv. Det er svært mange interesser knyttet til bruken av vannet, blant annet som drikkevann, til næringsformål, fritid og rekreasjon. Vann som tilfredsstiller slike brukerinteresser har potensial for å utløse merverdi for samfunnet. Et godt vannmiljø bidrar f.eks. til å fremme friluftsliv, opplevelseskvalitet, bolyst, reiselivsutvikling, næringsutvikling, folkehelse og samfunnssikkerhet.

Miljøtilstanden i vassdragene fastsettes i henhold til vannforskriften i tilstandsklassene svært god, god, god, moderat, dårlig eller svært dårlig økologisk tilstand. Den økologiske tilstanden er basert på kunnskap om økologiske forhold (og kjemiske støtteparametere). Figuren over viser den økologiske tilstanden til elver, bekker og sjøer (vannforekomster) i Innlandet. Av vannforekomstene er 19 % i svært god, 62% i god, 15 % i moderat, 3 % i dårlig og 1 % i svært dårlig økologisk tilstand. Antallet vannforekomster er 2249 (vann-nett).

I Innlandet får befolkningen drikkevann fra offentlige eller private vannverk eller enkeltforsyninger, for det meste private brønner. 75,5 % av befolkningen er tilknyttet vannverk som forsyner over 50 personer, og 85,7 % av dette vannet har tilfredsstillende hygienisk kvalitet (vannverksregisteret –folkehelseinstituttet. I 2011 fikk 72 vannverk i Norge påvist utilfredsstillende drikkevann (*E.coli*). Disse vannverkene forsyner ca. 19 800 personer. Hedmark har den høyeste andel av personer med utilfredsstillende drikkevann (6,6%) (Vannrapport 122-Folkehelseinstituttet).

Mange av elvene i Innlandet er regulert til vannkraftproduksjon, allikevel genereres kun 7% av Norges årlige produksjon av vannkraft i Innlandet. Tabellen under viser oversikt over kraftverkene i Innlandet med en gjennomsnittlig årsproduksjon over 100 GWh. Reguleringsmagasinene med Mjøsa som det største har i tillegg til bruken i kraftproduksjonssammenheng også en viktig verdi ved at de reduserer de naturlige flommene i vassdragene vesentlig.

Oversikt over kraftverkene i Innlandet med en gjennomsnittlig årsproduksjon over 100 GWh

Navn	Hovedeier	Fylke	Kommune	Maks ytelse [MW]	Midl. årsproduksjon (ref. 1981-2010) [GWh]
Nedre Vinstra	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Nord-Fron	308	1264
Rendalen	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Rendalen	101	771
Øvre Vinstra	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Nord-Fron	140	630
Hunderfossen	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Lillehammer	112	608
Åbjøra	SKAGERAK KRAFT AS	Oppland	Nord-Aurdal	95	474
Harpefossen	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Sør-Fron	108	449
Øyberget	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Skjåk	100	377
Torpa	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Nordre Land	150	338
Osa	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Åmot	90	306

Framruste	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Skjåk	75	304
Bagn	SKAGERAK KRAFT AS	Oppland	Sør-Aurdal	76	294
Rosten	OPPLAND ENERGI AS	Oppland	Sel	80	192
Kongsvinger	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Kongsvinger	43	192
Litjefossen	KRAFTVERKENE I ORKLA DA	Hedmark	Tynset	75	167
Lomen	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Vestre Slidre	55	166
Braskereidfoss	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Våler i Hedmark	36	163
Løpet	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Åmot	29	163
Ulset	KRAFTVERKENE I ORKLA DA	Hedmark	Tynset	35	152
Strandfossen	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Elverum	25	148
Ylja	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Vang	65	146
Dokka	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Søndre Land	45	140
Mesna	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Lillehammer	38	136
Skjefstadfoss II	ØSTERDALEN KRAFTPRODUKSJON AS	Hedmark	Elverum	20	135
Savalen	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Hedmark	Alvdal	62	125
Skjåk I	EIDSIVA VANNKRAFT AS	Oppland	Skjåk	32	112

Vernede vassdrag

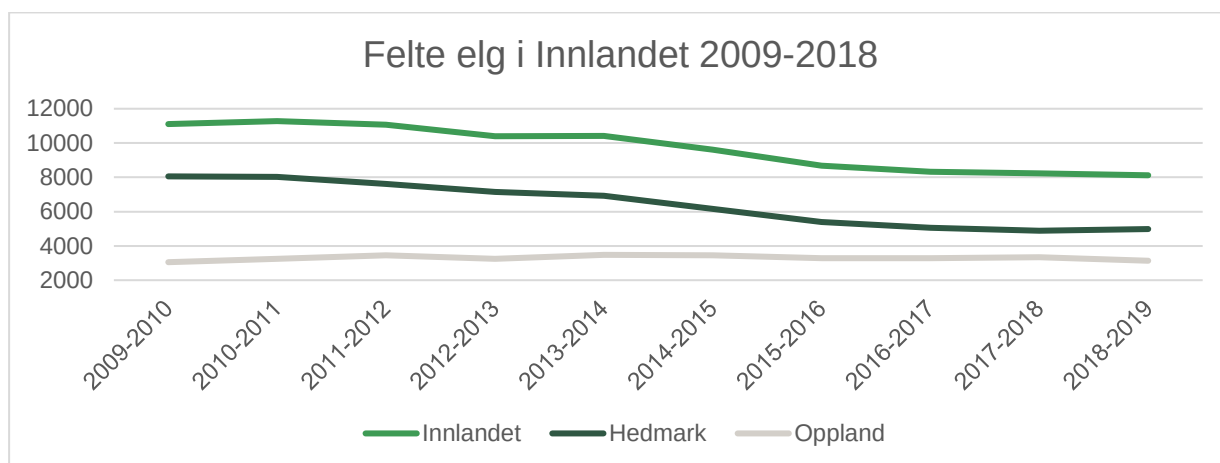
For å ta vare på den mangfoldige norske vassdragsnaturen er et utvalg av norske vassdrag vernet. Vernet gjelder først og fremst mot kraftutbygging, men verneverdiene skal også tas hensyn til ved andre inngrep. Totalt 28 vassdrag helt eller delvis innenfor fylket er vernet.

Vernede vassdrag: Buvasselve, Hølera, Muggedøla, Rudøla, Otrøelva, Otrøelva, Tørrsjøelva, Nordre Syndin og Helin, Skakadalsåni, Urula, Heggefjorden, Etna, Lomsdalselva, Åfåtgrovi, Glitra, Måråi, Jora, Lora, Ostri m Tundra, Tora, Skjøli, Bøvri, Finna, Sjøa, Frya, Espedalsvatnet-Breisjøen, Gausa, Tromsa, Atna, Grimsa, Åsta, Moelva, Auståa, Kynna, Mistra, Unsetåa, Tegninga, Sølva, Vangrøfta, Tunna (Magnilla og Lona), Imsa, Ljøra, Trysilelva, Rotna og Skjervangen.

2.1.5. Jakt og fiske

Jakt og fiske skaper stor omsetning og betydelig lokal verdiskapning i Norge, først og fremst i distriktene og det er gjort beregninger som viser en samlet omsetning på anslagsvis 5,5 milliarder i 2017-2018 (Andersen & Dervo, 2019). Innlandet har store ressurser knyttet til høstbare bestander av vilt og ferskvannsfisk. Elg er den vilt arten som er av størst økonomisk betydning, men også andre hjorteviltarter og småvilt er av vesentlig betydning lokalt. Avskytingen av elg har gått ned i løpet av den siste tiårsperioden og i 2018 ble det felt i underkant av 8200 elg. For å nyansere bildet noe, er avskytingen i Oppland ganske stabil mens den for Hedmark er nær halvert.

Elgen representerer en stor kjøttressurs i tillegg til det opplevelsesbaserte produktet. Dersom man forutsetter gjennomsnittlig slaktevekt på 120 kg pr dyr og en kilopris på 85 kr, gir avskytingen av elg i Innlandet i 2018 en førstehånds kjøttverdi på i overkant av 83 millioner kroner. Elgjakta har store ringvirkninger som er vanskelig å kvantifisere, men undersøkelser gjennomført av Andersen og Dervo i 2019 viser at en storviltjeger har samlede kostnader på i overkant av 2200 kroner pr. dag utøvd jakt. En småviltjeger har i samme undersøkelse et beregnet forbruk på 1537 kroner. Tallene er gjennomsnittlige summer på landsbasis.

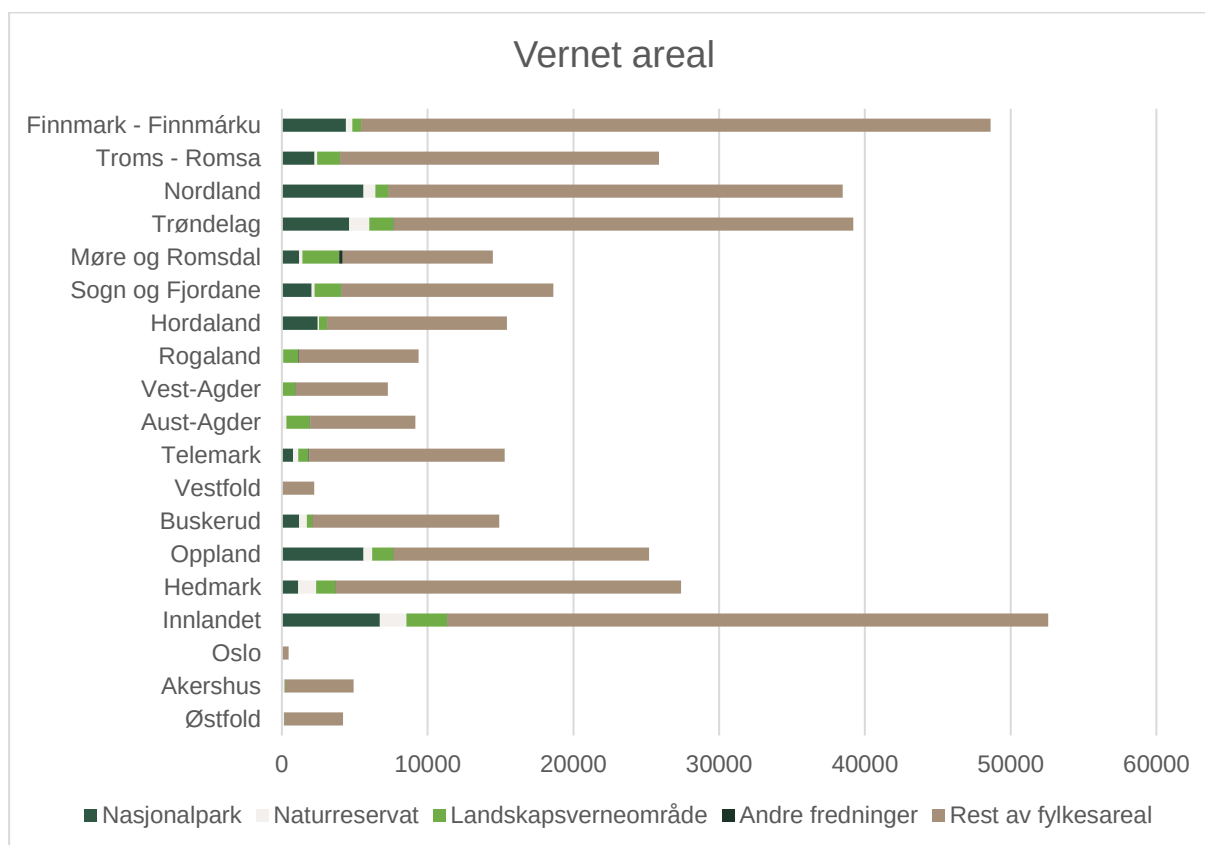
Avskyting av elg i Innlandet i perioden 2009-2018.

Fritidsfiskeressursene i Innlandet er betydelige, og det er i de senere årene bygd opp et godt apparat for forvaltning, markedsføring og salg gjennom Fishspot. For de delene av Innlandet som er inne i Fishpot er det mulig å hente ut tall for fiskekortsalg og fiskeinnsats og dermed skalere opp hva slags verdi fritidsfisket kan ha. I Andersen og Dervo sin undersøkelse fra 2019 er dagsforbruket til innlandsfiskeren beregnet til 832 kroner. På landsbasis viser undersøkelsen at det samlede forbruket av varer og tjenester i forbindelse med innlandsfiske kan beregnes til i overkant av 2,1 milliarder kroner, 600 millioner kroner høyere enn forbruket til jakt. Innlandet utgjør en betydelig andel av dette, og det er ressurser til rådighet for stor verdiskapning.

2.1.6. Vernet areal

Hovedmålet med å verne natur er å ta vare på hele variasjonen av naturtyper og landskap i Norge. Innlandet har store naturområder og størst andel vernet natur i landet. De viktigste naturvernområdene er nasjonalpark, landskapsvernområde og naturreservat. 11 Nasjonalparker, 21 landskapsvernområder og X naturreservater ligger helt eller delvis i Innlandet. Areal av verneområdene i forhold til totalt fylkesareal er vist figuren under. 21% av totalt vernet areal i landet ligger i Innlandet

Nasjonalparker: Jotunheimen, Rondane, Dovre, Langsua, Dovrefjell-Sunndalsfjella, Reinheimen, Breheimen, Fulufjellet, Gutulia, Femundsmarka og Forollhogna

2.2. Bioøkonomi

Bioøkonomi handler om hvordan man kan skape verdier og livsgrunnlag av naturressursene våre (jorda, skogen og vannet). Dette er aktiviteter som vi har holdt på med siden tidenes morgen. Bioøkonomi omfatter alle sektorer og relaterte tjenester som produserer, behandler eller bruker biologiske ressurser, uansett form. For å kunne få til verdiskaping for samfunnet som helhet, må bærekraft stilles som krav og mange har med dette i sin forståelse av bioøkonomi, herunder EU. Innlandets definisjon av bioøkonomi er «bærekraftig produksjon om omdannelse av biomasse til mat, helse og fiberprodukter, til industrielle produkter og til energi».

Innlandet er motor og pådriver for bioøkonomien i Norge. Vi har de fremste kunnskapsmiljøene og vi er de beste på å unytte ressursene skogen gir oss. Vi er spiskammer for hele landet, og vi er i verdensklasse på kunnskap og forskningsmiljøer. Våre ressurser, vår kunnskap og våre miljøer vil bidra til å løse utfordringene Norge står overfor. Vi er klare for å bidra til å bygge ny grønn industri som er til det beste for både Innlandet, Norge og vår felles fremtid!

[#Innlandeterykkelandet](#) [#grønnframtid](#)

2.2.1. Bioøkonomi er Innlandets mulighet!

Vi som bor i Innlandet har alltid levd av det som lever, vokser og gror. I dag er Innlandet Norges fremste bioøkonomiske miljø. Det er hos oss du finner de som er best til å utnytte skogressursene. Våre matprodusenter sørger for at Innlandet er et spiskammer for mange

flere enn de som bor her. Vi er i verdensklasse innenfor genetisk husdyravl. Vi forvalter naturarven slik at vi kan fortsette å høste av den til evig tid.

I bioøkonomien er bærekraft grunnmuren. FN har satt kursen gjennom sine 17 bærekraftsmål. Norge kan ta en ledende posisjon i å realisere målene og vise hvordan bioøkonomiske ressurser kan tas i bruk for å skape økonomisk vekst. Innlandet vil være pådriver og motor for bioøkonomien i Norge.

Det finnes uendelige mange muligheter. Vi mener at flere hus – store, små, brede og høye – må bygges i tre. At bruer bygges i tre. At tre som materiale, i ulike former, har et mye større potensial enn det som utnyttes i dag. At avfall er ressurser som kan og skal utnyttes. At trygg og god mat er fundamentet for enhver nasjon. Vi vil at Innlandet skal være det fremste kunnskapsmiljøet for framtidens matproduksjon. Det stedet der forskning drives fram, og kunnskap utvikles, i et tett samarbeid mellom kunnskapsmiljøene, bøndene, næringsmiddelindustrien og forbrukerne. At kunnskapen vi har om avl tas i bruk på nye områder.

2.2.2. Hvorfor bioøkonomi?

«Bærekraftig utvikling» ble lansert av Verdenskommisjonen for miljø og utvikling allerede i 1987 som en strategi for å løse fattigdoms- og miljøproblemer i sammenheng. Utgangspunktet var og er at **vi må ivareta behovene til verdens befolkning i dag, uten å ødelegge framtidige generasjoners muligheter til å få dekket sine behov**. Ambisjonene er høye. Verdenssamfunnet ønsker gjennom bærekraftmålene å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene. Det må jobbes parallelt med miljømessig, økonomisk og sosial bærekraft (www.fn.no). I desember 2015 ble Paris-avtalen undertegnet som setter tydeligere mål for klimagassutslipp og mål for klima. Paris-avtalen har bl.a. som mål at temperaturen på kloden ikke skal stige over 2°C (helst ikke over 1,5°C) og at kloden skal være klimanøytralt en gang mellom år 2050 og 2100. Ønsket og behovet for et «grønt skifte» er med andre ord stort.

Befolkningsvekst og globale klima- og miljøutfordringer krever betydelig vilje til endring og omstilling fremover. Behovet for mat, energi og materialer vil øke, men videre vekst og utvikling må skje innenfor naturens tålegrenser. Dette forutsetter en overgang til produkter og tjenester som gir betydelig mindre negative konsekvenser for klima og miljø og mer effektiv utnyttelse av ressursene enn det vi finner i dag; samfunnet må gjennom et grønt skifte. Bioøkonomien er en del av løsningen både globalt og nasjonalt, basert på effektiv produksjon, utnyttelse og foredling av fornybare biologiske ressurser.

OECD mener bioøkonomien vil bli et bærende element for Europas økonomi innen 40 år. Norge og Innlandet med sin betydelige ressurs- og kompetansebase har store muligheter til å bidra og være i front i det grønne skiftet.

2.2.3. Hvorfor en regional bioøkonomi?

Innlandet er allerede en betydelig aktør innen bioøkonomi. Både i et nasjonalt, og til dels internasjonalt, perspektiv har næringene i Innlandet utviklet en sterk stilling. Dette gjelder innen næringsmiddelteknologi og -industri, genetikk, avls-, og reproduksjonsbioteknologi, jordbruk, skogbruk, innenlands fiskeoppdrett, tremekanisk industri, bioenergi, gjenvinnings-,

resirkulerings- og renovasjonsteknologi og -industri. Innlandet har kultur for å produsere og skape verdier av råvarene. Næringsstrukturen kjennetegnes av alt fra enkeltbedrifter til nettverk, klynger og innovasjonssystemer.

Innlandet har dessuten potensial til mye mer. Regionen har potensial for økt vekst i etablerte og nye bioøkonomiske næringer, og bedre utnyttelse av biologiske ressurser og areal som kan utnyttes til bærekraftig produksjon. Med disse potensialene og styrkene har Innlandet det grunnlaget som skal til for å bli et ledende kraftsentrum for bærekraftig bioøkonomi i Norge. Innlandet er beredt til å ta en sentral rolle i videreutviklingen av bioøkonomien inn i ei grønn, karbonnøytral framtid.

[Faktabokser som beskriver viktige bioøkonomimiljø i Innlandet:](#)

**NCE HEIDNER
Biocluster**
Norwegian Centres of Expertise

NCE Heidner Biocluster er Norges ledende næringsklynge innen grønn bioøkonomi og bærekraftig matproduksjon. Medlemsbedriftene jobber med forskning, innovasjon og kommersialisering innen avl, bioteknologi, førutvikling og restråstoff.

**NORWEGIAN
WOOD CLUSTER**

Norwegian Wood Cluster (NWC) er lokalisert i Innlandet og er et utvidet samarbeid blant aktører i verdikjeden skog, treindustri og trebyggeri. Det langsiktige målet er å utvikle NWC til å bli en internasjonalt ledende næringsklynge for bærekraftig,

Nibiologo

Senter for presisjonsjordbruk, NIBIO Apelsvoll

Formålet med senteret er å bidra til et ressurseffektivt og bærekraftig jordbruk gjennom å gjøre vegen kortere fra ny teknologi utvikles til den kommer bonden til gode. Fire satsningsområder er identifisert; presisjonsgjødsling, presisjonsbekjempelse av ugras (kjemisk og mekanisk), avansert landbruksteknikk (bl.a. autostyring, redskapsstyring, beslutningsstøtte), samt robotisering og automatisering. Bruk av sensorer og autonome farkoster, om ikke til vanns så «til lands og i lufta med». Spiller en sentral

Røyeoppdrett

Satsningen på oppdrett av røye ble etablert med en ambisjon om å skape en helt ny næringsvirksomhet på Innlandet og som skal gi kompetansearbeidsplasser i alle deler av fylket. Fiskeoppdrett har gitt en eventyrlig verdiskaping langs kysten. Forholdene ligger godt til rette for å kunne lykkes med oppdrett av innlandsfisk som røye, men også andre

Gudbrandsdalsmat SA

Gudbrandsdalsmat SA er eit andelslag med 29 lokale matprodusentar lokalisert i det område definert som Gudbrandsdalen, med Lillehammer i sør, Skjåk i vest og Bjørli i nord. Gudbrandsdalsmat har stort utval av produkt. Andelslaget driv sal og distribusjon av lokale matprodukt til daglegvarebutikker, spesialbutikker og HORECA-marknaden. Hovudoppgåva til andelslaget er å drive sal og distribusjon hovudsakleg i kjerne salgsområdet som er Gudbrandsdalen med Lillehammer, vidare Hedmark og Oslo-området, men også til heile Noreg.

2.2.4. Hvordan skal vi gjøre det?

Innlandet har en betydelig andel av Norges landbaserte biologiske ressursgrunnlag, sterke yrkes- og kompetansemiljøer og komplette verdikjeder for forvaltning og utvikling av en rekke biobaserte produkter.

Skal vi komme videre, må næringslivet, kunnskaps- og forskningsmiljøene, innbyggere, kommuner og fylkeskommunen i Innlandet jobbe enda tettere sammen. Der de som jobber med trefiber kan lære av de som driver genarbeid i avl. Der de som lever av å levere varer og tjenester til våre næringslivslokomotiv også trekkes med.

Visjon

Innlandet – et ledende kraftsentrum for bærekraftig bioøkonomi i Norge

Ressursgrunnlaget

- 20 % av landets produktive jordbruksareal (ca. 2 mill daa)
- 30 % av landets produktive skogareal
- 40 % av den årlige avvirkningen av skog i Norge

Verdiskaping og sysselsetting:

- 10 mrd. kr i årlig verdiskaping i nær komplette verdikjeder for jord- og skog, dvs. ca. 8 % av samlet verdiskaping i regionen
- Grunnlag for 23.000 arbeidsplasser (13 % av samlet sysselsetting)
- Grønn kunnskapsproduksjon på alle nivå (7 landbruksfaglige læresteder)
- Norges ledende bioøkonomiklynge er i Mjøsregionen

Våre strategiske fortrinn:

- Et nasjonalt tyngdepunkt for i produksjon og foredling av landbruksråvarer
- Nær komplette verdikjeder for de fleste hovedproduksjoner
- Et nasjonalt tyngdepunkt for grønn kompetanse, innovasjon og nyskaping
- Landbruket har en solid posisjon i bevisstheten lokalt og regionalt

Nærhet til større markeder

2.2.5. Kan skape 25 000 grønne arbeidsplasser i Innlandet

SINTEF har utarbeidet en senarioanalyse som viser at det kan skapes 25 000 nye arbeidsplasser og øke verdiskapingen på 20 milliarder kroner.

Analysen er bygget rundt fire ulike fremtidsbilder som viser hvor stort potensialet for vekst i verdiskaping, sysselsetting og kutt i CO₂ bioøkonomiske næringer i Innlandet kan by på. De ulike fremtidsbildene viser hvordan regionale, nasjonale og globale drivkrefter påvirker Innlandets muligheter, og skisserer opp ulike grep som både næringslivet og politikere kan ta for å være ledende i det grønne skifte. Bioøkonomi er enkelt sagt «å tjene penger på alt som gror» – og innebærer næringer innen næringsmiddel, skog, tre, landbruk og fisk for å nevne noen.

I det mest ambisiøse fremtidsbilde, som har fått navnet BioValley, ligger en mulighet for å skape nesten 25 000 grønne arbeidsplasser, og bidra med en økt verdiskaping på 20 milliarder kroner i Innlandet innen 2050.

2.2.6. Felles kultur

Rapporten stadfester at Innlandet har en solid plattform å bygge på med sterke og høykompetente produksjonsmiljøer, komplette verdikjeder og en stor underskott av virksomheter som er teknologisk helt i front på sine områder.

Drivkreftene som påvirker hvorvidt man vil lykkes er delt inn i to hovedkategorier. Den ene er etterspørselsutsikkerhet som er knyttet til om det vil være lav eller høy etterspørsel etter produkter og kompetanse fra næringen i fremtiden. Den andre er knyttet til styringsusikkerhet som handler om hvorvidt man klarer å jobbe på lag eller om det blir en individuell konkurranse for å lykkes. Den siste er den som Innlandet har størst muligheter til å påvirke selv.

2.2.7. De fire fremtidsbildene

Scenarioet Forstaden gir et bilde av en region med lav sysselsetting og verdiskaping. Dette scenarioet ligger nærmest SSBs framskrivninger for norsk økonomi og beskriver en situasjon hvor Innlandet er preget av fraflytting, med unntak av områdene med pendleravstand til hovedstaden. Det er ingen nasjonal satsing på bioøkonomi, og det er lite forskning og innovasjon innenfor bioøkonominæringene.

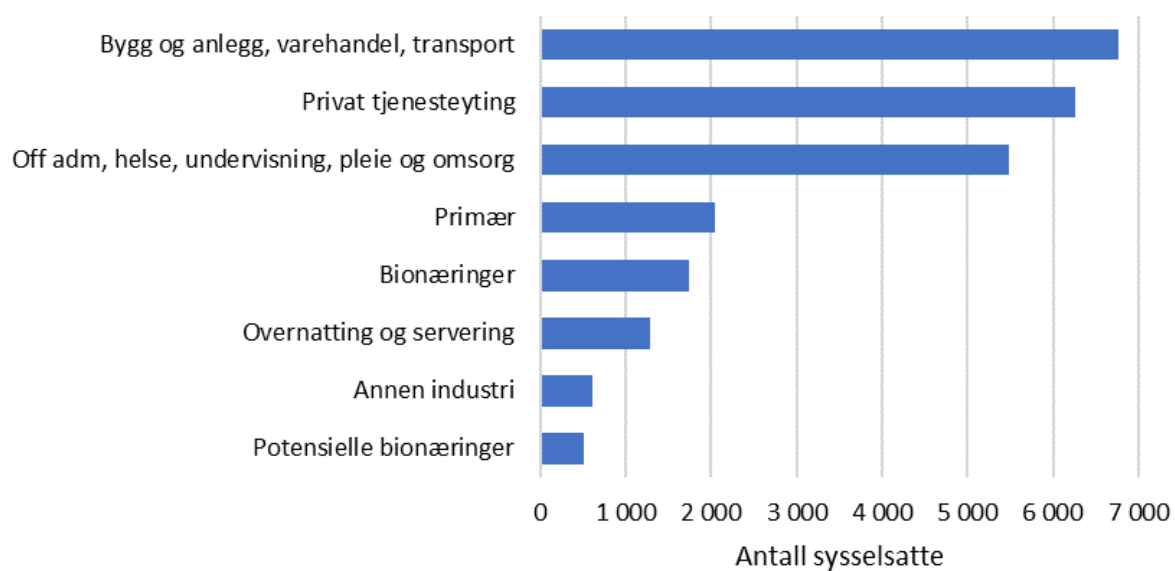
I scenarioet Råvareeksportøren er bioøkonomien i Innlandet styrt av det stadig økende globale markedet for bioprodukter og regionen har fått rollen som råvareeksportør. Etterspørselen er høy, men høyverdiutnyttelsen av bioressursene blir gjort utenfor regionen. Innlandets befolkning vokser, men gjennomsnittlig utdanningsnivå holder seg lavt. I dette scenarioet befinner fagmiljøene og forskningsaktiviteten seg utenfor regionen.

I scenarioet Sintef har kalt Motstrøms, bæres bioøkonomistrategien av nisjeprodukter. Her er det heller ingen nasjonal satsing på bioøkonomi, men spredt i regionen etableres det både nasjonale og globale bioentreprenører som har funnet gruppen av etterspørrere som er opptatt av sosial entreprenørskap. Det utvikles også høyverdiprodukter som baserer seg på innovasjon og forskning.

Det mest offensive scenarioet har Sintef døpt Bio Valley. Koordinert innsats både fra myndigheter og lokalt har skapt en boom i bioøkonomien i Innlandet. Det etableres selskaper som representerer alle deler av næringskjeden. Regionen tiltrekker seg høyt utdannede innflyttere. Boomen har ringvirkning på tvers av sektorer og næringer både i regionen og nasjonalt, særlig knyttet til privat tjenesteyting, bygg og anlegg, varehandel og transport og Offentlig administrasjon, helse, undervisning, pleie og omsorg.

Som et resultat av Bio Valley har SINTEF beregnet at vi kan få 20 mrd i økt verdiskaping og 25.000 nye jobber skapt i 2050 i forhold til en utvikling som i dag.

Potensialet for endring i sysselsetting - Bio-Valley

3. Ute i Innlandet

Naturen i Innlandet gir oss enorme muligheter i form av opplevelser, alle typer friluftsliv og reiseliv. Dette legger grunnlaget for mye av dagens sysselsetting og gir et enormt potensiale for vekst i regionen framover. Balansen mellom bevaring og tilrettelegging av naturområder og arealer er viktig for en bærekraftig forvaltning av de tilgjengelige naturressursene, bærekraftige lokalsamfunn og et bærekraftig reiseliv.

3.1. Reiselivet

3.1.1. Innlandet er ett av Norges største reiselivsfylker

Innlandet har rundt fire millioner gjestedøgn i kommersielle senger pr år. Dette gjør Innlandet til det 4. største hotell- og campingfylket i Norge etter Oslo, Vestland og Trøndelag som alle har store byer.

Med 85 000 fritidsboliger er Innlandet også ett av Norges største hyttefylker generelt og desidert det største når det gjelder fjellhytter.¹ Basert på erfaringstall og analyser anslår analysefirmaet Menon Economics at private fjellhytter har omtrent 150 gjestedøgn² pr år, noe som tilsier at Innlandet har rundt 12 millioner gjestedøgn pr år i private hytter. I tillegg kommer gjestedøgn knyttet til utleie av private hytter (på Finn.no ol), AirBnB, besøk hos slekt og venner samt dagsbesøk.

Dette gjør at Innlandet sannsynligvis er det fylket i Norge som har flest ferie- og fritidsbesøk pr år, dvs. innenfor det som kalles det opplevelsesbaserte reiselivet

3.1.2. Reiselivet gir store økonomiske ringvirkninger

Verdiskapingen fra reiselivet i Innlandet er beregnet til 5 mrd pr år. Definisjonen på verdiskaping er lønnskostnader og driftsresultat før avskrivninger og nedskrivninger.

Reiselivet skiller seg fra vareproduserende næringer ved at kundene må komme til produktet. Dette betyr at reiselivsnæringen i praksis importerer kjøpekraft til et lokalsamfunn.

De næringene som tradisjonelt inngår i reiselivsbegrepet er overnatting, servering, opplevelser, formidling og transport. Reiseliv- og besøksnæring er imidlertid ikke en bransje i tradisjonell forstand, men et samlebegrep for ulike næringer som dekker etterspørselen fra den tilreisende. Dette gjør at verdiskapingen fra reiselivet varierer med hvilke type besøkende lokalsamfunnet har. I de senere år har økt etterspørsel etter lokal mat og autentiske opplevelser gjort at både primærnæring og kultur blir en stadig viktigere del av den reiselivsmessige verdikjeden.

¹ Viken har iflg Statistikknett 93 000 hytter, men av disse er rundt halvparten ved kysten

² Ett gjestedøgn er en person ett døgn

For eksempel driver over halvparten av alle jordbruksforetakene i Innlandet en eller annen form for tilleggsnæring. Den mest utbredte er utleie av jakt- og fiskerett. Andre relevante tilleggsnæringer for kultur- og opplevelsesnæringene er camping, hytteutleie, gardsturisme, bortfeste (utleie) av tomter, husflid/ småindustri og videreforedling av råvarer til mat for salg.

I regioner med mange så mange hytter som en har i Innlandet får både handelsstand, håndverkere og grunneiere mfl en stor del av verdiskapingen. Disse aktørene er dermed også å regne i det utvidede reiselivsbegrepet.

Reiselivsnæringen er arbeidsintensiv og gir derfor skatteinntekter til kommunene, den spredt relativt jevnt over Innlandet, sysselsetter mange unge og har en høy andel ansatte med minoritetsbakgrunn. Reiseliv er dermed også en sektor der mennesker uten mye formell utdanning kan få utviklingsmuligheter og internasjonale impulser.

Et reisemål som er attraktivt vil også fremstå med en positiv profil. Sammen med jobbmuligheter og et godt handels- og tjenestetilbud vil økt turisme kunne føre til økt bolyst for lokalsamfunnet, også for såkalte livsstilflyttere. Det er altså store synergier mellom å utvikle et godt reisemål og et godt sted å bo.

3.1.3. «Reason to go»

Innlandets sterke posisjon innen det opplevelsesbaserte reiselivet representerer et stort potensial. Denne delen av reiselivet er først og fremst knyttet til ferie- og fritid, men også innen kurs- og konferansesegmentet finnes det en mer opplevelsesintensiv del knyttet til team-building, belønningsreiser mm. Fordelen med den opplevelsesbaserte delen av reiselivet er at etterspørselen kan påvirkes gjennom utvikling av attraktive opplevelser og konsepter.

«Reason to go» er et sentralt begrep og handler kort sagt om å utvikle tilbud som gir besøksgrunn. Hva som er «reason to go» varierer mellom målgrupper: for danske barnefamilier kan vinteropplevelser i familievennlige Trysil være en «reason to go», mens Peer Gynt-teateret på Gålå vil være det for kulturinteresserte og Rakfiskfestivalen er det for hytteeierne i Valdres. Stadig mer reisevante besøkende gjør også rom for nisjetilbud som for eksempel den krevende Haute Route i Jotunheimen eller en mer meditativ vandring langs Finskogleden.

Gjennom å ta utgangspunkt i Innlandets rike natur- og kulturarv, kan en utvikle opplevelser som er vanskelige å kopiere, og som gir sterkere opplevelseskvalitet for kunden. Lokal mat, lokale tradisjoner og å lære om stedet du besøker gir andre dimensjoner til opplevelsen. Slik kan også bærekraftbegrepets prinsipper om å ta vare på lokal kultur (autentisitet), bidra positivt inn i opplevelsesutviklingen. Eksemplene over viser hvordan en kan foredle denne type ressurser inn i attraktive og bærekraftige opplevelser som gir økt lønnsomhet i bedriftene og større verdiskaping i lokalsamfunnene. Det viser også hvordan de nye opplevelsene ofte utvikles i skjæringspunktet mellom tradisjonelt reiseliv og andre næringer, som landbruk og kultur

Markedsendringer, teknologi, digitalisering, delingsøkonomi, nye forretningsmodeller og behovet for mer bærekraftig utvikling gjør at reiselivet er i endring. Trenden er at de store blir større. Samtidig kan også små aktører nå ut til betalingsvillige markeder gjennom utvikling av

unike opplevelser og ved å ta i bruk ny teknologi. Innlandets kvaliteter knyttet til det «autentiske Norge» er en viktig ressurs både i nasjonale og internasjonale markeder.

Innlandet har sterke kompetansemiljøer innen reiseliv, innovasjon, digitale medier og IKT, musikk og kunst. Dette gir gode forutsetninger for å utvikle et sterkt innovasjonssystem rundt reiseliv- og besøksnæring. En slik felles arena vil samle aktørene både i offentlig og privat sektor og vil kunne være en motor i arbeidet med å skape ny trafikk, løse eksisterende utfordringer – kort sagt utvikle den type reiseliv Innlandet er tjent med.

3.1.4. Naturbasert reiseliv

Innlandet har en genuin fordel i vår uberørte natur. På verdensbasis er det en økende bekymring for om veksten i reiselivet fører til miljøproblemer. Mange er bekymret for om reiselivet kommer i konflikt med reisemålenes bærekraft. Det er liten tvil om at reiselivet potensielt kan ha negative effekter på kommuner og lokalsamfunn i form av miljøavtrykk, behov for økt beredskap og håndtering av ulykker.

Næringen kan sammen med lokale og nasjonale myndigheter legge til rette for et bærekraftig reiseliv. Det foregår et systematisk arbeid med dette på flere destinasjoner i Innlandet (Lillehammer, Trysil, Røros, Femund Engerdal, Valdres og Gudbrandsdalen), blant annet gjennom Innovasjon Norges merke for bærekraftige reiselivsdestinasjoner, som viser til at destinasjonen over tid prioriterer målet om økt bærekraft. Næringen selv har også innført flere grønne tiltak, og det jobbes lokalt med å skape en balanse mellom innbyggere og tilreisende. Det er en generell erkjennelse i hele reiselivssektoren om at bærekraft er et premiss, en forutsetning, for næringens utvikling.

3.1.5. Utfordringer / muligheter

Den store utfordringen i reiselivet i dag er å få til en bærekraftig utvikling, dvs. en reiselivsnæring som er lønnsom, men som ikke går på bekostning av natur, kultur, miljø og lokalsamfunn.

Innlandet har de samme næringsmessige utfordringer som andre fylker i Norge når det gjelder sesongsvingninger, lønnsomhet, småbedriftsstruktur, rekruttering og utvikling av kompetansen i næringene. Avhengigheten av kombinasjonen ferie-/fritid, hjemmemarked og vintersesong kan være utfordrende. Det kan gi vansker med å beholde kompetent personale. Svak lønnsomhet og usikkerhet om utviklingsmuligheter kan gjøre næringene mindre attraktive som arbeidsplass. For Innlandets del tar overnatting basert på selvhushold (hytter, leiligheter og fritidsboliger) stadig større markedsandeler. Losjiinntekten pr. disponibelt romdøgn i Innlandet er langt lavere enn på landsbasis.

For at reiselivsnæringen skal være attraktiv på sikt er det viktig at lønnsomheten økes. Kompetanseutvikling handler også om riktig rekruttering til bedriftene, og drive kompetanseheving av egne ansatte. *Helårig etterspørsel* er et viktig stikkord for å utvikle og beholde kompetent personal. Innlandet har derfor et stort potensial når det gjelder å utvikle attraksjonskraft i nye sesonger.

For å oppnå økt verdiskaping må opplevelsene være lett *tilgjengelige* for kundene. God tilgjengelighet handler om skilting både til og på reisemålet, merking, tilrettelegging av naturområder m.m., og å få flere synlige og attraktive opplevelser ut i markedet gjennom

utnyttelse av moderne teknologi og digitale løsninger. Videre er det et spørsmål om tilrettelegging for reisen innad i fylket i seg selv kan bidra til å berike besøksopplevelsen. Dette betyr god infrastruktur, god bredbåndsdekning, gode transportløsninger og god fysisk tilgjengelighet.

Innlandet har en *gunstig lokalisering*, nær store markeder rundt Oslofjorden og tilgrensende regioner. Transport inn/ut og internt i fylket og over landegrensen er viktig, samt fortsatt prioritering i utvikling av veistandarden. Enkel og raske løsninger for å forflytte seg til og fra Oslo og Gardermoen og andre inngangsporter er avgjørende for at reiselivet skal være konkurransedyktig. Reisemåte i fylket kan være privatbil, kollektivtransport, sykkel eller gange. Offentlige aktører har en viktig rolle som støttespiller, premissleverandør og som tilrettelegger av viktig infrastruktur. Godt samarbeid med de ulike samferdselsaktører om felles mål er viktig for tilgjengeligheten, og er også avgjørende for å finne mer bærekraftige transportløsninger.

Utvikling av gode opplevelser handler om å sørge for trygge, tilfredsstillende og berikende opplevelser for alle turister uavhengig av kjønn, rase, funksjonshemninger eller andre faktorer. Innlandets innbyggere kan bidra til økt entusiasme og lokal identitet, noe som er en verdi i seg selv og kan bidra til ytterligere utvikling. Tilrettelegging for *fellesgoder* og det offentlige tilbudet til lokalbefolkningen kan også være et viktig bidrag for helhetlig utvikling av reisemål i fylket. Gode modeller for fellesgodefinansiering er også avgjørende for langsiktig konkurransekraft, særlig på destinasjonene.

Bærekraftig utvikling betyr at natur, kultur, miljø og sosiale verdier må ivaretas for at langsiktig økonomisk verdiskaping skal oppnås. Det innebærer å legge til rette for levedyktige lokalsamfunn, gode og stabile arbeidsplasser og økonomisk levedyktige reiselivsbedrifter, samtidig som miljøperspektivet ivaretas. Det stilles stadig oftere krav fra kundene og omgivelsene til bedriftene og tilbydere av opplevelser, om å dokumentere bærekraft. Globalt er bærekraftig reiseliv, eller «sustainable tourism», et sterkt voksende fenomen.

Målgruppen som ønsker å reise grønt er både lønnsomt og voksende. At bedrifter og destinasjoner investerer i miljømerking er dermed ikke bare en innsats for miljøet, men også en investering i egen fremtid. Erfaringer fra enkeltaktører er at mer bærekraftig drift også kan bidra til økt opplevelseskvalitet, noe som igjen er positivt for verdiskapingen i bedriften.

Naturen i Innlandet gir gode muligheter for aktiviteter som ski, vandring, sykkel og fiske. Dette er også prioriterte nasjonale temasatsninger. Alle de fire store rovdyrene lever i fylket, noe som både skaper utfordringer og muligheter for samfunnet. Generelt kan en si at det er et stort potensial knyttet til næringsmessig opplevelsesutvikling knyttet til utmarksressursene (jakt og fiske), andre typer naturaktiviteter samt guiding og tilrettelegging i natur. Samspill med grunneier-organisasjoner som Statskog, Glommen og kommuneskoger eller frivillige aktører som Den Norske Turistforeningen og idrettslag er viktig for å ta ut potensialet knyttet til natur- og utmarksressursene.

Utfordringene knyttet til overturisme og klimautslipp gjør det nødvendig å være mye mer bevisst når en velger hvem en skal markedsføre seg mot. Både i forhold til verdiskaping og klima er det bedre med tilreisende med høyt døgnforbruk, og som blir lenge, fremfor

tilreisende som bruker lite penger per gjestedøgn og/eller blir i kort tid. Det er også avgjørende at det ikke blir mer turister enn det lokalsamfunnet tåler. En må altså gå fra å tenke volum til å tenke verdi. Parallelt må en se etter nye løsninger både når det gjelder tilrettelegging i natur, kanalisering og klimavennlige transportløsninger.

For nesten alle turister, og særlig for hytteeierne vil tilgangen til fri natur være avgjørende. Hyttebygging kan også føre til betydelig press på lokal infrastruktur og kommunal tjenesteproduksjon. Det er derfor viktig at kommunene bruker de verktøy som ligger i Plan- og bygningsloven for å sikre en helhetlig arealplanlegging og forsvarlig infrastruktur. Dette gjør det nødvendig å finne gode løsninger for finansiering og drift av fellesgoder. Samtidig vil fortsatt utvikling og vekst i reiselivet i form av stadig flere hytter gå på bekostning av de naturgitte kvalitetene i området, og dersom man skal ivareta hensynet til bærekraftig bruk av natur i friluftsliv- og rekreasjonssammenheng må man begrense arealene som bygges ned.

I utfordringene ligger også muligheter: ett eksempel på dette er å utvikle mer tilbud rundt guiding i natur, noe som både vil være bra for naturen, gi bedre opplevelser for gjesten og ikke minst verdiskaping i form av lokale arbeidsplasser. På samme måte vil bedre kollektivtransport kunne gjøre Innlandet mer tilgjengelig, særlig for internasjonale gjester, i vinterhalvåret, og dermed bidra til å gi mer helårige arbeidsplasser. Når det gjelder hytter kommer det stadig eksempler på områder som tilrettelegges med mindre arealbruk, mer miljøvennlige løsninger og som åpner for en helt ny type hyttekjøpere.

Globalt er bærekraftig reiseliv, eller «sustainable tourism», et sterkt voksende fenomen. Målgruppen som ønsker å reise grønt er både lønnsomt og voksende. At bedrifter og destinasjoner investerer i miljømerking er dermed ikke bare en innsats for miljøet, men også en investering i egen fremtid. Erfaringer fra enkeltaktører er at mer bærekraftig drift også kan bidra til økt opplevelseskvalitet, noe som igjen er positivt for verdiskapingen i bedriften.

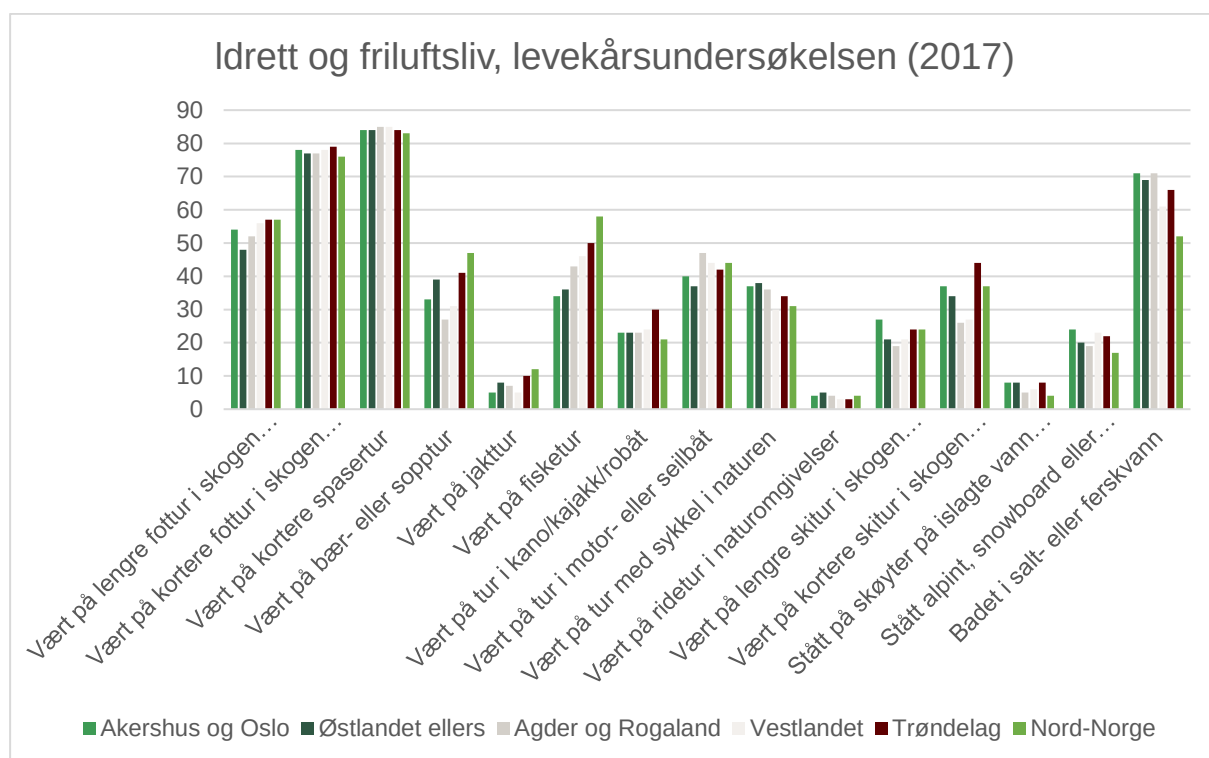
3.2. Natur for folket

Innlandet har en unik og mangfoldig natur som gir både oss som bor her og tilreisende gode muligheter for fritidsaktiviteter, rekreasjon, idrett, friluftsliv, jakt og fiske. Verdien av natur for folket ligger i samspillet mellom naturopplevelser og fysisk aktivitet. Bevaring og tilrettelegging av naturområder og arealer, samt opplæring og stimulering til friluftsliv er sentralt for at naturen i Innlandet fortsatt kan være vår viktigste ressurs for god helse, trivsel og livskvalitet.

3.2.1. Friluftsliv

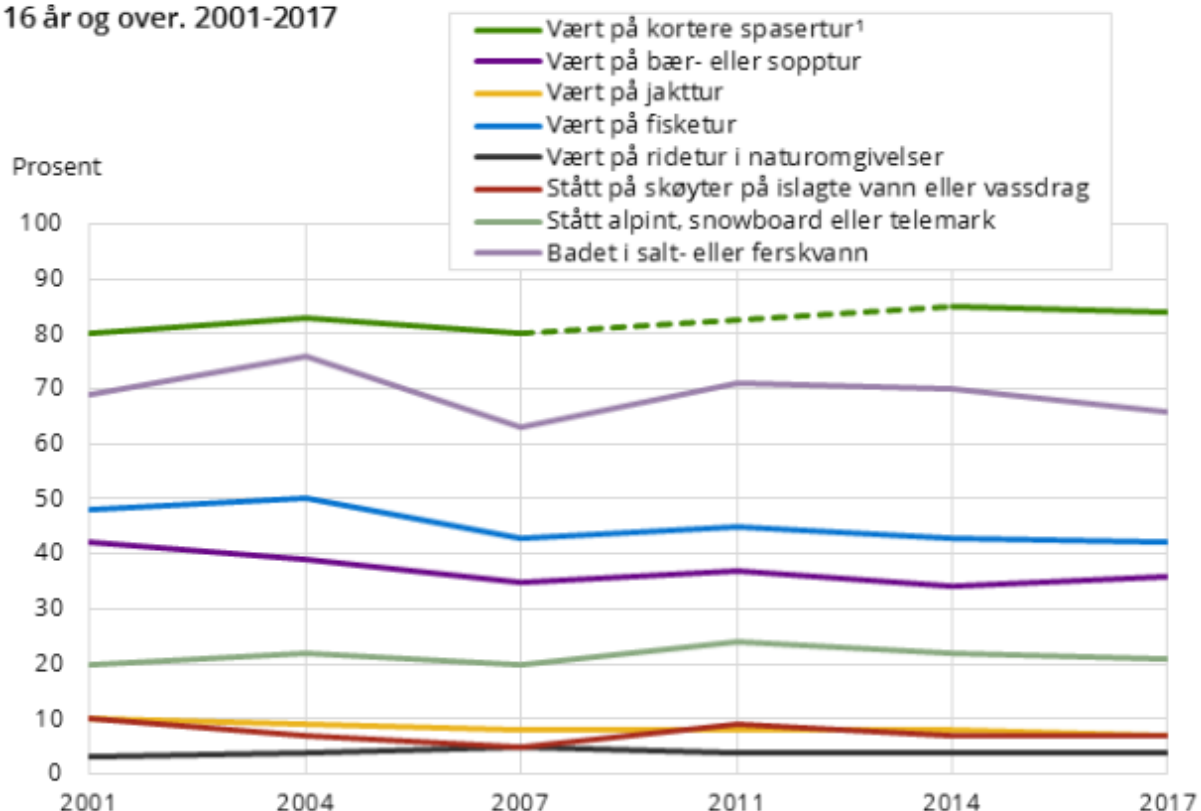
Med friluftsliv menes fysisk aktivitet i naturen. Dette kan være kortere og lengre turer, i skog og mark, på fjellet, ved sjøen, i parker, på turveier og andre grønne områder i byer og tettsteder. Undersøkelsen «Natur og miljøbarometer 2017» viser at nesten 9 av 10 er interessert i friluftsliv og aktiviteter i naturen. Det er først og fremst *turgåing, roen og stillheten, naturen generelt og frisk luft* som motiverer befolkningen til friluftsliv. Menn tiltrekkes i større grad enn kvinner av jakt og fiske, mens kvinners friluftsliv preges av større bredde enn menns friluftsliv.

Levekårsundersøkelsen (SSB, 2017) viser at 78% av Norges befolkning (de spurte) har vært på kortere fotturer i skogen eller på fjellet.

Mange er for lite fysisk aktive, og dette gir negative utslag i den nasjonale helsetilstanden. En av utfordringene i arbeidet for å styrke folkehelsen er derfor å øke den jevnlig fysiske aktiviteten i befolkningen. Friluftsliv i nærmiljøet er den vanligste formen for fysisk aktivitet i Norge. Hele 84% av befolkningen har vært på kortere spaserturer i nærområdet, og 66 % har vært på minst 25 kortere turer, viser tall fra SSB sin Levekårsundersøkelse, 2017.

Andel som har deltatt på ulike friluftaktiviteter i løpet av de siste 12 månedene. 16 år og over. 2001-2017

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2001-2017.

Når det gjelder deltakelse i friluftslivsaktiviteter over tid viser Levekårsundersøkelsen, 2017 at det er fotturer i skogen og på fjellet og utendørs bading som er de mest utbredte friluftslivsaktivitetene, deretter følger fisketurer og bær- eller soppturer. Aktiviteter i friluft er væravhengig, og svingninger fra år til år kan skyldes ulike værforhold. Hvilke friluftslivsaktiviteter man velger, henger også sammen med hvor man bor. Halvparten av de som bor i de mest spredtbygde områdene har vært på fisketur. Andre friluftslivsaktiviteter er mer utbredt på tettsteder, slik som lengre skiturer i skog eller fjell og alpint, snowboard eller telemark.

3.2.2. Individualisering og spesialisering

Moderne aktiviteter som terrengsykling og frikjøring (løssnøkjøring) i fjellet, har økt kraftig siden 2001. Blant ungdom er det registrert en markert økning i oppslutningen for både terrengsykling og frikjøring i fjellet (SSB, 2014). Det antas at disse tallene er representative for befolkningen i Innlandet.

De siste 20 årene har også friluftslivet fått mer preg av individualisering og spesialisering. Friluftslivsaktivitetene er mer mangfoldige og en del nye aktiviteter domineres av enkelte grupper. Deler av friluftslivet preges også av privat forbruk og selvrealisering, der motiv og mening med friluftslivet er nært knyttet til mosjon og helse. Klær og utstyr har fått større oppmerksomhet. De nye forbrukspraksisene viser seg blant annet gjennom en tendens til «sportifisering» av friluftslivet, der naturen blir en arena for fysisk utfoldelse og mestring gjennom lange løp, bratt skikjøring, elvepadling og andre fysisk krevende aktiviteter (St. Meld 18, KMD, 2015-2016).

3.2.3. Tilrettelegging for friluftsliv

Tilrettelegging for friluftsliv og daglig fysisk aktivitet, er billig og effektivt og fører til bedre helse, livskvalitet og bolyst. Ved at folk velger gange og sykkel istedenfor bil når de skal på jobb og fritidsaktiviteter, vil i tillegg gi en klimagevinst samt løse store transportutfordringer.

De nasjonale målene for friluftslivet er:

- Friluftslivets posisjon skal ivaretas og videreutvikles gjennom ivaretagelse av allemannsretten, bevaring og tilrettelegging av viktige friluftsområder, og stimulering til økt friluftslivsaktivitet for alle.
 - Naturen skal i større grad brukes som læringsarena og aktivitetsområde for barn og unge.
- (St. Meld. 18, 2015-2016)

I friluftslivsarbeidet er barn, unge og personer som i liten grad er fysisk aktive en prioritet. Barn og unges introduksjon til friluftsliv, og opplevelse av glede og kunnskap omkring temaet er spesielt avgjørende for at friluftsliv skal være en kilde til god helse, videreføring av norsk kulturarv og nasjonal identitet (Klima- og miljødepartementet, 2016).

Både Miljøverndepartementet og Miljødirektoratet legger gjennom sin nærmiljøsatsing føringer for at fylkeskommuner og kommuner skal arbeide aktivt for etablering og ivaretagelse av grøntstruktur i bo- og nærområder. Det skal legges til rette for at en skal kunne være i fysisk aktivitet i nærheten av der en bor, og at man enkelt og helst uten bruk av bil, skal ha tilgang til grøntområde/friområde eller sammenhengende sti/turveinett mindre enn 500 meter fra den enkelte bolig.

I flere byer og tettsteder kan det bli en «kamp» om arealene til boligutbygging, næringsområder, infrastruktur, landbruk osv. I denne sammenheng er det helt avgjørende å ha et sterkt fokus på grønne, blå og grå arealer i byer og tettsteder for å inspirere til fysisk aktivitet og til å ta uterommene i bruk.

I Innlandet er det ønskelig å ha fokus på stimerking og skilting fra sentrum/boligområder og skoler. Det innebærer å arbeide for sti- og løypeplaner i alle kommuner, også på tvers av kommunegrenser der det er naturlig. Videre er det fokus på å stimulere til samordnet utvikling av helårstraseer, skiløyper, sykkelstier/veier, Pilgrimsleden og nasjonale turistveier.

3.2.4. Nasjonalt turskiltprosjekt

Nasjonalt Turskiltprosjekt ble gjennomført i perioden 2014 – 2017. Formålet med turskiltprosjektet var gjennom informasjon, skilting og merking å bidra til økt og trygg ferdsel der folk bor og oppholder seg. Prosjektet var et samarbeid mellom Gjensidigestiftelsen, fylkeskommuner, frivillige organisasjoner og interkommunale friluftsråd. Turskiltprosjektet har bidratt til merking og skilting av rundt 40 000 km med turruter over hele landet, derav 8635 km i Innlandet.

Etter 2017 er skilting og merking videreført som en del av spillemiddelordningen.

3.2.5. Kartlegging og verdsetting av friluftslivsområder

Gjennom dette prosjekt er Innlandet i ferd med å få en kartlegging av viktige friluftslivsområder i kommunene. Så langt har 31, kommuner startet opp/fullført denne kartleggingen i Innlandet. Formålet er å hindre nedbygging av viktige friluftsområder.

3.2.6. Ferdselsåreprosjekt

Prosjekt ferdselsårer er initiert av Miljødirektoratet og er en naturlig oppfølging av prosjekt kartlegging og verdsetting av friluftsområder. For å bedre tilgjengeligheten for utøvelse av friluftsliv, spesielt i bostedsnære områder, fremhever Stortingsmelding 18 ferdselsårer som avgjørende. Skilting og merking er gode tiltak som fører til økt bruk av ferdselsårer. Det overordnede målet med prosjektet er å få flere ut på tur. Kommunene skal stimuleres til å skaffe seg kunnskap om ferdselsårene som finnes i kommunen, hvilke behov de dekker og hvordan de kan utvikles til å skape mer aktivitet.

Innlandet fylkeskommune går inn i et 5-årlig prosjekt i perioden 2019-2023 med formål om å fremme planlegging, opparbeiding, skilting, merking og kartfesting av sammenhengende nettverk av ferdselsårer i kommunene..

3.2.7. Friluftsråd

Innlandet fylkeskommune arbeider også for flere interkommunale friluftsråd. Et friluftsråd er et fast samarbeid mellom flere kommuner og eventuelt organisasjoner om nærmere definerte felles friluftsoppgaver. Innlandet har inntil i dag kun ett friluftsråd, men er i ferd med å få to til. Det betyr at vi ligger dårlig an i forhold til utviklingen i landet for øvrig. Det vil være av stor betydning å få etablert flere interkommunale friluftsråd som kan arbeide for å ivareta allemannsretten, sikre areal-, utvikle anlegg- og tilrettelegge for friluftslivsaktivitet, særlig fordi kommunene har lite ressurser til dette arbeidsområdet.

3.3. Jakt, fangst og fiske

Fylkeskommunene har det regionale ansvaret for forvaltning av høstbare bestander av vilt og innlandsfisk. Jakt, fangst og fiske er sentrale frilftsaktiviteter for befolkningen i Innlandet, og en god og samordnet forvaltning er viktig for en bærekraftig bruk av ressursene. Vilt og fisk er vesentlige ressurser for utmarksbasert næringsvirksomhet, og det er et lite utnyttet potensiale tilknyttet dette. Rekruttering til utøvelse av jakt og fiske er viktig av flere grunner. Kunnskap og tradisjoner skal videreføres, legitimiteten for en høstingsbasert forvaltning skal opprettholdes, og de ulike artene skal forvaltes på en god måte. Fylkeskommunen i samarbeid med frivillige organisasjoner har gode muligheter for å lykkes med rekrutteringen til jakt og fiske i Innlandet i framtiden.

I Innlandet er det registrert 21796 mannlige jegere, og dette utgjør 13,6% av befolkningen over 16 år. Når det gjelder kvinnelige jegere er det registrert 2554, og det er kun 1,6% av befolkningen over 16 år.

3.3.1. Villreinfjellet Rondane som verdiskaper, prosjekt ut 2020

"Villreinfjellet som verdiskaper" er et program fra Klima- og miljødepartementet med formål å stimulere til bred verdiskaping knyttet til de ti nasjonale villreinområdene, særlig innrettet mot

ulike deler av reiselivet. Programmet skal bidra til en god gjennomføring av de regionale planene, og til å utvikle og spre kunnskap om villreinen og villrein fjellet til ulike målgrupper.

Delprosjekt: Flytting av Gråhøgdbu, Gjennomføring og oppfølging av mulighetsstudie for Mysusæter/Spranget. Kontrollregistrering av arkeologiske kulturminner i Rondane med randområder

Prosjektet har som mål å øke den brede verdiskapinga i områder tilknyttet Rondane villreinområde

3.4. Arealbehov og press

For å ivareta friluftslivets arealbehov i fjellet utenfor verneområdene, oppfordres fylkeskommuner med fjellområder med stort utbyggingspress å utarbeide regionale planer som sikrer ivaretagelse av større naturområder for friluftsliv i fjellområdene. Dette vil også være svært positivt for naturmangfoldet i disse områdene. Bruk og opplevelser i verneområdene må foregå innenfor rammen av det enkelte områdes verneformål. I forhold til villrein er det i fjellområdene særlig utfordringer knyttet til forholdet mellom utbygging, motorisert ferdsel, friluftslivsaktiviteter og hensynet til villreinens behov for uforstyrrede leveområder. Regionale planer og besøksforvaltningsplaner vil være viktige verktøy både ved spørsmål om valg av traseer for stier og løyper, og for saker som gjelder turisthytter.

3.5. Fysisk aktivitet for å fremme folkehelsen

Med utgangspunkt i folkehelsen har det stor betydning å innrette samfunnet slik at det fremmer fysisk aktivitet i hverdagen. Innen transport betyr dette tilrettelegging for gange/sykkel til og fra skole, jobb, fritidsaktiviteter. Videre gjør universell utforming av boområder, fritidsarenaer og trafikkknutepunkt aktiv samfunnsdeltakelse enklere for alle.

Arbeid for helsefremmende nærmiljø og lokalsamfunn er viktig for å styrke folkehelsen og for å oppfylle den sosiale dimensjonen av FNs bærekraftsmål. God helse er av stor betydning både for livskvaliteten til den enkelte og for å sikre samfunnet en «frisk» og produktiv befolkning. Fellesskap og sosialt samvær er viktig for den enkeltes livskvalitet. Et nærmiljø og lett tilgjengelige møteplasser som inviterer til utfoldelse fysisk, sosialt og uavhengig av alder og funksjonsevne, legger gode rammer for innbyggernes hverdagsliv.

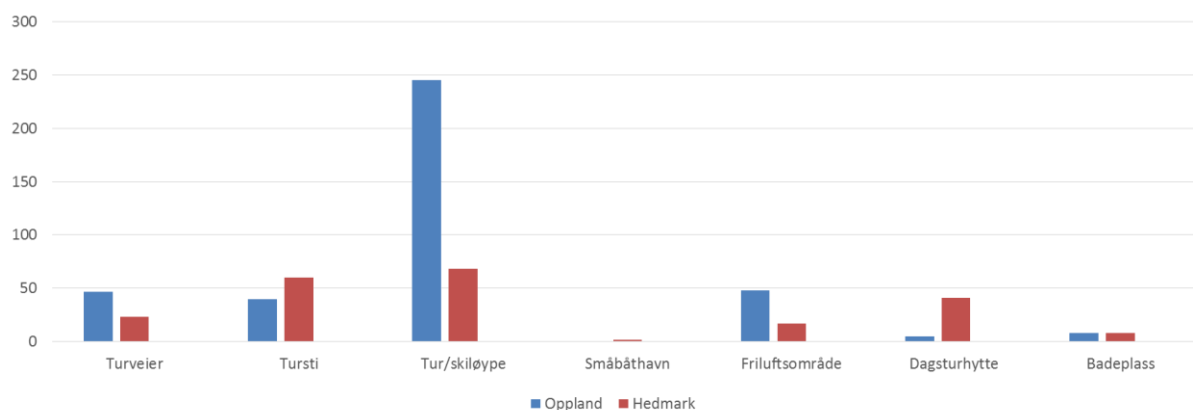
En mer helhetlig samfunnsplanlegging, basert på tverrsektoriell samhandling, vil legge til rette for menneskers behov gjennom livets ulike faser. Arealplanlegging som legger føringer for fysisk utforming av nærmiljøet og plassering av ulike samfunnsfunksjoner, er derfor en arena hvor folkehelsehensyn i de seinere årene er løftet sterkere fram, blant annet gjennom tiltak for universell utforming.

3.5.1. Tilrettelegging gjennom anlegg for fysisk aktivitet og friluftsliv

- Spillemidler er en statlig ordning og staten fastsetter hvilke anlegg som kvalifiserer for delfinansiering fra spillemidlene. Anleggsbyggingen skal reflektere behovene til de prioriterte målgruppene for den statlige idrettspolitikken; barn, ungdom, personer med nedsatt funksjonsevne og inaktive. Fylkeskommunen har en sentral rolle i forvaltning og prioritering av spillemidler til anleggsutvikling i eget fylke.

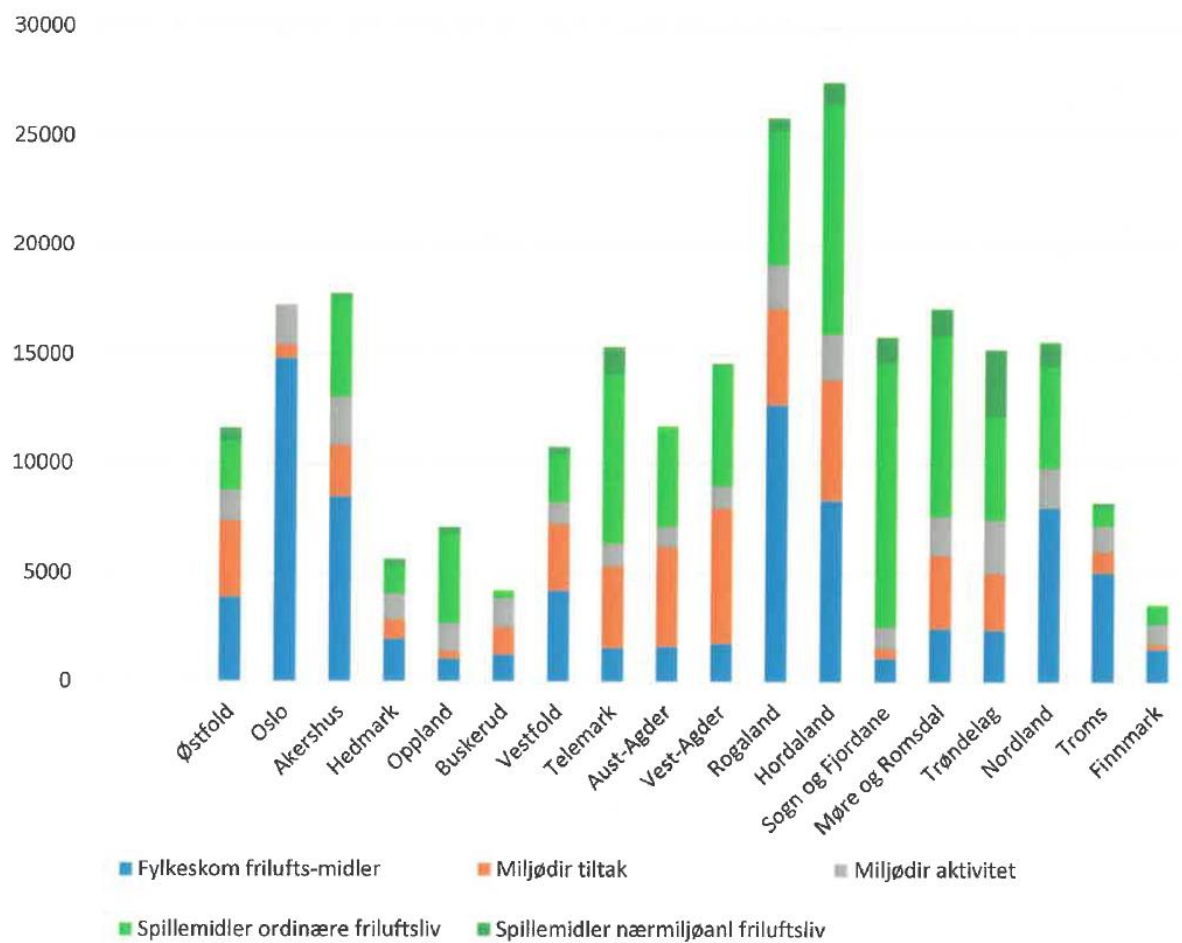
Spillemidlene utgjør en stor verdi i arbeidet med å utvikle gode lokalsamfunn. Det er ønskelig å forvalte disse midlene på en best mulig måte for å forsterke de muligheter og ressurser som Innlandet har, samt svare opp ønsker, behov og utfordringer i befolkningen. Staten prioriterer anlegg for egenorganisert fysisk aktivitet (nærmiljøanlegg) og friluftslivsanlegg ved at disse anleggene kan få inntil 50% av totalkostnaden i spillemidler. Fylkeskommunen prioriterer de samme anleggene ved at de får kortere ventetid (1-2 år). Andre anlegg får inntil 1/3 av totalkostnaden og har tre til fire års ventetid. Dette gjøres fordi man ser at her er det færre sterke organisasjoner bak, og at mange ønsker slike anlegg for å være mer fysisk aktive.

I anleggsregisteret er det pr mars 2019 registrert 2391 nærmiljøanlegg i Innlandet. Hele landet har totalt 24 547 nærmiljøanlegg. Når det gjelder friluftslivsanlegg som turstier, dagsturhytter, skiløyper, badeplasser o.l. er det registrert 1518 slike anlegg i Innlandet, mens tallet for hele landet er 12 652. Dette er anlegg som i stor grad er bygget og driftes av kommuner og frivillige lag/foreninger, og de har stor betydning både for folk som bor og lever her, samt tilreisende.

Friluftslivsanlegg i Innlandet, 2018

Figuren over viser fylkeskommunenenes egne tilskuddsmidler, spillemidler til anlegg for friluftsliv – både ordinære anlegg og nærmiljøanlegg, og de statlige friluftslivsmidlene fylkeskommunene fordeler til aktivitetstiltak og tiltak i sikra friluftslivsområder. Det er verdt å merke seg at Hedmark og Oppland (Innlandet) fylkeskommuner ligger lavt på fordeling av tilskuddsmidler i forhold til resten av landet. I en region der de naturgitte forutsetninger for friluftsliv er enestående, samt at fritidsaktivitet, reiseliv/turisme og næringsliv er sterkt knyttet til utøvelse av friluftsliv viser dette et stort potensial for enda bedre tilrettelegging for friluftsliv og fysisk aktivitet.

Tilskuddsmidler til friluftslivsformål fordelt på fylker, 2018

4. Et bærekraftig Innland

4.1. Klimaendringer i Innlandet

Hvilke konsekvenser klimaendringer vil ha for naturen og for Innlandssamfunnet, vil avhenge av hvor mye klimaet endrer seg, og i hvilken grad vi klarer å ta hensyn til og aktivt tilpasse oss disse endringene. Klimaendringer vil kunne påvirke samfunnssikkerhet, infrastruktur, naturmiljø, kulturminner og kulturmiljø, befolkningens helse, og næringer som landbruk og bygg og anlegg.

Både enkeltindivider, næringsliv og myndigheter har et felles ansvar for å tilpasse seg klimaendringene. Kommunale, fylkeskommunale og statlige organer har gjennom statlige planretningslinjer³ fått et særlig ansvar for å samordne og samarbeide på tvers av sektorer for å sikre at samfunnet blir bedre rustet til å møte endringene. Dette skal skje ved å unngå, eller å begrense, risiko sårbarhet og ulemper, og ved å dra nytte av eventuelle fordeler som måtte følge av endringer i klimaet.

Det vil derfor være viktig å ha tilgjengelig og oppdatert kunnskap om klima, ventede endringer, konsekvenser av disse og mulige tiltak for tilpasning. Offentlige organer har ansvar for å innhente, systematisere og tilrettelegge denne kunnskapen for bruk i planlegging, og ansvar for å gjøre den tilgjengelig for aktuelle brukere.

Kommunal og regional planstrategi skal omtale behovet for oppdatering av eksisterende eller utarbeiding av nye planer, *i lys av forventede klimaendringer og tidligere uønskede naturhendelser*. I planstrategien skal det gjøres en vurdering av om hensynet til et endret klima innebærer et behov for oppheving eller revisjon av gjeldende planer. Dette kan innebære kartlegging av økosystemer og arealbruk, risiko- og sårbarhetsanalyser, inkludert vurdering av skred- og flomfare.

Klimaendringer bør vurderes ved investeringer og samfunnsplanlegging med levetid opp mot, eller etter 2050 – det vil si tiltak som har levetid på 30 år eller mer.⁴

Ved planlegging av nye områder for utbygging, fortetting eller transformasjon, skal det vurderes hvordan hensynet til endret klima kan ivaretas. Gode helhetlige løsninger og ivaretagelse av økosystemer bør vektlegges. Samtidig skal planer ta hensyn til behovet for åpne vannveier, overordnede blågrønne strukturer og forsvarlig overvannshåndtering.

³ FOR-2018-09-28-1469 Statlige planretningslinjer for klima- og energiplanlegging og klimatilpasning <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2018-09-28-1469>

⁴ Stortingsmeldingen Klimatilpasning i Norge. Meld. St. 33 (2012-2013)

Flommen i Skjåk i oktober 2018 ble forårsaket av plutselig værromslag, regn og snøsmelting. Den førte blant annet til store materielle skader og til at innbyggere måtte evakueres. Samtidig ble store mengder isolasjonsmateriale ført nedover Ottaelva og Lågen, noe som førte til forsøpling og forringelse av sårbar natur i og langs Ottavassdraget.

Flom i Gudbrandsdalslågen. Foto: Oppland fylkeskommune

Klimaframskrivninger for Innlandet fram mot år 2100⁵:

- Årstemperaturen vil øke med 4-4,5 °C, med størst økning vinterstid. Vekstsesongen vil øke med 1-2 måneder.
- Årsnedbøren vil øke med inntil 20% - med størst økning vinter og vår. Episoder med kraftig nedbør vil øke vesentlig både i intensitet og hyppighet. Utfordringer med overvann bli større enn i dag.
- Det beregnes en betydelig reduksjon i snømengder og antall dager med snødekke, men det vil fortsatt være enkelte år med betydelig snøfall, selv i lavlandsområder.
- Det forventes flere og større regnflommer, og økt i flomvannføring i mindre bekker og elver.
- Høyere temperaturer og økt fordampning vil føre til lengre perioder med liten vannføring i elvene om sommeren, og lengre perioder med lav grunnvannstand og større markvannsunderskudd. Dette medfører økt sannsynlighet for tørke og skogbrann og kan også gi et økt behov for jordbruksvanning og utfordringer for settefiskanlegg.
- Klimaendringene gir kortere isleggingssesong og tidligere isgang. Isgang vil kunne skje i andre vassdrag og høyere opp i vassdragene enn i dag.
- Faren for jord-, flom- og sørpeskred øker. Med varmere og våtere klima vil det oftere falle regn på snødekket underlag. Dette kan øke faren for våtsnøskred i skredutsatte

⁵ Klimatilpasning.no og Norsk klimaservicesenter (klimaservicesenter.no).

områder samtidig som faren for tørrsnøskred reduseres. Økt erosjon som følge av flom i elver og bekker kan utløse flere kvikkleireskred (gjelder lengst sør og sørvest i dagens Hedmark, mot Akershus fylke). Det er ikke forventet økt fare for fjellskred.

Foto: Jan Langsethagen, NVE.

Med klimagassutslipp, menes utslipp av klimagassene karbondioksid (CO_2), metan (CH_4) og lystgass (N_2O). Alle gassutslipp regnes om til CO_2 -ekvivalenter (CO_2e), for å gjøre utslippene sammenliknbare.

4.2. Direkte klimagassutslipp i Innlandet

Direkte klimagassutslipp viser et geografisk perspektiv på utslipp av klimagasser, og består av utslipp som forårsakes av *produksjonen* som foregår innenfor et bestemt geografisk område. De kan gi en pekepinn om hvordan utslipp knyttet til egen produksjon kan reduseres.

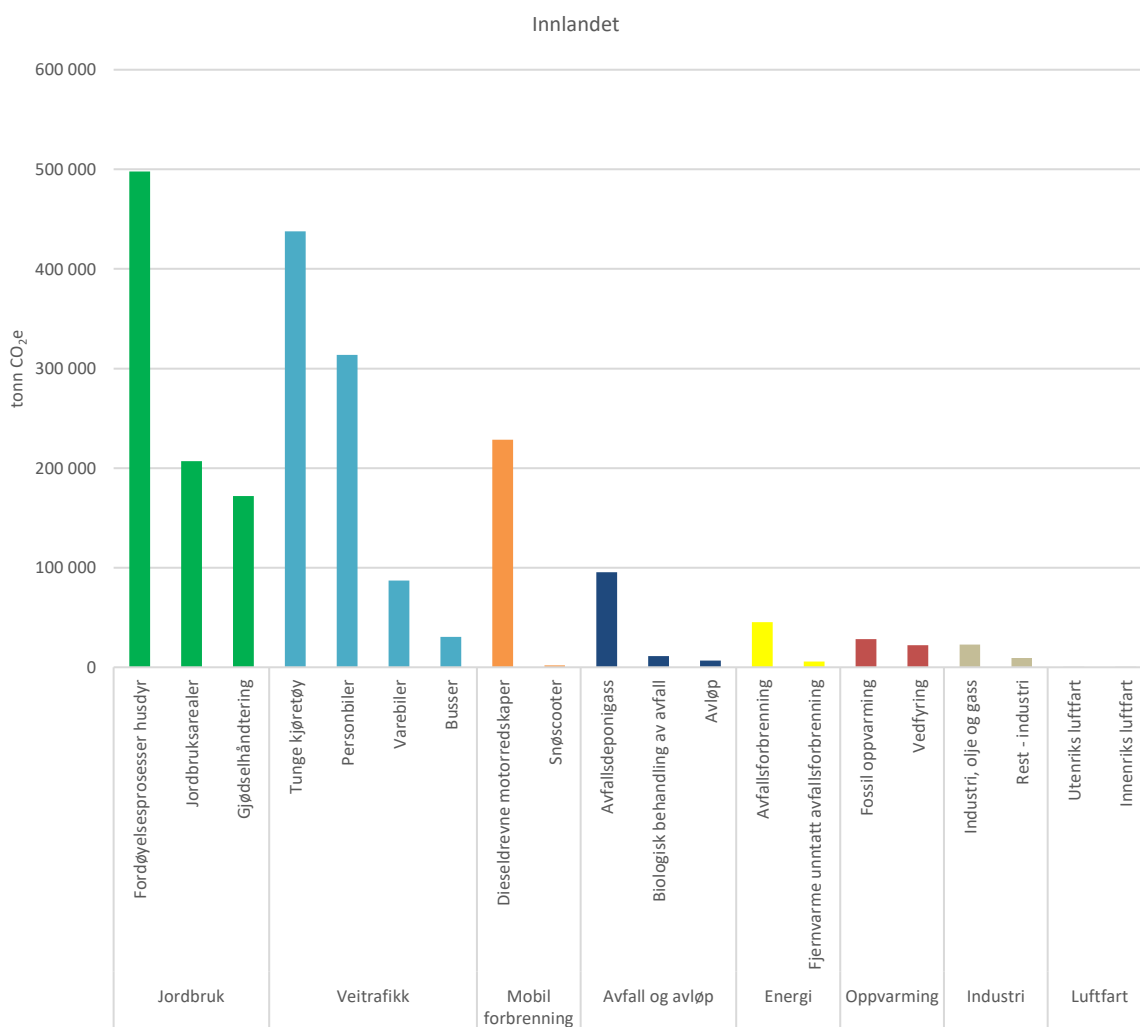
Metoden har tydelige avgrensninger og oppfattes som ryddig, men den har sine begrensninger, da den ikke sier noe om utslipp knyttet til områdets eget forbruk eller import eller eksport.

Se neste avsnitt for oversikt over forbruksbaserte klimagassutslipp.

Statistisk Sentralbyrå og Miljødirektoratet, publiserer årlige klimagass-statistikker for norske kommuner og fylker⁶, fordelt på ni sektorer. Statistikken har et etterslep på ett år, dette medfører at den nyeste tilgjengelige statistikken for geografiske utslipp er fra 2017.

Totale direkte utslipp i Innlandet i 2017 utgjorde 2 223 515 tonn CO₂.

De største utslippskildene i 2017 var *jordbruk* (39,4%) og *veitrafikk* (39%). Deretter følger *mobil forbrenning* (10,4 %) og *avfall og avløp* (5,1%).

Direkte utslipp av klimagasser i 2017, fordelt på hovedkategorier og delkategorier. De høyeste utslippene er vist fra venstre. Kilde: Klimaregnskap for Innlandet (Asplan Viak, 2019)

Den største enkelt-utslippskilden i Innlandet i 2017 er *fordøvelsesprosesser fra husdyr* (metangass) som alene utgjør 22,3% av Innlandets totale geografiske utslipp, og hele 57%

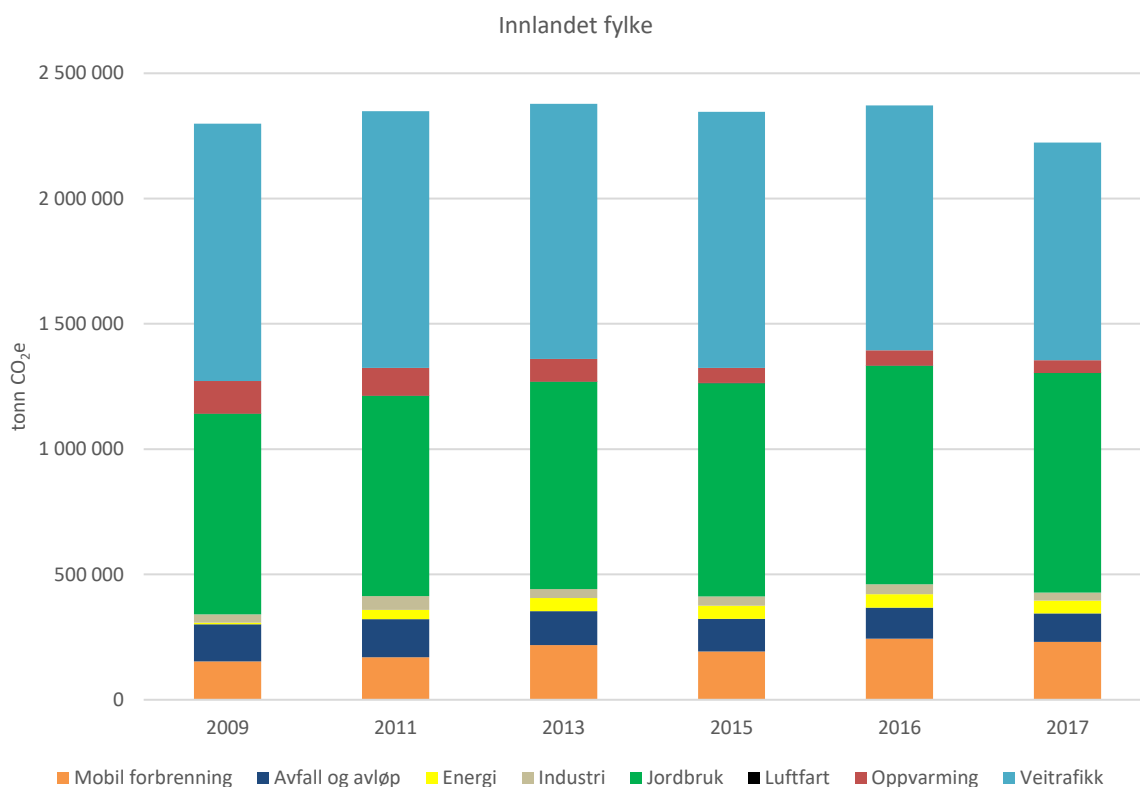
⁶ Miljødirektoratet: Utslipp av klimagasser i kommuner og fylker
<https://www.miljodirektoratet.no/tjenester/klimagassutslipp-kommuner/?area=41§or=-2>

av utslippene innenfor hovedkategorien jordbruk. *Jordbruksarealer og gjødselhåndtering* bidro til henholdsvis 23,6% og 19,6% av utslippene innenfor jordbruk.

Innenfor hovedkategorien veitrafikk dominerer utslipp fra *tunge kjøretøy* med 50,3% og *personbiler* (36%). *Varebiler* bidrar med 10% av utslippene fra veitrafikk og *busser* kun 3,5%.

Hovedkategorien mobil forbrenning, består i hovedsak av 99,1 % utslipp fra *dieseldrevne motorredskaper* (traktorer og anleggsmaskiner m.m. som benytter avgiftsfri diesel). Utslipp fra *snøscooter* utgjør mindre enn 1% av utslippene i kategorien.

Utslipp fra *avfallsdeponigass* utgjør 84% av hovedkategorien avfall og avløp, men resten utslipp fra *biologisk behandling av avfall* (9,8%) og *avløp* (6%).

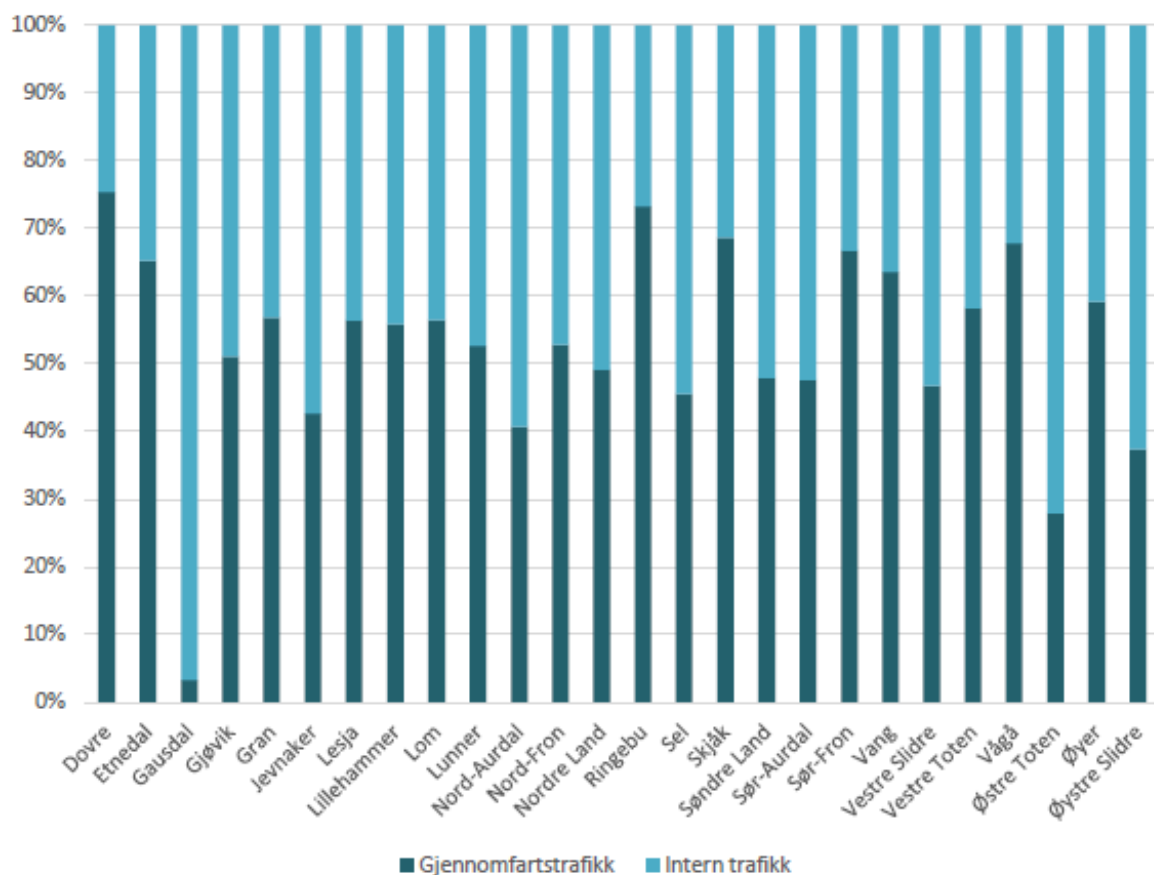

Historisk utvikling av direkte klimagassutslipp i Innlandet i perioden 2009-2017 Kilde: Klimaregnskap for Innlandet (Asplan Viak, 2019)

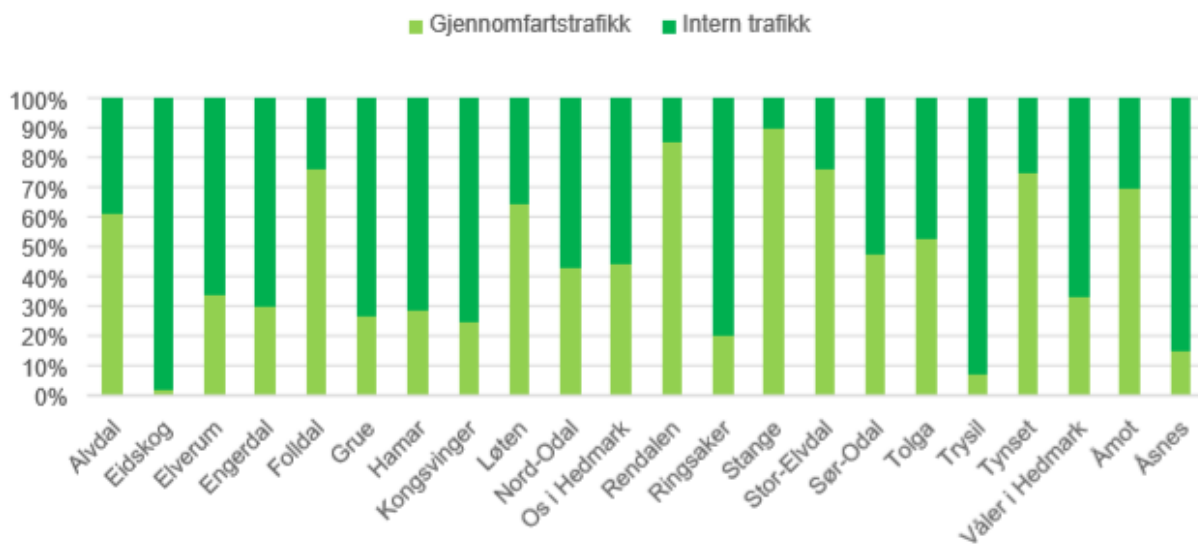
Hovedkategori	Utslippskilde	2009	2011	2013	2015	2016	2017
Mobil forbrenning	Dieseldrevne motorredskaper	150 848	167 709	215 768	190 927	241 589	228 551
	Snøscooter	1 895	1 913	1 903	2 005	1 992	2 037
Avfall og avløp	Avfallsdeponigass	128 467	132 644	113 626	110 842	105 438	95 512
	Avløp	8 445	8 652	7 697	7 658	7 660	6 874
	Biologisk behandling av avfall	11 995	10 621	14 180	11 230	11 042	11 111
Energi	Avfallsforbrenning	775	27 091	45 468	45 859	45 912	45 346
	Fjernvarme unntatt avfallsforbrenning	5 334	10 264	7 669	6 419	8 029	5 911
Industri	Industri, olje og gass	30 352	40 797	27 365	27 774	27 258	22 801
	Rest - industri	2 061	14 236	8 676	9 945	12 184	9 327
Jordbruk	Fordøyelsesprosesser husdyr	461 261	451 205	459 652	471 493	489 247	497 771
	Gjødselhåndtering	153 859	154 177	167 111	166 736	170 004	171 916
	Jordbruksarealer	185 746	193 491	200 218	212 693	212 765	206 821
Luftfart	Innenriks luftfart	141	152	103	89	23	3
	Utenriks luftfart	22	50	12	28	29	26
Oppvarming	Fossil oppvarming	97 024	76 888	65 020	32 669	34 294	28 182
	Vedfyring	34 244	34 916	25 519	28 525	26 832	22 265
Veitrafikk	Busser	36 845	35 897	35 931	36 174	34 482	30 428
	Personbiler	390 768	380 245	369 239	361 593	344 593	313 768
	Tunge kjøretøy	489 642	498 299	504 887	516 242	498 438	437 834
	Varebiler	109 501	109 080	107 631	107 107	100 328	87 033
Totalt		2 299 224	2 348 326	2 377 675	2 346 009	2 372 140	2 223 515

Historisk utvikling av direkte klimagassutslipp for Innlandet i perioden 2009-2017, oppgitt i tonn CO₂e. Kilde: Klimaregnskap for Innlandet (Asplan Viak, 2019)

Figurene nedenfor viser fordelingen mellom gjennomfartstrafikk og intern trafikk for alle kommunene i Innlandet. De viser stor variasjon i fordelingen av trafikken i de ulike kommunene. Kommunene Gausdal og Trysil har stor andel interntrafikk, mens kommuner med store gjennomfartsårer har en høy andel gjennomfartstrafikk – for eksempel Dovre, Ringebu, Stange og Rendalen. Fordelingen av interntrafikk og gjennomfartstrafikk i en kommune kan gi en pekepinn om handlingsrommet som gis for å redusere utslippene fra veitrafikk.

Fordeling mellom gjennomfartstrafikk og intern trafikk for kommunene i Oppland 2016. Kilde: Klimaregnskap Oppland fylkeskommune (Asplan Viak, 2019)

Fordeling mellom gjennomfartstrafikk og intern trafikk for kommunene i Hedmark 2017 Kilde: Klimaregnskap og kunnskapsgrunnlag energi og klima - Hedmark (Asplan Viak, 2019)

4.3. Innlands-innbyggernes klimafotavtrykk

Klimafotavtrykket beskriver innbyggernes klimapåvirkning, basert på sluttforbruk⁷. Det omfatter både direkte utslipp (forbrenning av fyringsolje og kjøp av drivstoff) og indirekte utslipp, som forårsakes av kjøp av varer og tjenester. Utslipp som foregår utenfor et fylkes geografiske område, men som forårsakes av fylkets innbyggere inkluderes.

Variasjoner i klimafotavtrykk, kan fange opp om endringer potensielt fører til netto lavere utslipp eller om utslippskilden bare flytter seg fra et område til et annet.

Begrensningen med denne metoden, er at utslipp som er produsert i eget fylke ikke telles med dersom sluttforbruket foregår utenfor fylket, for eksempel ved eksport. Men forbrukerperspektivet gir en god indikasjon på *klimaintensiteten* i et gitt område.

Klimafotavtrykket per person i Innlandet er beregnet til 8,9 tonn CO₂e. Gjennomsnittet for Norge er 13,6 tonn CO₂e per innbygger.

Tabellen nedenfor viser klimafotavtrykket per person, per husholdning og totalt for alle husholdninger i Innlandet. Figuren viser hvordan fotavtrykket fordeles på ulike forbrukskategorier, blant annet innkjøp av mat, klær, energi og transportbruk.

Klimafotavtrykk av husholdninger i Innlandet fylke			
	Per husholdning (kg CO ₂ e)	Per person (kg CO ₂ e)	Totalt (tonn CO ₂ e)
Mat, drikke, tobakk	3 181	1 449	553 225
Klær og fotteøy	515	235	89 552
Huskjøp, reparasjoner	2 323	1 059	404 038
Energi	2 825	1 287	491 275
Annet husholdningsforbruk	1 502	684	261 221
Tjenester	1 066	486	185 442
Transport og reise	6 454	2 941	1 122 547
Forbruk ikke inkludert i FVU	1 772	807	308 117
Totalt	19 637	8 948	3 415 416

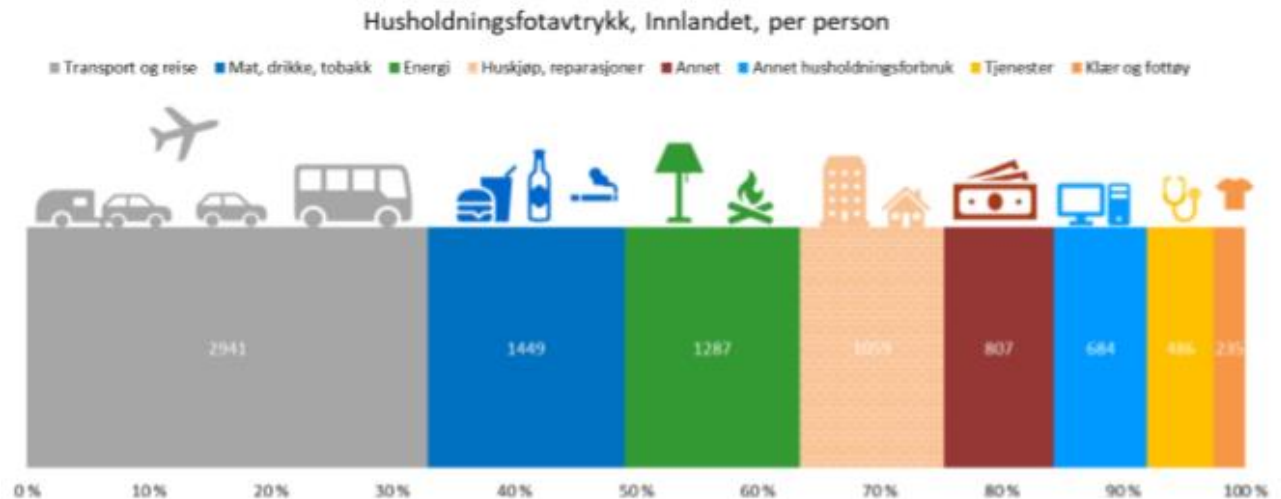
Klimafotavtrykk fra innbyggerne i Innlandet Kilde: Klimaregnskap for Innlandet (Asplan Viak, 2019)

Transport og reise utgjør den største andelen av husholdningenes klimafotavtrykk - hele 33%. Mesteparten av disse utslippene er knyttet til forbrukskategorien drivstoff og smøremidler.

Innkjøp av *mat, drikke og tobakk* er nest største forbrukskategori. Denne forbruksvarekategorien bidrar med 17% av husholdningenes klimafotavtrykk. Her er

⁷ Beregninger er basert på Statistisk sentralbyrås forbrukerundersøkelse (FBU) fra 2013: <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/statistikker/fbu> med utslippsintensiteter beregnet fra nasjonalt utslippsregnskap.

underkategorien *innkjøp av matvarer* den største posten.

Klimafotavtrykk per person i Innlandet, delt inn i hovedkategorier for forbruk. Kilde: Asplan Viak: Klimaregnskap for Innlandet (2019)

Bruk av *energi* utgjør 14% av husholdningenes totale klimafotavtrykk. Mesteparten av utslippene knyttes til *strøm*, og *fast brensel*.

Bolig, inkludert vedlikehold (kategorien *huskjøp, reparasjoner*), utgjør 12% av husholdningenes totale klimafotavtrykk. Størsteparten av disse utslippene var knyttet til husleie.

Klimafotavtrykk knyttet til *forbruk som ikke er inkludert i SSBs forbrukerundersøkelse* står for 9% av husholdningenes totale klimafotavtrykk. Denne kategorien har ikke definerte underkategorier, men tilsvarer ulike varekjøp.

Annet husholdningsforbruk bidrar med snaut 8 % av husholdningenes totale klimafotavtrykk. Denne kategorien består av ulike forbruksvarer.

Klimafotavtrykket knyttet til kjøp av tjenester bidrar med 5 % av husholdningenes totale klimafotavtrykk.

Klimafotavtrykket knyttet til *klær og fottey* tilsvarer 2,5% av husholdningenes totale klimafotavtrykk.

Innlandets innbyggere forbruker over landsgjennomsnittet i delkategoriene *kjøp av egne transportmidler* og *drivstoff og smøremidler og fast brensel*, og under gjennomsnittet i kategoriene *passasjertransport i båt, kultur og fritid* og *beregnet husleie*.

Forbruket av drivstoff, energi og oppvarming er generelt høyere enn gjennomsnittet for innbyggere som bor i spredtbygde strøk, mens innbyggere i tettbygde strøk er generelt har høyere forbruk i de fleste andre forbrukskategorier - spesielt flyreiser og matvarer.

4.4. Opptak og utslipp av klimagasser i skog og annen arealbruk

Ulike arealtyper tar opp og slipper ut klimagasser. Mengden gasser som fanges opp eller slippes ut, avhenger av arealbruken innenfor et gitt område og prosessene som oppstår på selve området.

Opptak av klimagasser fra atmosfæren skjer når biomasse i vekst (skog, busker og gress) lagrer karbon i røtter, stamme og bladverk som følge av fotosyntese.

Utslipp av klimagasser skjer når biomasse forbrennes eller brytes ned naturlig. Også arealbruksendringer og bearbeiding av jorda vil kunne øke nedbrytningen av organisk materiale i jorda og gi økte utslipp av klimagasser.

Miljødirektoratet ga våren 2019 ut en oversikt over netto utslipp og opptak av klimagasser fra skog og annen arealbruk for årene 2010 og 2015⁸. Opptak av klimagasser vises som negative tall, utslipp av klimagasser vises som positive tall:

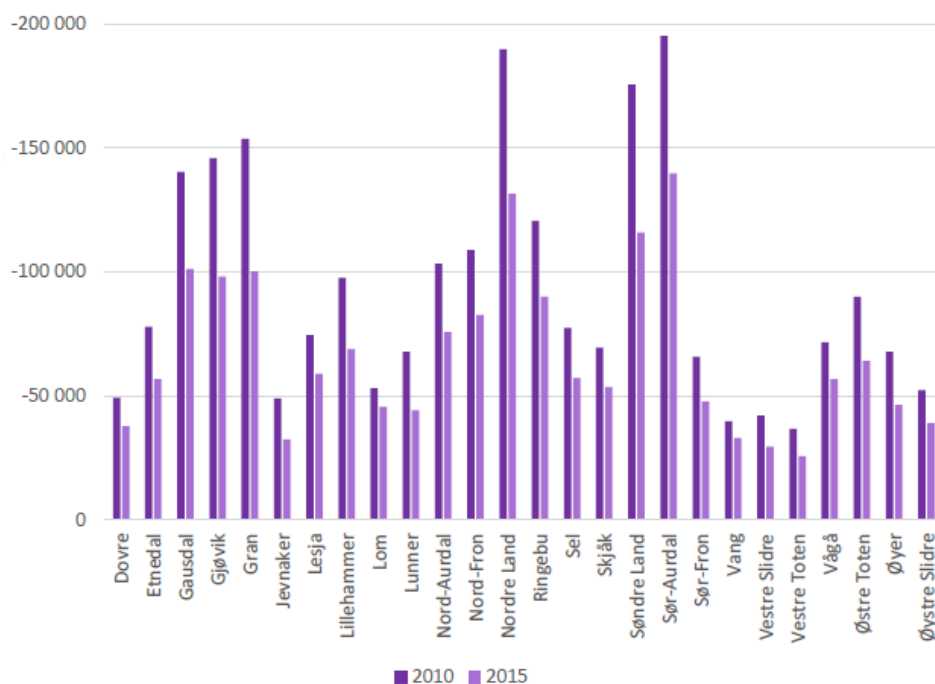
Arealbrukskategori	2015	2010
Dyrket mark	139 415	193 413
Utbygd areal	-31 326	-1 486
Annen utmark	-137 453	-119 737
Skog	-4 530 014	-6 689 452
Vann og myr	-52 169	-87 747
Beite	11 127	4 030
Netto utslipp eller opptak	-4 600 420	-6 700 979

Netto utslipp/opptak av klimagasser (oppgitt i tonn CO₂e) i 2015 og i 2010. Negative tall indikerer opptak av klimagasser, positive tall indikerer utslipp. Kilde: Miljødirektoratet.

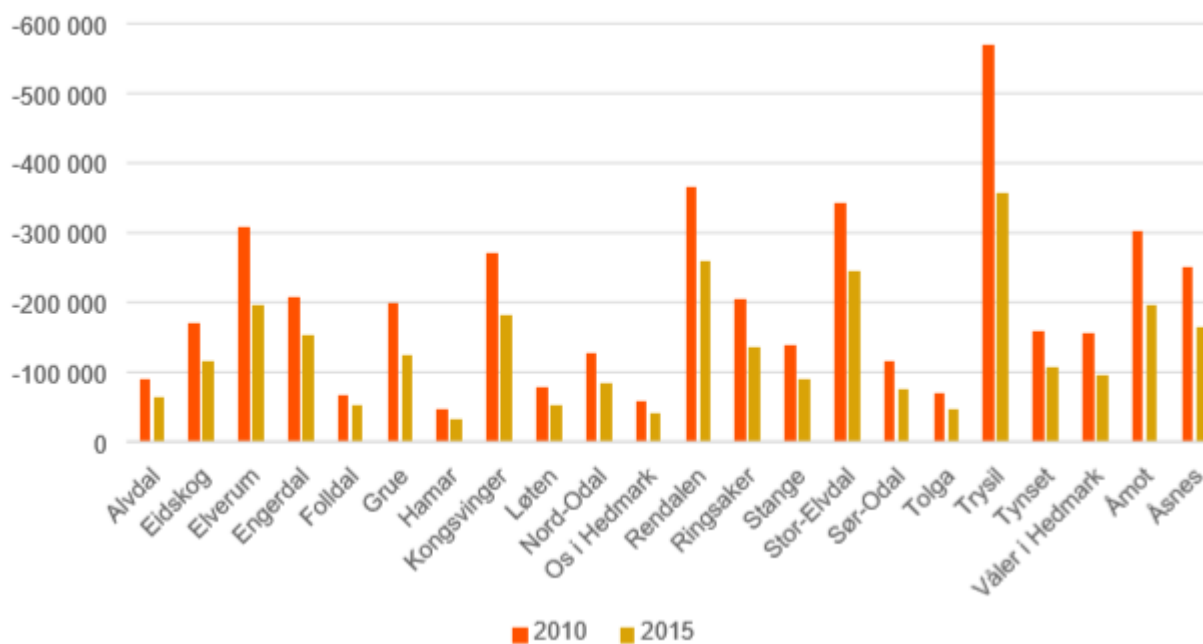
Fra 2010 til 2015 ble netto-opptaket av klimagasser i Innlandet redusert fra 6 700 979 tonn CO₂e til 4 600 420 tonn CO₂e. Dette tilsvarer en reduksjon på 31,35%.

Reduksjonen viser at tilvekst av skog og andre arealkategorier som bidrar til karbonlagring, er synkende. Men tilveksten av skog er likevel større enn arealbruksendringer som gir utslipp av klimagasser – dette gir et betydelig netto opptak av CO₂e per år.

⁸ Klimagassregnskap for kommuner: Skog og annen arealbruk <https://www.miljodirektoratet.no/tjenester/klimagassutslipp-arealbruk-kommuner?area=216§or=-3>. Utfyllende informasjon om sektoren og metodebruken finnes i *Metodenotat: klimagassstatistikk for kommuner* (se samme lenke, s. 56-67).

Netto opptak og utslipp av karbon i skog og andre arealkategorier, vist i tonn CO₂-ekvivalenter per år. Kommuner i Oppland i 2010 og 2015. Negative tall viser opptak av karbon. Kilde: Klimaregnskap Oppland fylkeskommune (Asplan Viak , 2019).

Netto opptak og utslipp av karbon i skog og andre arealkategorier, vist i tonn CO₂-ekvivalenter per år. Kommuner i Hedmark i 2010 og 2015. Negative tall viser opptak av karbon. Kilde: Klimaregnskap og kunnskapsgrunnlag energi og klima – Hedmark (Asplan Viak, 2019).

Statistikken på området er ny, og det er det vanskelig å gi et sikkert svar på hva som er årsaken til endringene fra 2010 til 2015. Redusert karbonopptak i skog skyldes trolig at en stor del av skogen som ble plantet etter andre verdenskrig, har blitt hogstmoden. Gammel skog vokser saktere, og tar derfor opp mindre karbon.

Foruten skog, står også arealkategoriene *annen utmark*, *vann og myr* og *utbygd areal* for opptak av klimagasser. Annen utmark består i hovedsak av områder med fjell og is og åpne arealer hvor trær, på grunn av klimatiske forhold, ikke vokser. Til sammen sto disse kategoriene for 5% av opptaket av klimagasser i Innlandet i 2015.

Arealkategorien *dyrket mark* står for 93% av utslippene av klimagasser, mens *beite* står for 7%.

Det er noe usikkerhet knyttet til både aktivitetsdataene og til utslippsfaktorene som benyttes i denne statistikken. Opptak og utslipp fra karbon i skog og annen utmark inngår derfor ikke i klimaregnskapet for Innlandet, foreløpig.

På sikt vil denne statistikken være viktig for å kunne vurdere tilstand og utvikling i arealbruk i kommunene og i fylket, og for å vise hvordan arealendringer påvirker opptak og utslipp av klimagasser. Denne informasjonen vil være nyttig dersom man ønsker å redusere klimagassutslippene som er knyttet til arealbruksendringer.

5. Folk i Innlandet

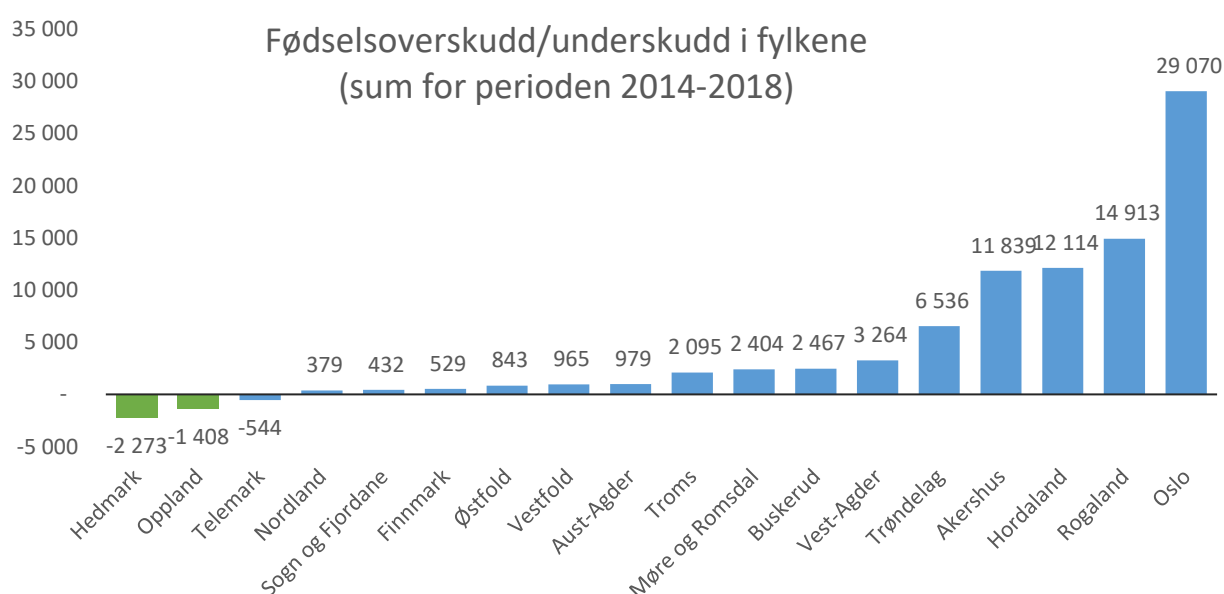
I Innlandet vil de bo om lag 370 000 mennesker. Gjennom en årrekke er vi blitt stadig flere innbyggere. Folketallet reduseres når Lunner og Jevnaker utgår av fylket i 2020. Likevel kan vi i tida framover også forvente å bli flere, samtidig som sammensetningen og den geografiske fordelingen av befolkningen trolig vil endres.

Befolkningen endres av tre forhold: Forholdet mellom antall fødte og døde (fødselsoverskudd), forholdet mellom antallet som flytter inn og ut (nettoflytting), og forholdet mellom innvandringen til og utvandringen fra utlandet (nettoinnvandring).

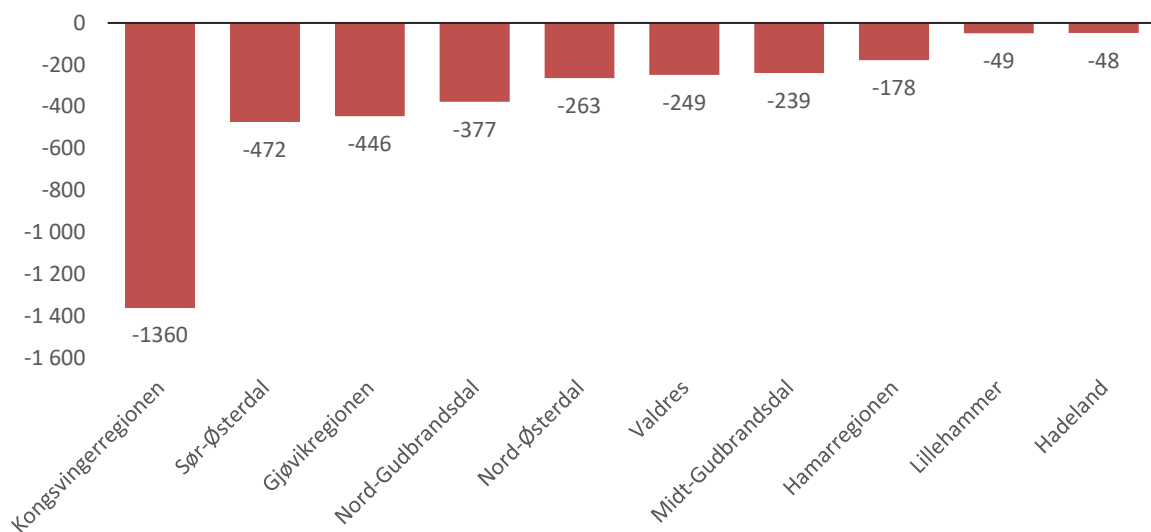
5.1. Vedvarende fødselsunderskudd

Folketallsveksten i Innlandet er på et lavt nivå. Norge har hatt en befolkningsvekst på 11 % de siste ti år, mens Innlandsbefolkningen vokste med 3-4 %. Det skyldes først og fremst at det i Innlandet fødes færre enn det dør. Vi skiller seg oss ut ved å være de eneste fylker med flere døde enn fødte hvert år de siste ti årene. Hos oss har selv de mest sentrale kommunene fødselsunderskudd.

Fødselsunderskuddet skyldes at kvinnene hos oss føder færre barn enn den gjennomsnittlige norske kvinne, og at gjennomsnittsalderen for førstegangsfødende har økt til et nivå på 30,4 år i 2018. Det er færre som får mer enn to barn og antall tvillinger og trillinger er også blitt redusert. Samtidig har de fleste kommuner i vår region hatt en betydelig reduksjon i antallet kvinner 20-39 år. Summen av disse faktorene innebærer et betydelig fødselsunderskudd for Innlandet.

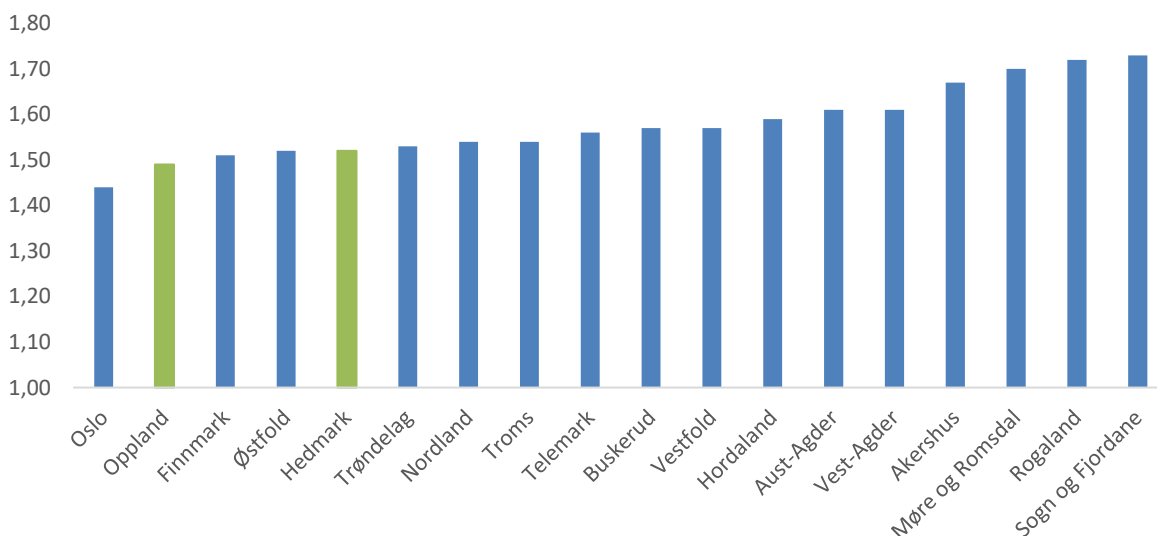

Fødselsunderskudd i regionene i Innlandet (sum for perioden 2014-2018)

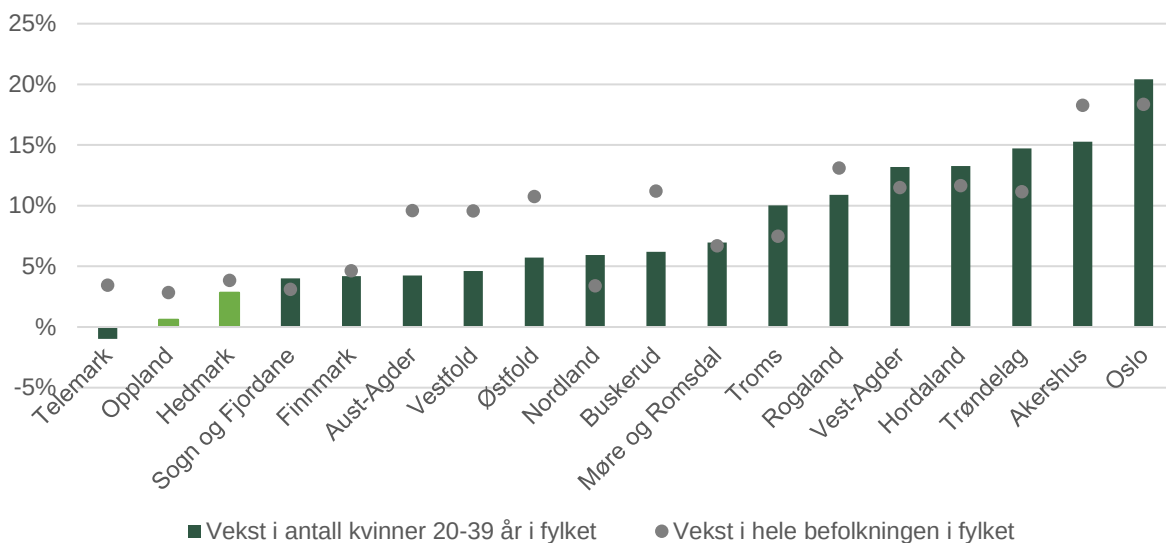
Hadeland inklusiv Lunner og Jevnaker.

Fruktbarhetstall for kvinner i fylkene 2018

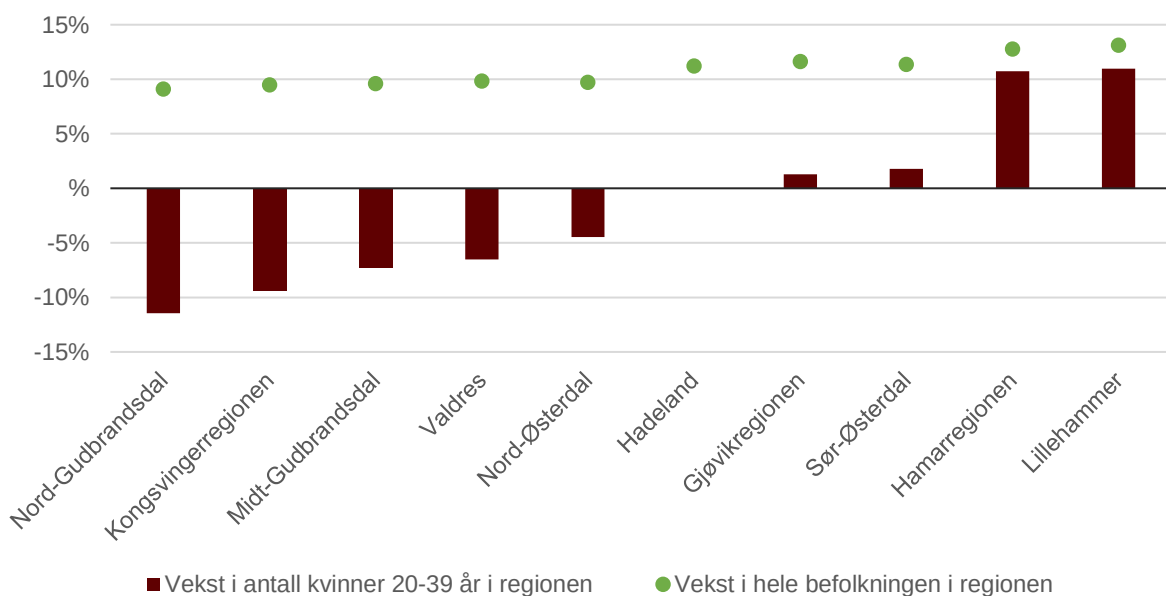
Samlet fruktbarhetstall (SFT) for kvinner beskriver gjennomsnittlig antall levendefødte barn hver kvinne kommer til å føde i hele kvinnens fødedyktige periode (15-49 år), under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden vedvarer og at dødsfall ikke forekommer.

Vekst i antall kvinner i befolkningen 20-39 år over siste ti år

2009-2019.

Utvikling i antall kvinner i befolkningen 20-39 år over siste ti år

2009-2019.

5.2. Innvandring og tilflytting bidrar til vekst

Ulike individer, grupperinger og samfunn har lenge bidratt til å sette sitt preg på Innlandet. Fra jernalder har det vært både en norrøn og sørsamisk befolkning og Innlandet har vært og er et grenseområde med mangfold. Også i dag har Innlandet en sørsamisk urbefolkning og

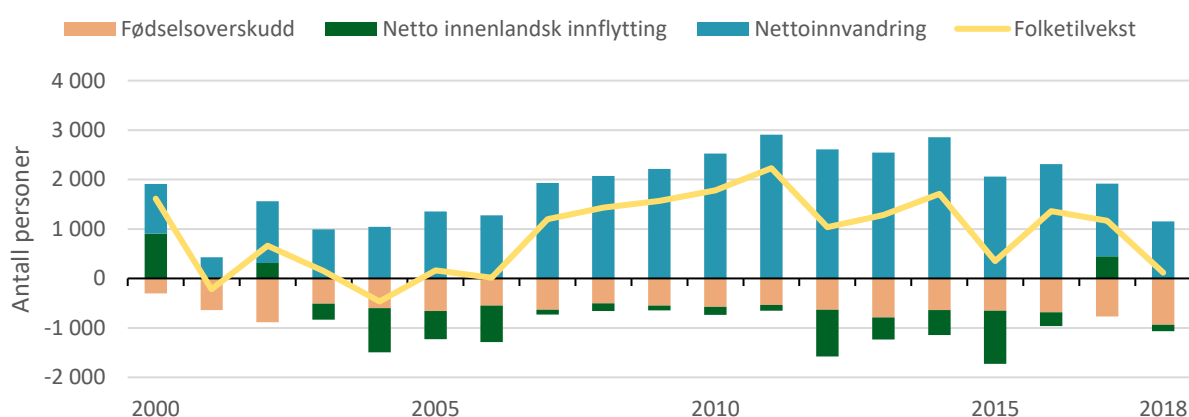
skogfinner, romani/tater og jøder som tre av fem nasjonale minoriteter. Etter hvert har det også kommet mange innbyggere med innvandrer- og flyktningebakgrunn.

Innvandringen er de seneste årene vært en stor bidragsyter til befolkningsveksten i Innlandet. Uten innvandring fra utlandet ville det ha vært en betydelig befolkningsnedgang i nesten samtlige av kommunene i vår region. Innlandet som helhet ville hatt en befolkningsnedgang på nesten 10 000 personer fra 2000-2019 hvis det ikke hadde vært innvandring.

Innenlandsk tilflytting varierer en del fra år til år. I fjor var det samlet sett en innenlandsk nettofraflytting fra Innlandet på 131 personer, mens det i 2017 var en innenlandsk nettotilflytting på 448 personer. Hedmark har de siste tre årene hatt innenlandsk tilflytting, mens Oppland har vedvarende nettofraflytting. Med minkende innvandring er innenlandsk flytting en viktig parameter for fortsatt befolkningsvekst.

Et viktig kjennetegn på utflyttingsmønsteret er at mange av utflytterne også er innvandrere. Og så er flytteatferden i høy grad knyttet til alder. Flyttingen er desidert høyest for aldersgruppen 20-29 år og nest høyest for de i alderen 30-39 år. Utdannings- og jobbmuligheter er viktige parametere for om man flytter til eller fra et sted, og derfor er utdanning og arbeid avgjørende fokusområder med tanke på befolkningsutvikling.

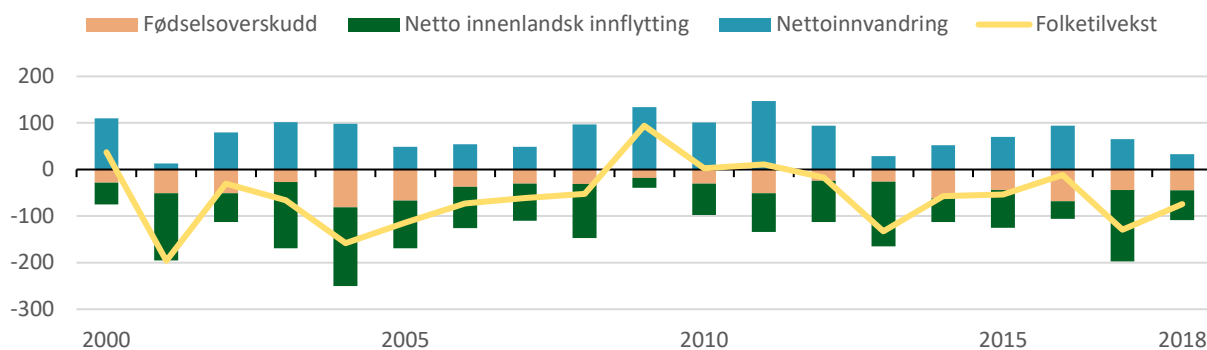
Innvandring, innenlandsk innflytting og fødselsoverskudd i Innlandet

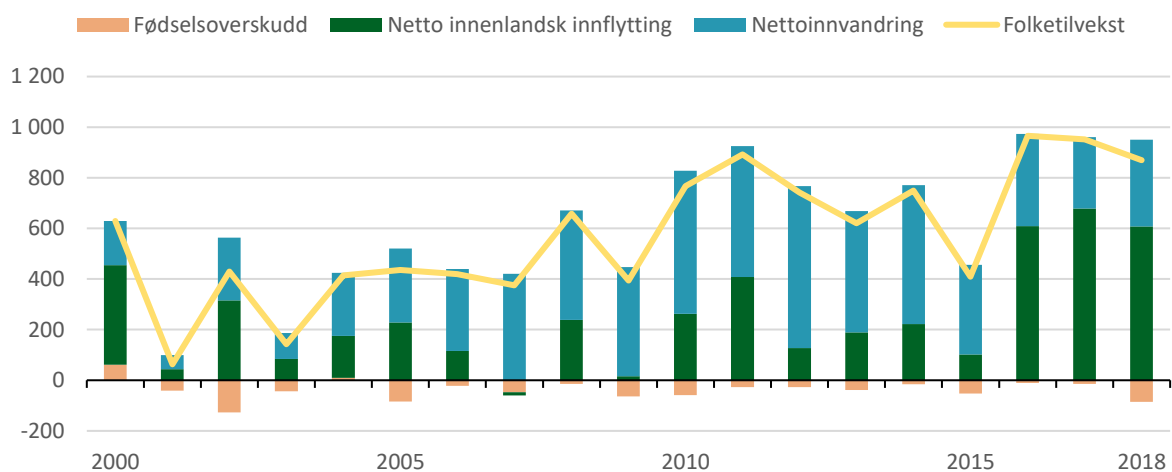
Tall pr 31. desember de aktuelle årene.

Innvandringen, innenlandsk tilflytting og fødselsskudd viser vi også her for de enkelte regioner:

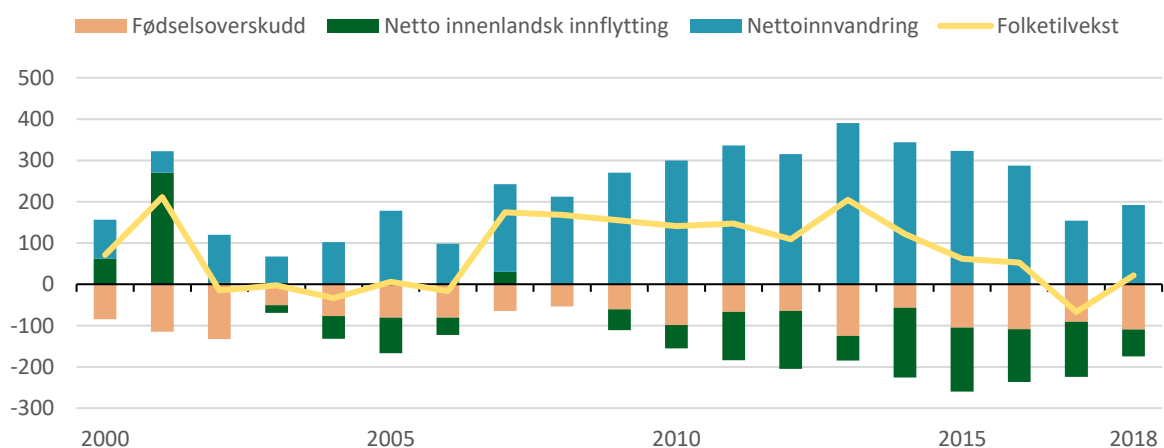
Nord-Østerdalen

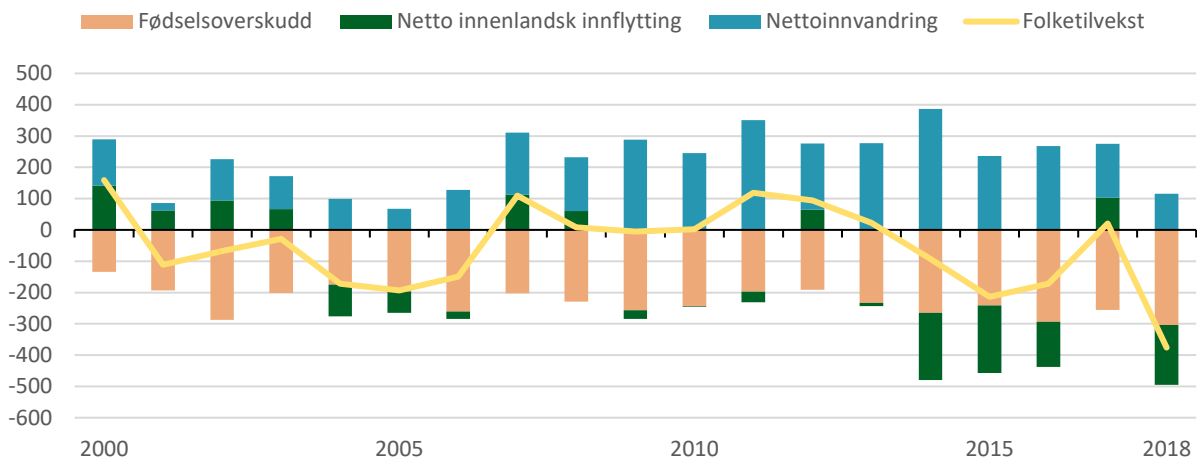
Hamarregionen

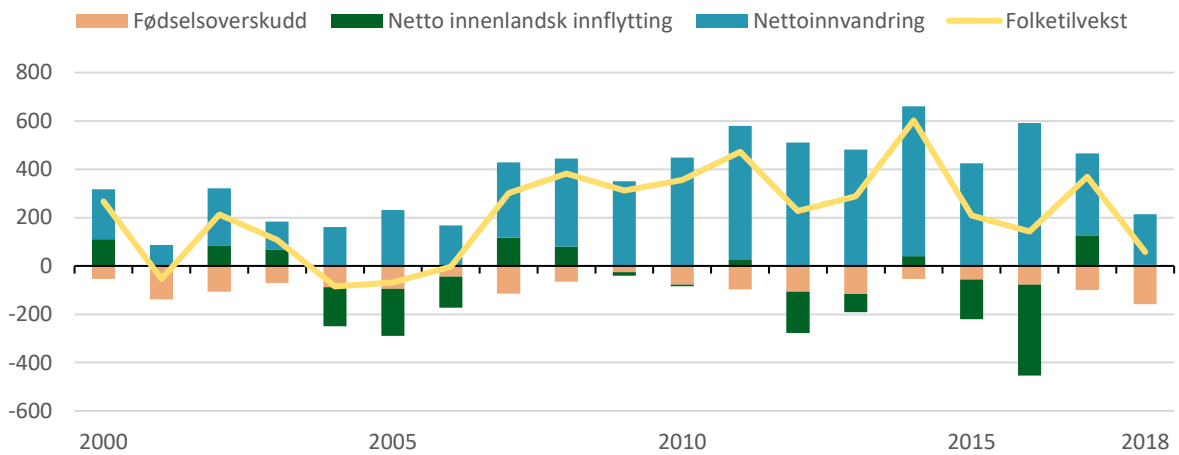
Sør-Østerdalen

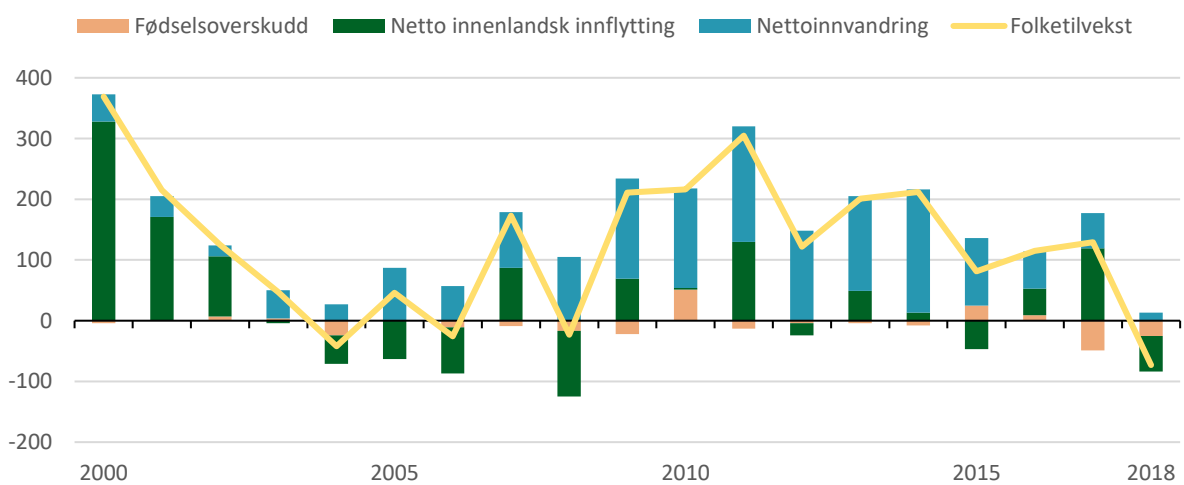
Kongsvingerregionen

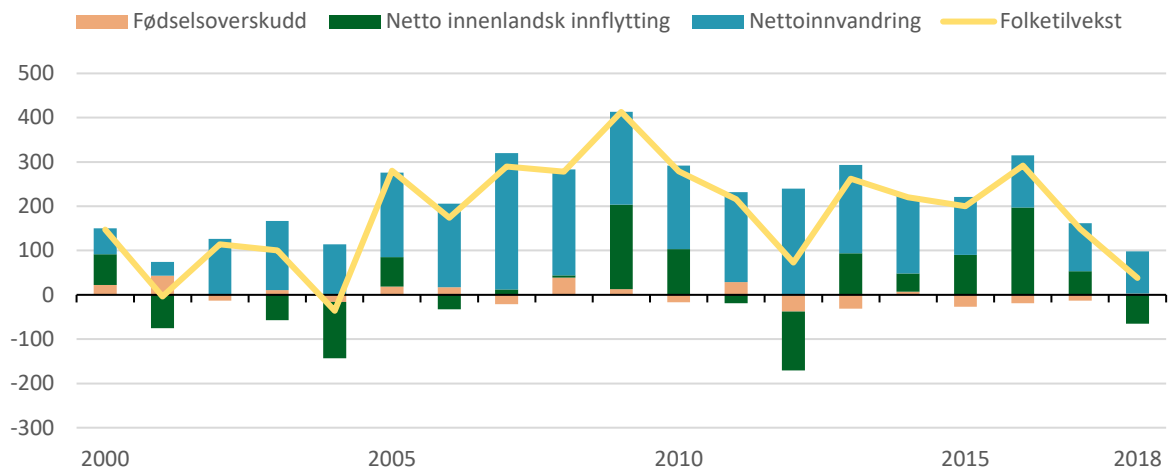
Gjøvikregionen

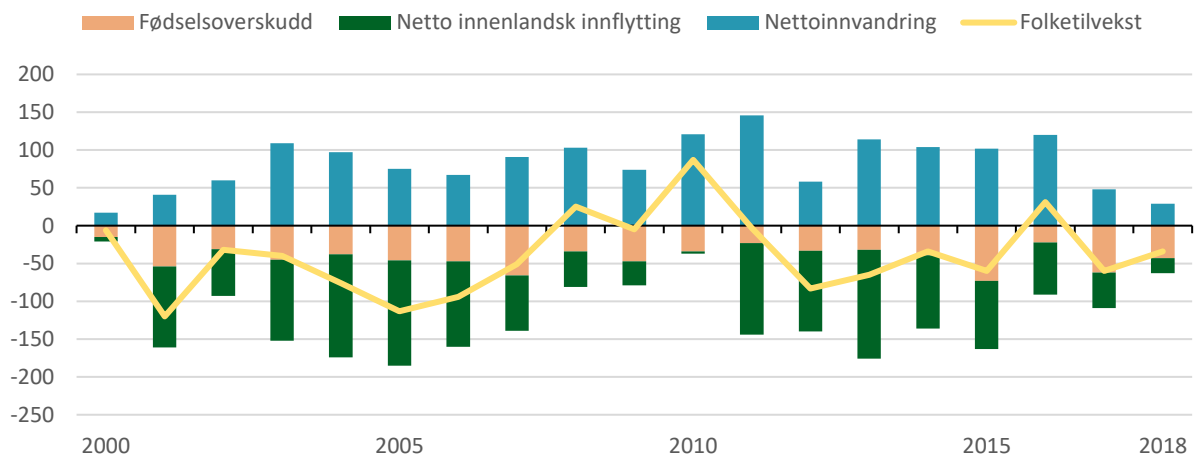
Hadeland

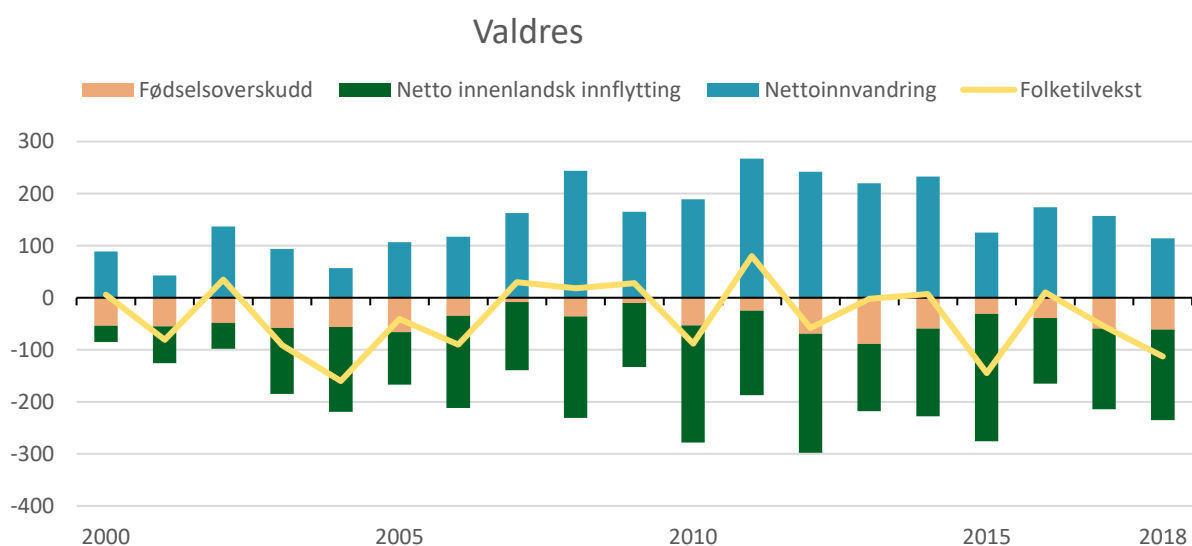
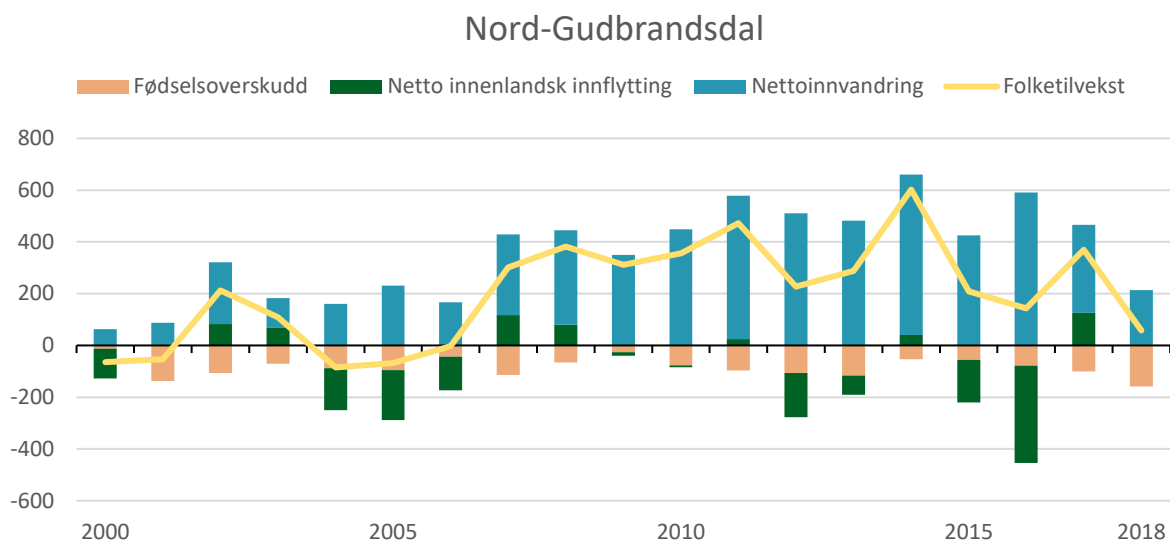

Lillehammerregionen

Midt-Gudbrandsdal

5.3. Flere eldre og færre ungdommer

Innlandet har en eldre befolkning enn Norge for øvrig. Blant de eldre er den største aldersgruppering de fra 67 til 79 år, som vi forventer vil inkludere 60 000 personer om ti år, mot 51 000 i dag. Den økende andel eldre skyldes at store årganger kommer opp i disse aldersgrupper og av at de eldre lever lengere. Levealderen i Norge har steget tilnærmet uavbrutt siden 1960-tallet, og forventet levealder ved fødselen var i 2017 den høyeste i Norge noen gang, både for menn (80,9 år) og kvinner (84,3 år). Blant fylkene finner vi den laveste levealder ved fødsel i Finnmark og Hedmark.

Aldringen vil fremover være mye sterkere i distriktene enn i byene. Det skyldes både at unge mennesker ofte flytter til sentrale strøk, at innvandrere ofte bosetter seg i byer og at disse tilflytterne ofte også får barn i sentrale strøk. Når yngre voksne fraflytter, vil også antall barn i distriktene gå ned.

I dag er omsorgsomfanget for barn dominerende, men fremover vil det bli stadig flere eldre per person i yrkesaktiv alder. Omkring år 2035 vil barn og eldre bidra nesten like mye til omsorgsomfanget. Det har betydning for behovet for offentlige og private servicetilbud. Til eksempel vil antallet i målgruppen for de videregående skoler bli redusert og omfanget av tjenestetilbudet må innrettes deretter.

5.4. Store forskjeller mellom byer og distrikt

Befolkningen sentraliseres. Det er vekst i den sørlige del av fylkene samt i de større byene, mens mange av distriktskommunene har befolkningsnedgang. Mens de mest sentrale kommunene i Innlandet siden år 2000 har hatt en folketilvekst på over 10 %, har de mest desentrale kommunene hatt en folketallsnedgang på mer enn 10 %. Denne utviklingen ventes å vedvare fremover. Det betyr at de folkerike kommunene vokser, mens de små kommuner blir stadig mindre. Når flere flytter til byene kan det medføre økt kulturtilbud, flere jobbmuligheter osv. i de sentrale strøkene, mens distriktene blir mindre attraktive i takt med fraflyttingen. Fordelingen av befolkningen har derfor betydning for hvilke lokalsamfunn Innlandet vil få, og det vil også påvirke kommunenes økonomi i ulik grad. Det å snu utfordringene i distriktene til nye muligheter er viktig. Gode levevilkår, attraktive boligpriser og rikelig tilgang på plass kan blant annet fremheves. I Innlandet bor 9 av 10 romslig med mange rom/kvm. Her er vi blant de med de beste vilkår i landet.

5.5. Lavere folketallsvekst fremover

Hvordan befolkningstallet og sammensetningen utvikler seg i framtida, er uvisst. Men noen utviklingstrekk er særlig framtreddende: Innvandringen fra utlandet forventes å bli redusert. Dette kombinert med vedvarende fødselsunderskudd i vår region, betyr at innbyggerrekruttering fra andre deler av Norge blir stadig viktigere. Innlandet har en unik plassering med nærhet til landets største vekstregioner i Oslo og Viken. Velfungerende infrastruktur og bomiljøer kan da også bli viktige forutsetninger for å tiltrekke seg innbyggere. Det betyr at fremtiden vil bringe både muligheter og utfordringer. For noen kommuner vil sentraliseringen medføre vekst, mens det for andre vil bety en økende fraflytting. Noen vil rammes mer av eldrebølgen enn andre, og noen vil få en større innvandrerandel i befolkningen.

5.6. Små utfordringer i et internasjonalt perspektiv

Innlandet har folketilvekst. Selv om den har vært på et lavere nivå her enn i øvrige deler av Norge, har vi uansett vekst. Våre utfordringer knyttet til den demografiske utvikling er derfor små, hvis man ser dem i en internasjonal sammenheng. Noen europeiske land, særlig i Øst-Europa, har i flere år hatt en negativ befolkningsutvikling, og for Europa som helhet forventer FN en nedgang i folketallet allerede om tre år. Den framskrevne eldrebølgen vil bli langt svakere i Norge, enn det som forventes i flere sammenlignbare land. Årsaken er at Norge har hatt et mindre fall i fruktbarheten og en relativ høy innvandring av yngre personer. Det er et viktig perspektiv å ta med seg inn i en tid, hvor vi forventer lavere vekst, flere eldre i befolkningen og hvor det til stadighet fødes færre barn.

6. Et innland på reise

Den dag i dag går fortsatt hovedforbindelsene nord-sør og øst-vest, både på veg og jernbane, gjennom Innlandet. For mange regioner har hovedvegene også en regional funksjon, og mange lokalsamfunn har fortsatt en riks- eller Europaveg som den lokale ferdselsåren til skole, barnehage og nærbutikk, med de utfordringer det innebærer. Andre regioner er helt avhengige av et fylkesvegnett med et stadig økende vedlikeholdsetterslep.

6.1. Demografi

Et attraktivt Innlandet med både by- og distriktsregioner, er avhengige av en velfungerende infrastruktur. Spredt bosetting, store avstander og store demografiske variasjoner, gjør det utfordrende å sikre velferd og utvikling for befolkning og næringsliv i fylket.

Areal- og transportstrategi for Mjøsbyen viser gode løsninger for områder med mellomstore byer og tettsteder. Et godt utbygd buss- og togtilbud vil bidra til en bærekraftig forstørrelse av bo- og arbeidsmarkedet rundt Mjøsa. I tillegg til at det må være gode kollektivtilbud innad i regionen, må en konkurransedyktig og attraktiv region også ha et tilfredsstillende tilbud inn mot hovedstadsregionen.

For mer spredtbygde områder av Innlandet må det etableres andre løsninger for å opprettholde og utvikle bærekraftige bo- og arbeidsmarkeder. Redusert reisetid og økt frekvens på jernbanen vil bidra til utvikling av tettsteder som ligger inntil jernbanetraséene. Fra nærliggende områder må man legge til rette for løsninger som gjør det enkelt for innbyggere og næringslivet her å benytte seg av togtilbudene som går nord-sør i fylket. Mange steder vil privatbilen måtte spille en viktig rolle. Det er viktig å tilrettelegge for parkering ved kollektivknutepunkter, slik at det er attraktivt å benytte kollektivtransport på deler av reisen. Her må det også tilrettelegges for at de som benytter seg av elbil har mulighet til å lade denne.

I den lokale areal- og transportplanleggingen, gjelder de samme prinsippene for alle deler av fylket. Det er viktig at boliger, arbeidsplasser og servicetilbud lokaliseres slik at flest mulig kan gå og sykle i hverdagen. For mange er redusert bilavhengighet attraktivt i seg selv, og kan bidra til økt trivsel, bedre helse og mindre klimagassutslipp.

Gjennom forskjellige samferdselstiltak skal transportbehovet for befolkningen og næringslivet løses. I et fylke som Innlandet er det viktig med gode løsninger både på veg og på bane. Det er også viktig at gode kollektive tilbud utvikles og ivaretas og at det legges til rette for gående og syklende, slik at fremtidig transportvekst i persontrafikken kan tas med kollektivtrafikk, gange og sykkel. Et lønnsomt og bærekraftig næringsliv i Innlandet vil være avhengig av gode vegforbindelser. Dette for blant annet å sikre tilgang til markeder, råvarer og arbeidskraft.

6.2. Regional utvikling og pendling

Det er sammenhenger mellom pendlemuligheter og regional utvikling. For å være et attraktivt fylke, er det viktig å tilrettelegge for større bo- og arbeidsmarkedsregioner. Dette innebærer økt transportbehov og pendling. Næringslivet er avhengig av kompetent arbeidskraft og i fremtidens Innlandet er det viktig å tilrettelegge for gode pendlingsmuligheter med tanke på effektive transportårer, et godt og bærekraftig kollektivtilbud og knutepunkter med effektive overgangsløsninger. I Innlandet finnes det færre arbeidsplasser enn det sysselsatte og det er derfor større utpendling enn det er innpendling i fylket.

Folk i Innlandet bor i stor grad spredt, og mange skoleelever er avhengig av busstransport til skolen. Det er imidlertid utfordrende utenom byene å gi et tilbud som er så attraktivt at folk fortsetter å reise kollektivt når de blir voksne. Personbil blir det foretrukne transportmiddelet for mange, og fylket er i stor grad bygd med dette som utgangspunkt.

En videre utvikling der folk bosetter seg i og rundt lokale og regionale sentra er positivt for å redusere transportbehovet, og legger til rette for at mange kan gå eller sykle til skole, barnehage, nærbutikk og fritidsaktiviteter. Dette fordrer god kommunal planlegging, og prioritering av infrastruktur for gående og syklende – snarveger, fortau, gang- og sykkelveger og sykkelparkering.

6.3. Klima og miljø

For å behjelpe oppnåelsen av lokale, nasjonale og internasjonale klimamål er det viktig at man har en bærekraftig infrastruktur og mobilitet. Derfor er det viktig at fremkommelighet for kollektivtrafikken vektlegges i all areal- og transportplanlegging. I noen tilfeller må dette gå på bekostning av tilrettelegging for privatbilisme. Jernbanen bør videreutvikles som ryggraden i det kollektive transportsystemet i de deler av fylket hvor denne går, og det bør jobbes for elektrifisering av gjenværende dieselstrekninger i fylket.

Det har vært en stor økning i salg av nullutslippsbiler. Flere og flere av bilturene, både lokalt og regionalt foretas med slike kjøretøy. For å nå nasjonale og regionale klima- og miljømål må det tilrettelegges for lading/påfyll til slike kjøretøy. Gjerne i tilknytning til kollektivknutepunkter. I tillegg til å legge til rette for bruk av ny teknologi må man endre befolkningens reisemiddelvalg. Der det er mulig bør flere benytte seg av sykkel/gange eller kollektivtransport i stedet for bil.

6.4. Samferdsels betydning for næringslivet

Digital infrastruktur og innovativ bruk av IKT er en stadig viktigere faktor for den enkelte kommune, bedrift og innbygger. Å sikre bedre dekning og hastighet på bredbånd i hele Innlandet er avgjørende. Med gode digitale forbindelser blir det enklere for bedrifter å fortsatt være lokalisert der de er i dag og samtidig benytte seg av og ansette nøkkelkompetanse som bor andre steder. Samtidig er det mulig for arbeidstakere å bosette seg lenger unna arbeidsstedet enn hva som er akseptabelt for daglig pendling. Dette vil kunne bidra til å gjøre det attraktivt for familier å bosette seg i grender og tettsteder selv om det ikke lokalt er aktuelle jobber for begge foreldre. Det er viktig å se legging av trekkør for digital infrastruktur i sammenheng med gjennomføring av vedlikeholds- og investeringstiltak på og langs fylkesveg.

6.5. Folkehelse/Trafikksikkerhet

Innlandet er blant de regionene i Norge med størst risiko for å bli drept eller hardt skadd i trafikken. Samtidig går utviklingen i riktig retning, og antallet er mer enn halvert de siste 15 årene. Det vil kreve en målrettet og samordnet innsats om den gode utviklingen skal fortsette slik at nullvisjonen, ingen drepte eller hardt skadde i trafikken, er innen rekkevidde. Mens mange Europaveger og Riksveger stadig får bedre standard og blir mer trafikksikre, skjer det motsatte på fylkesveger. Vedlikeholdsetterslepet på fylkesveger øker i fylket og dette bidrar til at en stadig større andel av ulykker skjer på fylkesvegnettet.

Innlandet er den regionene med flest viltpåkjørslar i landet. Innlandet har store bestander av elg og rådyr, noe som sammen med topografi og infrastruktur medfører mange viltpåkjørslar på veg og bane. I perioden fra 1. april 2017 til 31. mars 2018 ble det påkjørt og drept 2302

elg og rådyr i Innlandet. Dette tilsvarer i overkant av 6 påkjørsler hver dag. Regner vi med de påkjørslene hvor dyr ikke blir drept er antallet ca. 10 påkjørsler daglig. Vilt påkjørslene medfører fare for personskadeulykker og dødsulykker. I tillegg er det store samfunnsmessige kostnader og dyrelidelser tilknyttet disse påkjørslene.

Tilrettelegging for gående og syklende er også viktig i et folkehelseperspektiv. Muligheten for å ferdes trygt og effektivt til fots og på sykkel, for mennesker med ulike funksjons- og ferdighetsnivå, er avgjørende for at flere skal prioritere bort bilen på de korteste turene.

6.6. Samferdsel/Reiseliv

I enkelte deler av fylket så er reiselivet en viktig næring. Viktig med tilrettelegging lokalt i form av skilting lokalt, av gode rasteplasser. Tilrettelegge for turister som kommer både med bil og tog. Bærekraftig turisme/reiseliv. Pilegrimsled?

Nasjonale turistveger er en attraksjon som besøkes av mange turister årlig. I Innlandet finnes det to slike. Valdresflya og Rondane. Å bygge veger i fjellene var med på å binde de forskjellige delene av landet sammen. Flere fikk anledning til å oppleve fjellet og vegene var til stor nytte for stølsdrift og annen primærnæring. De fleste fjellvegene i Norge er har helt fra de ble bygd vært viktige for reiselivsnæringen og er i dag viktig for turistnæringen som ønsker å oppleve den norske fjellnaturen. Både Valdresflye og Rondane er eksempler på dette.

Det er også et ønske om at man skal tilrettelegge bedre for fjellturister som ikke ønsker å benytte seg av bil. For å legge til rette for dette er det viktig at man etablerer bedre kollektivløsninger fra trafikale knutepunkter og inn i fjellet.

Sandflobrua. Foto av Midt-Østerdalen videregående skole.

7. Livet i Innlandet

Å leve i Innlandet skal være preget av høy kvalitet, med tilgang til gode velferdstjenester og varierte muligheter for utdanning og yrkeskarriere. Kommunene i Innlandet legger vekt på å skape gode lokalsamfunn med mulighet for å delta aktivt i samfunnsliv, friluftsliv, idrett og kultur. Videreutvikling av attraktive samfunn gir bolyst hele livet, for de som er vokst opp i regionen og for tilflyttere fra inn- og utland.

7.1. Gode bo- og oppvekstmiljø

Utvikling av gode boligområder med riktige boligtyper sentralt i kommunene er viktig for å styrke attraktiviteten til byer og tettsteder. Bostedenes kvaliteter er viktig dersom målsetningen om verdiskaping, flere innbyggere og arbeidsplasser skal nås. Klimariktig utbygging, universell utforming og tilrettelegging for nærfriluftsliv er viktige elementer i videreutviklingen av byer og tettsteder i Innlandet.

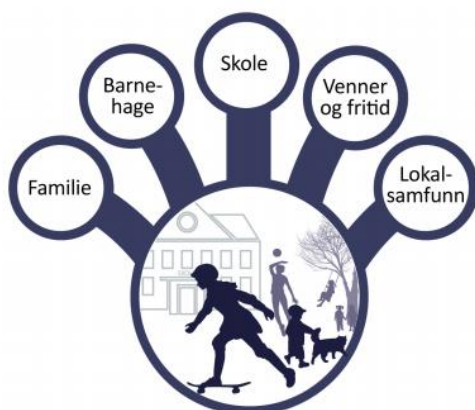
Stedsutvikling inneholder mange elementer som har betydning for attraktiviteten til stedene. Ved å legge til rette for handel, gode møteplasser, kulturaktiviteter, arkitektur av høy kvalitet og blågrønne strukturer vil gode lokalsamfunn hvor folk ønsker å bo skapes. Gjennom *Regional plan for attraktive byer og tettsteder i Oppland* (2016) er det gitt overordnede retningslinjer for senterstruktur, bolig og bokvalitet og en juridisk bindende planbestemmelse for varehandel for å styrke kommunenes attraktivitet og stedsutvikling.

Fra 4. kvartal 2017 til 4. kvartal 2018 gikk prisen opp for brukte boliger i Innlandet med 2,1 %. Fra 3. til 4. kvartal 2018, gikk prisen ned med 0,2 %. Dette er en noe svakere utvikling sammenlignet med landet for øvrig.⁹

Stedsutvikling er et langsiktig og kontinuerlig arbeid som krever tverrsektoriell og helhetlig tilnærming. Måling av attraktivitet må gjøres ved å se på endringer i bosetting, besøk og næringsvirksomhet.

⁹ Statistisk Sentralbyrå - *Prisindeks for brukte boliger* (endring i prosent), tall oppdatert 16. januar 2019

I 2017 ble prosjektsamarbeidet *Mjøsbyen* etablert. Dette er et samarbeidsprosjekt for en felles areal- og transportstrategi i de ti kommunene rundt Mjøsa. Målet med *Mjøsbyen* er å

Oppvekstarenaer. Kilde: Folkehelseprofil 2019, Folkehelseinstituttet.

skape en mer konkurransedyktig og bærekraftig region i Innlandet, og da er nettopp attraktive og levende byer og tettsteder det sentrale. En ambisjon for arbeidet med stedsutvikling vil blant annet være å videreføre og utvide strategiarbeidet som er påbegynt gjennom *Regional plan for attraktive byer og tettsteder i Oppland og Mjøsbyen*, til å omfatte hele Innlandet.

Arbeid for helsefremmende nærmiljø og lokalsamfunn er viktig for å styrke folkehelsen og for å oppfylle den sosiale dimensjonen av FNs bærekraftsmål.

Færre bor trangt i Innlandet enn landsgjennomsnittet.

Tilgjengelighet til natur og grøntområder og møteplasser i bo- og nærmiljø påvirker barn og unges muligheter for utfoldelse. Fra Folkehelseundersøkelser gjort i Innlandet ser vi at viktige faktorer for at folk generelt velger å bo i sin kommune er fysisk miljø med fokus på natur og friluftsliv. Deretter kommer fysisk miljø med fokus på klima, gode utsikts- og solforhold og lite støy. På tredjeplass for viktige bimotoiver kommer sosialt miljø.

Tilfredshet med lokalmiljøet, Ungdata 2018

Figuren viser andel som har svart følgende alternativer på spørsmålene: spørsmål 1. «Litt fornøyd. Svært fornøyd», spørsmål 2-5. «Svært bra. Nokså bra», spørsmål 6. «Ja, svært gjerne. Ja, gjerne», spørsmål 7. «Ja». Kilde: Ungdata, Korus Øst.

7.2. Ung i Innlandet

Ungdom er en viktig målgruppe for Innlandet fylkeskommune. Fylkeskommunen har også et stort ansvar overfor denne målgruppen, ved å fremme helse og motvirke sosiale helseforskjeller, legge til rette for god læring, gode bomiljøer og gode oppvekst- og levekår.

Vi har utfordringer i dag knyttet til ungdom og helse. I følge Folkehelse rapporten fra 2014 har 15-20% av barn og unge i Norge mellom 3 og 18 år nedsatt funksjonsevne på grunn av psykiske plager (Folkehelseinstituttet 2014) Personer som har opplevd psykiske plager i ungdomsårene har større risiko for psykiske plager og lidelser senere i livet. Evne til å mestre hverdagslivets krav og utfordringer, samt sosial støtte er viktig for den psykiske helsen. I tillegg kommer viktigheten av fysisk aktivitet, et godt kosthold og god søvn.

Sosial og økonomisk ulikhet er en betydelig utfordring i dag, vi ser blant annet at opplevd familieøkonomi påvirker blant annet ungdoms helse, framtidsutsikter, utdanning, ensomhet og matvaner. Fylkeskommunen er lovpålagt å bidra til å redusere sosiale forskjeller.

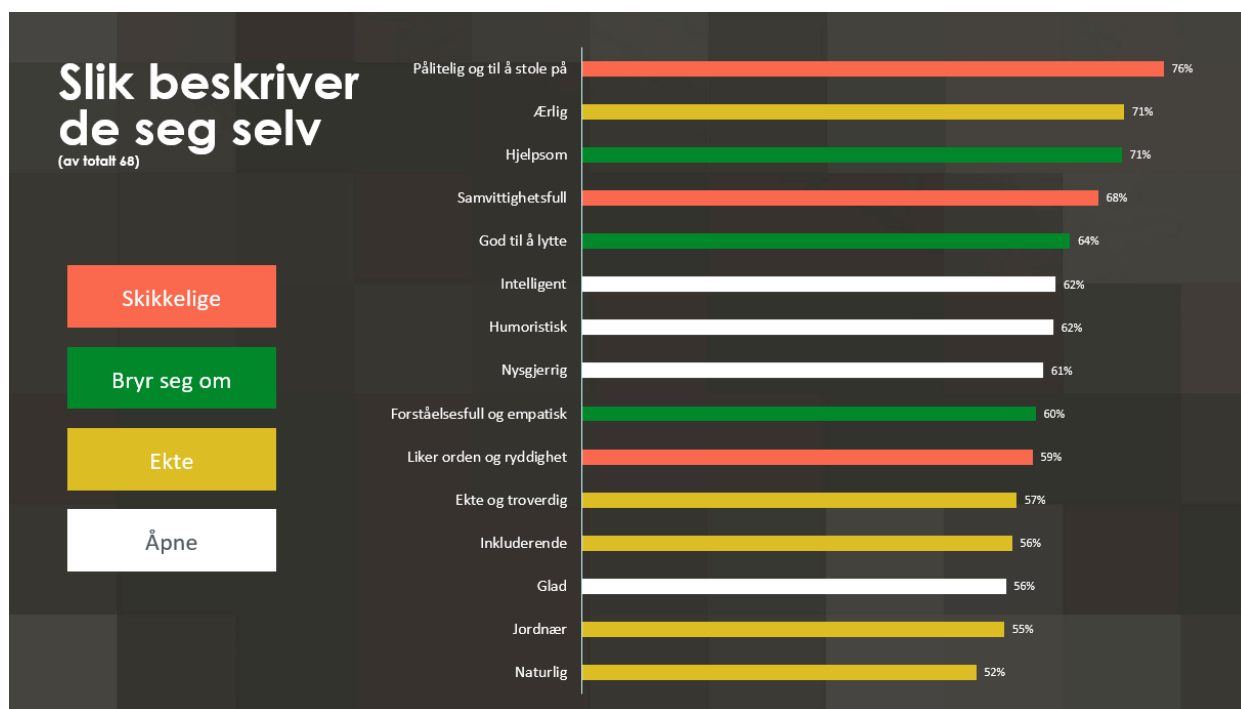
Kultur og fritidstilbud utgjør en stor del av ungdommens hverdag, og disse tilbudene er med på å bidra til mestring, skaperglede, tilhørighet og gode sosiale møter. Ungdom skal kunne delta i aktiviteter og oppleve et mangfold av kulturuttrykk. Å stimulere de unges muligheter til å utvikle egne ressurser og kreativitet, er med på å forme de til hele og engasjerte mennesker. Dette er viktig for samfunnsutviklingen i fylket. Fylkeskommunen må bidra til at all ungdom har muligheter til deltagelse og sørge for gode arenaer for utvikling og skaperkraft.

En forutsetning for et trygt og godt oppvekstmiljø er blant annet å sikre barn og unges grunnleggende behov for mat, drikke, hvile/søvn, bevegelse, sosial støtte og nettverk. Barn og unges helsetilstand er resultat av komplekse samspill mellom arv, miljø og livsstil. Tilgjengelighet til natur og grøntområder og møteplasser i bo- og nærmiljø påvirker barn og unges muligheter for utfoldelse.

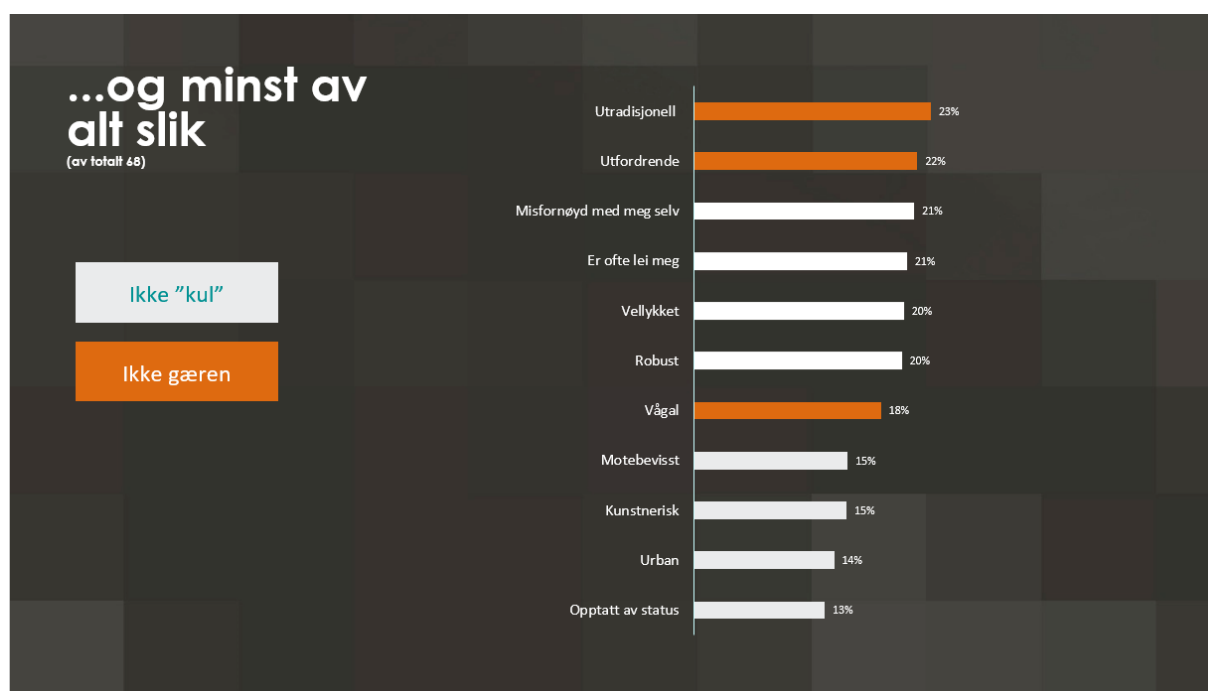
Med økende alder får venner og skolen stadig større betydning. Vennskap er en kilde til sosial og følelsesmessig støtte. Gode vennskap kan fremme god psykisk helse og livskvalitet og beskytte mot negative virkninger av mobbing og utestenging. Dersom det i lokalsamfunnet er gode og rimelige fritidstilbud og møteplasser for barn og unge, kan dette være med på å fremme gode relasjoner mellom ungdommene og hindre at noen blir stående utenfor.

Fra Folkehelse- og levekårsundersøkelsen i Oppland fra 2014, ser vi at de viktigste faktorene for at folk generelt (18-76 år) velger å bo i sin kommune er fysisk miljø med fokus på natur og friluftsliv. Deretter kommer fysisk miljø med fokus på klima, gode utsiktsforhold og lite støy. På tredje plass for viktige bimotoiver kommer sosialt miljø.

Vi ser også i samme undersøkelse at ungdom i aldersgruppen 16-18 år og de som har fullført videregående opplæring føler et sterkere fellesskap med de som bor i sitt nabolag/grend enn de som ikke har fullført videregående opplæring. De som har fullført videregående opplæring rapporterer også oftere at de vil lengte tilbake hvis de flytter fra sitt nabolag/grend.

Andel unge som vil bruke disse ordene for å beskrive seg selv som person, der de kan velge så mange de ønsker fra en liste på 65 ord. Dette sier noe om deres eget selvbylde og hva de legger vekt på av egenskaper. Kreditering: «Opinion UNG 2017» Landsdekkende undersøkelse.

Andel unge som vil bruke disse ordene for å beskrive seg selv MINST som person, der de kan velge så mange de ønsker fra en liste på 65 ord. Kreditering: «Opinion UNG 2017» Landsdekkende undersøkelse.

De 5 ungdomstypene

Vi har gjort en korrespondanseanalyse basert på gruppering av de 68 begrepene vi har bedt de unge bruke for å beskrive seg selv, og kommet fram til 5 "typer" av unge. Gruppene er ikke gjensidig utelukkende, det vil si at mange unge passer i flere grupper fordi man gjerne er sammensatt.

Nær & Stødig

Sunne, ansvarlige og typisk norske. Litt trauste og redd for å skille seg ut. De som blir samfunnets støtter, folk flest og den hyggelige, hjelpsomme og omsorgsfulle naboen.

Proff & Sporty

De ambisiøse, veltrente og vakre som er opptatt av karriere, mote og kropp. Optimistiske og løsningsorienterte. De som satser på karriere, familie og holder seg i form.

Kul & Kreativ

Unge, trendy, sosiale og nysgjerrige som gjerne kaster seg ut i det som er nytt og spennende. Går gjerne sin egen vei og skiller seg ut. Men er også engasjerte og bevisste.

Stille & Beskjeden

Liker seg best i bakgrunnen og gjerne hjemme foran en skjerm eller sammen med sine nærmeste. Flere gutter enn jenter, og litt oftere fra distriktene.

Usikker & Stresset

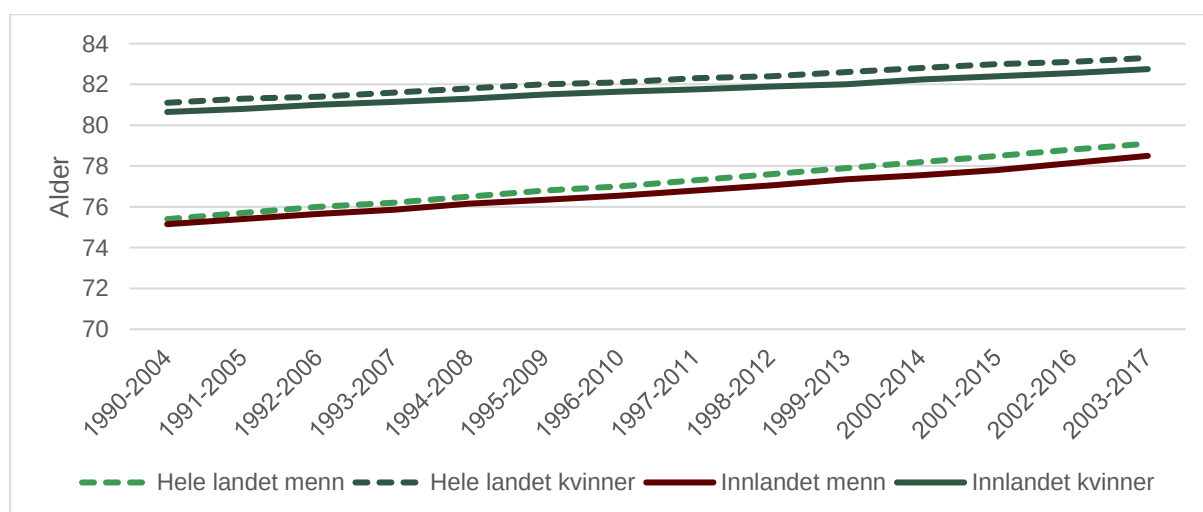
Ofte tenåringsjenter, gjerne fra distriktene, som føler de ikke strekker til i livet og hverdagen, og som bekymrer seg mye for kropp, utseende, helse og livet generelt.

Bildet viser oversikt over 5 grupper eller «typer» av unge som vi identifiserte i vår 2017-rapport, basert på analyser av hvilke egenskaper de har til felles. Gruppene sier noe om felles interesser, verdier og preferanser. Kreditering: «Opinion UNG 2017» Landsdekkende undersøkelse.

7.3. Helsetilstand

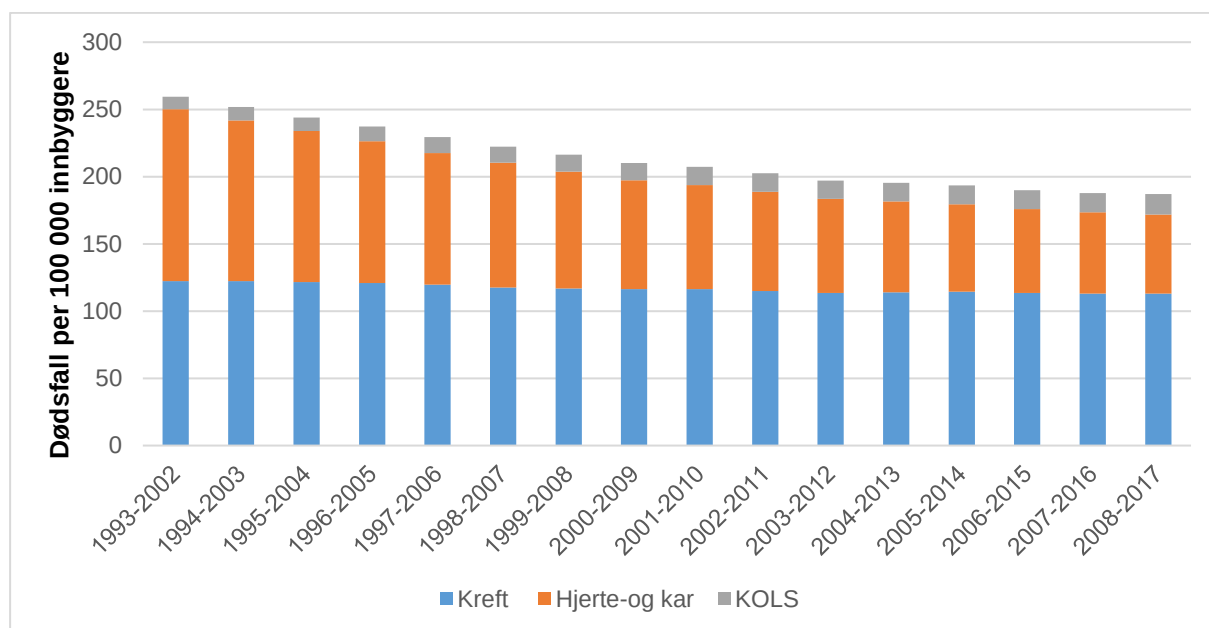
Befolkningens helse og livskvalitet er sentrale faktorer i den sosiale dimensjonen av bærekraft. Menneskelige behov bør ivaretas for at utviklingen skal være bærekraftig.

Helsetilstanden i Norge er i all hovedsak god. Forventet levealder øker, kjønnsforskjellen i levealder blir mindre, og det er en nedgang i dødelighet blant eldre. Statistisk Sentralbyrås beregninger viser at både menn og kvinner ved fylte 65 år kan forvente ti gjenstående leveår med god eller meget god helse.

Forventet levealder ved fødselen for menn og kvinner. Kilde: KommuneHelsa statistikkbank, Folkehelseinstituttet.

Ikke-smittsomme sykdommer som hjerte- og karsykdommer, kreft, kroniske lungesykdommer og diabetes er viktigste årsaker til tapte leveår i befolkningen i Innlandet. Siden 2010 er dødsfall av ikke-smittsomme sykdommer før fylte 70 år redusert.

Dødelighet, tidlig død (0-79 år) i Innlandet: kreft, hjerte- og karsykdommer, KOLS. Kilde: KommuneHelse statistikkbank, Folkehelseinstituttet

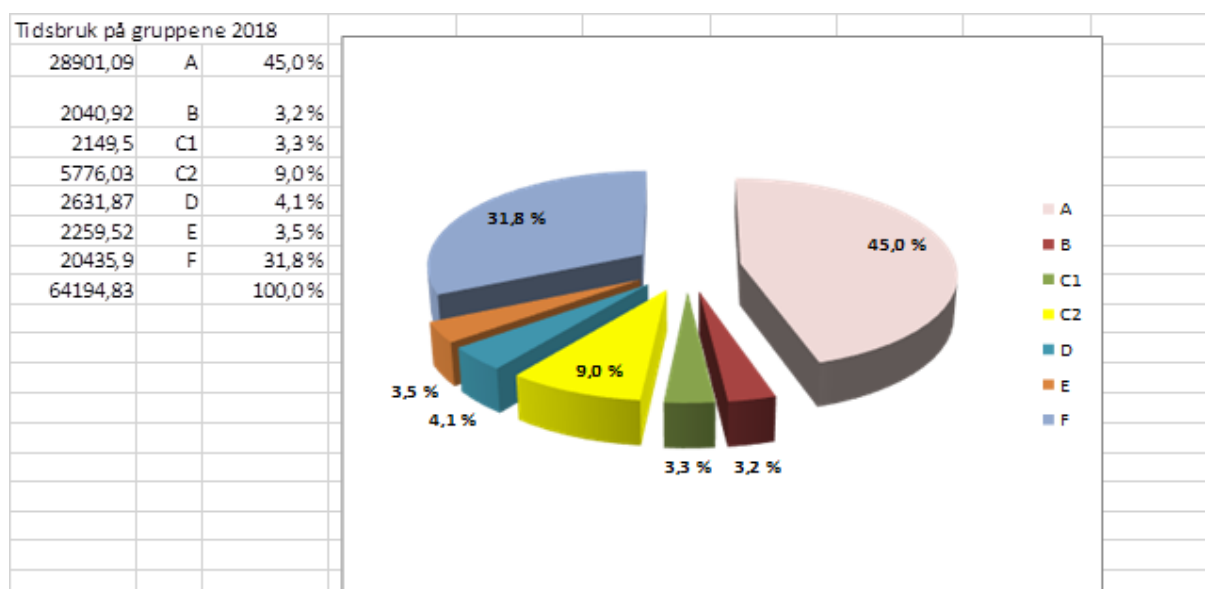
7.4. God tannhelse

Det er en historisk god tannhelse hos alle barn og unge under 18 år i hele Innlandet. Den sosiale ulikheten i tannhelse er lavere enn snittet for landet. Vi vet fra de få undersøkelser som er gjort på den voksne befolkningen (HUNT) at tannhelsen hos den voksne befolkningen også er tilsvarende bra. Dette skyldes til dels innsatsen fra den offentlige tannhelsetjenesten, men bedret tannhelse har i stor grad blitt skapt som en følge av generelle utviklingstrekk i samfunnet-vi spiser sunnere, vi trimmer mer- det er «trendy» å drikke vann som tørstedrikk.

Det er noen grupper som trenger den offentlige tannhelsetjenestens oppmerksomhet i Innlandet etter 2020 og der vi finner avvikende tannhelse jamført med befolkningen for øvrig. Dette er grupper av innsatte i fengsel, pasienter med rusproblemer, syke eldre i og utenfor institusjon og enkelte grupper med innvandrere. Grunnet god tannhelse hos barn og unge i Innlandet har den offentlige tannhelsetjenesten kapasitet til å ha hovedfokus på disse utvalgte gruppene i årene fremover parallelt med at vi må følge med utviklingen og trender i samfunnsutviklingen som kan endre nåbilde av god tannhelse hos barn og unge under 18 år(eks sukkerimport via netthandel kan være en slik risikofaktor.)

Gode kommunedialoger mellom den offentlige tannhelsetjenesten og kommuneledelsen er et viktig bidrag til å gi bedre fokus på helsefremmende tiltak rettet mot de gruppene som har avvikende tannhelse og tjenestetilbud i dag, i årene fremover.

Fylke	3 år	5 år	12 år	15 år	18 år
Hedmark	96 %	86 % (0,6)	72 % (0,6)	53 % (1,3)	35 % (2,7)
Oslo	90 %	70,5 %	61,5 %	41,9 %	21 %
Akershus	93,7 %	79,2 % (0,8)	62,3 % (0,8)	45,5 % (1,7)	32,2 % (2,7)
Østfold	93 %	81 % (0,8)	59 % (0,9)	44 % (1,9)	29 % (3,0)
Vestfold	94 %	82 % (0,7)	56 % (1,0)	40,2 % (2,0)	23 % (3,7)
Vest Agder	93 %	82 % (0,7)	58 % (1,0)	38 % (2,3)	23 % (3,7)
Aust Agder	94 %	81 % (0,8)	57 % (1,0)	39 % (2,2)	27 % (3,5)
Rogaland	93 %	84 % (0,6)	61 % (0,86)	45 % (1)	26 % (3,3)
Hordaland	94,4 %	84,2 %	58,6 % (0,9)	39 % (2,0)	24,4 % (3,5)
Oppland	95 %	84,7 % (0,6)	65,13 5 (0,7)	45,5 % 81,8)	30 % (3,1)
Møre og Romsdal	93, 8 %	83,1 %	51,7 %	31,7 %	20,8 %
Sogn og Fjordane	92,1 %	84, 6 %	66,5 %	46 %	28 %
Trøndelag		82,3 %	60,2 %		24 %
Nordland	95 %	83,5 % (0,6)	62 % (0,8)	40 % (2,1)	23,7 % (3,6)
Troms	94,8%	82,6 % (0,63)	61,6 % (0,88)	34,9 % (2,44)	24,1 % (3,76)
Finnmark	94 %	77 %	53 %	28,3 %	17,4 %
Telemark	91,5 %	80,5 % (0,8)	51,5 % (1,2)	34,1 % (2,6)	23,5 % (3,8)
Buskerud	95, 4 %	82,4 % (0,7)	61 % (0,8)	43,7 % (1,8)	28 % (3,0)

Diagrammet over viser faktisk tidsbruk for alle lovpålagte grupper i Hedmark (omtrent den samme i Oppland) som viser at vi i 2018 brukt 45 % av all tid på barn under 18 år. I årene fremover bør vi bruke gradvis mindre tid på 0-18 år og mer på rus, eldre enn i dag. Dette er i tråd med det nasjonale prioriteringsutvalget innen norsk helsevesen, Blankholmvalget som avga en NOU i desember 2018. her er det helt klart slått faste t vi ikke kan innkalle «friske» individer på regelmessig basis men mer fokus på alvorlighetsgrad av sykdom. For

tannhelsetjenesten Innlandet betyr dette å gradvis bruke mer tidsressurs på gruppene C,E i Lov om tannhelse(1984)

7.5. Livskvalitet – trivsel - tilhørighet

Livskvalitet dekker alle aspekter ved menneskets behov når det gjelder å leve et godt liv. Høy livskvalitet har sammenheng både med bedre fysisk helse og færre psykiske plager og lidelser. Livskvalitet og trivsel påvirkes av en rekke ulike faktorer - som gener og personlighet, mestingsressurser, sosial støtte, positive og negative livshendelser, tilknytningsforhold, kultur, og objektive faktorer som samfunnsforhold og økonomi.

For å bygge kunnskap om livskvalitet og trivsel har både Hedmark og Oppland gjennomført en folkehelseundersøkelse blant innbyggerne. I folkehelse- og levekårsundersøkelsen i Oppland kom det frem at 90 % trives godt i sin kommune, og i undersøkelsen i Hedmark svarte over 90 % at de i stor grad trives i nærmiljøet sitt. Tilgang til natur- og friluftsområder var en av de viktigste trivselsfaktorene i begge fylkene. Å oppleve å høre til er viktig for folks livskvalitet. I Hedmark var opplevelse av tilhørighet der man bor ett av spørsmålene, og her svarte 67 % 7 eller mer på en skala fra 0-10 (der 0 er ikke i det hele tatt og 10 er i svært stor grad). På spørsmål om man var enig i utsagnet «jobben min har et arbeidsmiljø jeg trives i» svarte 78 % at de var enig i utsagnet.

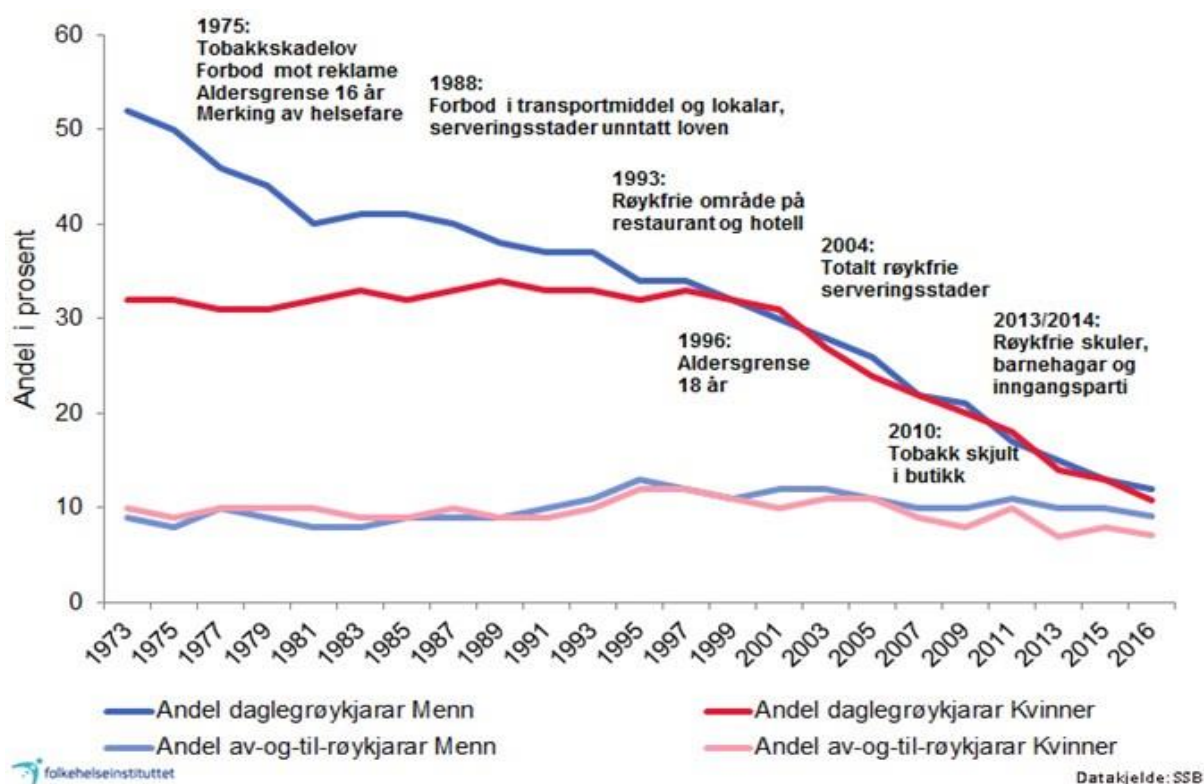
Selv om undersøkelsene viser at mange trives i Innlandet er det likevel en del som opplever ensomhet og følelse av utenforskap. Ungdataundersøkelsen som gjennomføres i ungdomsskolen og videregående skole gir informasjon om hvordan ungdom opplever og forholder seg til et bredt spekter av tema. Ensomhet er blant spørsmålene, og i Innlandet oppgir 19 % at de er mye plaget av ensomhet siste uke¹. 8,5 % av elevene i Innlandet svarer ja på at de blir utsatt for plaging, trusler eller utfrysing av andre unge på skolen eller i fritida. 65,5 % svarer at de trives på skolen. Ingen av disse svarprosentene skiller seg vesentlig fra landet for øvrig.

7.6. Levevaner

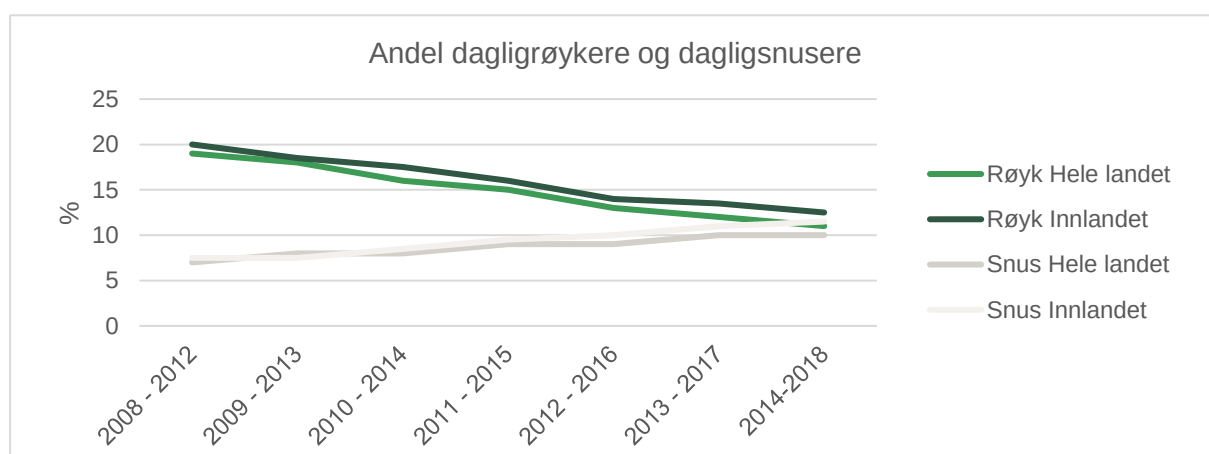
Kosthold har stor betydning for en bærekraftig utvikling, helsetilstand, livskvalitet, yteevne og risiko for ikke-smittsomme sykdommer. Kostholdet i Norge har over tid hatt en positiv utvikling. Samtidig er det fortsatt negative utviklingstrekk som det må jobbes videre med.¹⁰ Blant annet har kjøttforbruket økt over tid, samtidig som fiskeforbruket har gått ned. Både sukkerforbruk og kostens innhold av mettet fett og salt er fortsatt høyere enn det som er anbefalt av myndighetene. Det kreves innsats fra mange hold for å få til en ønsket utvikling, for eksempel bruk av merkeordninger, samarbeid med matvarebransjen, formidle kunnskap om kostråd til befolkningen og enkel tilgang til sunne varer i kantiner og på arenaer der barn og unge ferdes. I Oppland og Hedmark har det i flere år vært fokus på sunne kantiner i videregående skoler, og kurs for ansatte i barnehager om bruk av fisk i barnehagen (Fiskesprellkurs). Vann som tørstedrikke har vært profilert i flere sammenhenger.

¹⁰ Utviklingen i norsk kosthold 2018, Helsedirektoratet, Rapport IS-2759

30 % av den voksne befolkningen bruker **tobakk**, enten som røyk eller snus. Det er tydelige sosioøkonomiske forskjeller når det gjelder røyking, der tobakksbruken er lavest i gruppa med lang utdanning. Ulike tiltak nasjonalt har ført til en kraftig reduksjon i tobakksbruk siden 1970-tallet, se figur under.

Figur hentet fra Folkehelse rapporten 2019, Folkehelseinstituttet. Utvikling i røyking blant voksne kvinner og menn (16-74 år) og tidspunkt for systematiske tiltak mot tobakk i perioden 1973-2016.

Kilde: Norgeshelsa statistikkbank, Folkehelseinstituttet.

Folkehelseinstituttets folkehelse rapport for 2019 gir en oppsummering av alkoholbruk og drikkevaner i Norge. Det framkommer i rapporten at alkohol er årsak til betydelig mer helsemessige og sosiale problem i samfunnet enn narkotika. Det er ingen skarpe skiller mellom bruk og skadelig bruk. I gjennomsnitt drikker nordmenn fra 15 år og eldre nesten 7 liter ren alkohol pr. år. Menn drikker oftere, og i gjennomsnitt dobbelt så mye alkohol som

kvinner. Eldre drikker oftere, men mindre alkohol enn yngre. Bruk av alkohol og illegale rusmidler er blant de viktigste risikofaktorene for død og tap av friske leveår. Alkoholbruk kan være en direkte eller indirekte årsak til mange ulike sosiale skader og skader på tredjepart. Det kan for eksempel være barn som lider under foreldres alkoholbruk, fosterskader, offer for promillekjøring, alkoholrelatert voldsbruk og negative konsekvenser for arbeidslivet, blant annet i form av sykefravær og tapt produktivitet.

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, tabell 12386

Ansvarlig alkoholhåndtering er en nasjonal satsing, og Korus-Øst beskriver kommunenes ansvar og muligheter slik: Alkoholoven gir kommunene handlingsrom når det gjelder å tilpasse alkoholpolitikken lokalt, blant annet gjennom forvaltningen av bevilningssystemet og muligheter til å tilpasse tidsinnskrenking på salgs- og skjenketider til lokale forhold. Folkehelseloven legger opp til at kommunene skal “tenke helse i alt de gjør”. Dette betyr at en forsvarlig alkoholpolitikk bør innlemmes i planlegging og drift i alle kommunens sektorer.

7.7. Frivillighet og mulighet for deltagelse er viktig

Frivillighetsmeldingen fremhever bred deltagelse som det overordnede frivillighetspolitiske målet.¹¹ Lag og foreninger representerer viktige arenaer for sosialt samvær og tilhørighet, og de gir barn og ungdom en annen type læring og erfaringer enn den skolen representerer.

63 % på landsbasis har gjort en frivillig innsats det siste året. Den ulønnede innsatsen kan omregnes til 148 000 årsverk.¹² Det er i mars 2019 registrert totalt 102 509 frivillige lag/foreninger/innretninger i hele landet. Tilsvarende tall for Innlandet er 8724, noe som utgjør 8,5 % av hele landet. Innlandet har flest lag/foreninger/innretninger innenfor kategorien idrett, kunst og kultur, rekreasjon og sosiale foreninger. Dette er på samme nivå som landet for øvrig¹³.

¹¹ Kulturdepartementet: Meld. St. 10 (2018-2019) Frivilligheten - sterk, selvstendig, mangfoldig

¹² Kilde: Statistisk Sentralbyrå

¹³ Kilde: Brønnøysundregistrene

7.8. Idrett og egenorganisert fysisk aktivitet

Idretten, friluftslivet og bruk av spillemidler er viktige aktører og ressurser i arbeidet med å utvikle lokalsamfunn og fremme et aktivt liv. Organiserte fritidsaktiviteter fyller flere viktige funksjoner i samfunnet, spesielt i barn og unges liv.

Norges Idrettsforbund er landets største frivillige organisasjon med 1,9 millioner medlemskap i ordinære idrettslag. I 2018 var det 151 840 aktive medlemmer innenfor ulike idretter i Hedmark og Oppland, fordelt på 944 klubber og lag. Dette betyr at 40 % av befolkningen i Innlandet har medlemskap i idretten. Fotball, håndball, ski, gym og turn er de største idrettene, mens motorsport er den idretten som har hatt størst prosentvis vekst de siste årene.

- 52 % av ungdomsskoleelevene i Innlandet er ikke aktive i et idrettslag og det største frafallet i organisert idrett er i ungdomsskolealder og overgang til VG1 (9. klasse til VG1). Vi ser i samme alder at de tidligere idrettsaktive ungdommene går over fra organisert idrett til ulike former for egenorganisert aktivitet.
- Ungdom som driver med idrett trives bedre på skolen og er mer fornøyd med foreldrene sine enn annen ungdom. De som slutter med idrett eller fysisk aktivitet har lavere livskvalitet.
- De som vokser opp i høyere sosiale lag, deltar oftest i idrett. Sosiale ulikheter i deltakelse starter i barneidretten.¹⁴

Det er en utfordring å nå nasjonal målsetting om minst 150 minutter moderat fysisk aktivitet ukentlig for voksne, og minst 60 minutter daglig for barn. Unger flest har ikke kommet nærmere WHO-anbefalingene om en times aktivitet daglig¹⁵. Unge blir mindre aktive med alderen. De yngste guttene er mest aktive, mens 15-åringene, særlig jentene, beveger seg minst.

Dette indikerer at samfunnets samlede innsats for å øke aktivitetsnivået og redusere fallet i fysisk aktivitet gjennom barne- og ungdomsårene ikke har vært tilstrekkelig. Nordmenn har blitt noe mer aktive gjennom organisert og egenorganisert fysisk aktivitet og trening, men hverdagsaktiviteten knyttet til arbeid i hjemmet, aktiv transport til og fra jobb/skole/fritidsaktivitet har gått drastisk ned.

Dette betyr at det trengs en økt bevissthet om betydningen av, og tilrettelegging for fysisk aktivitet. Her har både det offentlige, frivillige lag/foreninger og foreldre et ansvar. Utvikling av aktivitetstilbud, varierte anleggstilbud, utbygging av gang- og sykkelveier, økt fysisk aktivitet i skolehverdagen og gode møteplasser i nærmiljøet, kan være vesentlige tiltak for å motvirke utenforskap og inaktivitet.

7.8.1. Kompetansearbeid i idretten

Fylkeskommunen er en aktiv medspiller i et kompetansenettverk bestående av kommuner, Olympiatoppen Innlandet, Idrettskretsen, Høgskolen i Innlandet og særkretser/særforbund. Gjennom dette nettverket og Senter for praksisrettet idrettssvitenskap, nettverk og nyskaping (SPINN) koordineres kunnskaps- og kompetansearbeid innen idrett, fysisk aktivitet og

¹⁴ NOVA 2018

¹⁵ Norges idrettshøgskole og Folkehelseinstituttet, 2018 - UngKan3-undersøkelsen

folkehelse. Aktørene jobber sammen mot felles mål og forsterker hverandre. Dette bidrar til bedre ressursutnyttelse og mer helhetlig kompetansearbeid.

7.8.2. Anleggsutvikling

Fylkeskommunen ønsker å ta en tydelig og aktiv rolle i anleggsutviklingen i Innlandet, slik at vi får en anleggsportefølje som gjør at befolkningen kan være fysisk aktive og drive med idrett og friluftsliv slik de ønsker. Lokalisering av anlegg bør være der folk bor eller oppholder seg, og det bør være mulig å gå/sykle trygt til anlegg og fritidsaktiviteter.

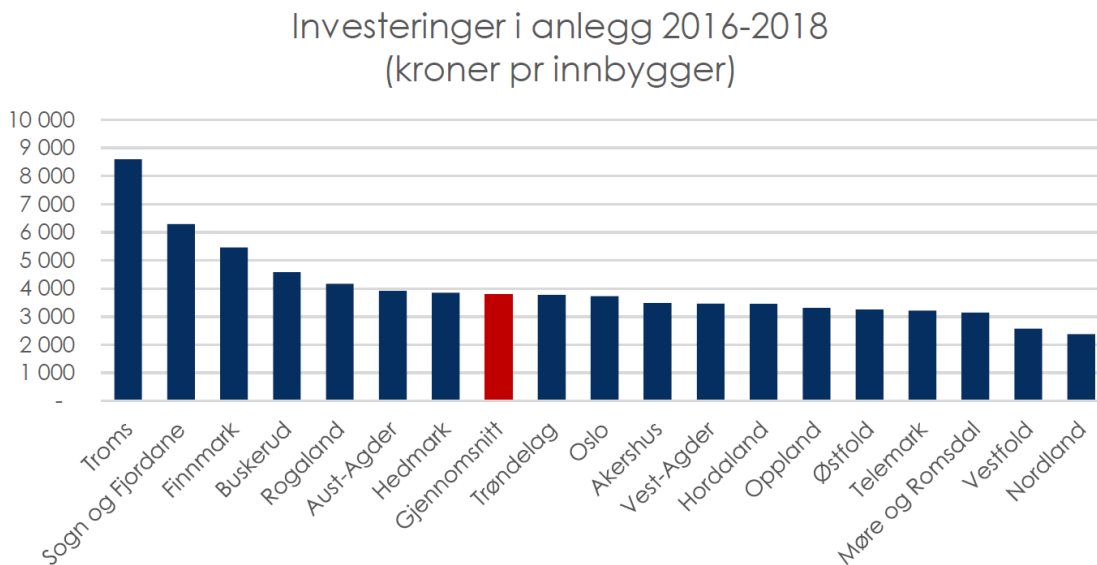
Spilleoverskuddet fra Norsk Tipping til anlegg for idrett, fysisk aktivitet og friluftsliv utgjør en stor verdi i samfunnsutviklingen. I 2018 ble det overført 1430 millioner kroner til fylkeskommunene til fordeling blant søkere på spillemidler til idrettsanlegg, og av dette gikk ca. 113 millioner kroner til Innlandet. I fylket bygges det anlegg for ca. 850 millioner kroner hvert år, fordelt på drøyt 140 anlegg.

Størst andel av spillemidlene bevilges til anlegg som i hovedsak brukes av den organiserte dretten. Det er samtidig stor vekst i tildelingene til anlegg som brukes til egenorganisert aktivitet. Fra 2016 til 2018 har samlet tilskudd til anlegg for egenorganisert aktivitet økt med 45 %, mens tilskuddet til idrettsanlegg har økt med 8 % i samme periode. Idrettshaller, fotballanlegg og svømmeanlegg utgjør til sammen mer enn to tredjedeler av det totale søknadsbeløpet.¹⁶

Siden 2014 har det offentliges investeringer i anlegg økt vesentlig. Idrettslag bygger flere anlegg, men det offentlige står for de dyreste anleggene.

Sammenlignet med resten av landet er det få innbyggere pr. anlegg i Innlandet. Innlandet har litt over 200 innbyggere pr. anleggstilbud, mens Oslo og Akershus samlet har nærmere 600 innbyggere pr. anleggstilbud. Dette betyr at Innlandet har god dekning, men grunnet stort geografisk område, mindre befolkningsgrunnlag og spredt bosetting bør det legges det til rette for kort avstand mellom anlegg og der folk bor.

¹⁶ Kulturdepartementet: Spillemidler til idrettsanlegg, 2018

7.8.3. Arrangementsutvikling idrett

Innlandet fylke er attraktivt for store idrettsarrangement. Idrettsarrangement av regional, nasjonal og internasjonal karakter har stor betydning for lokalsamfunn ved at de skaper engasjement, har stor markedsføringsverdi, og gir positive ringvirkninger for næringslivet. Hedmark og Oppland fylkeskommuner har i en årrekke gitt tilskudd til et stort antall idrettsarrangement i regionen. Argumentasjon for tildeling har både vært ut fra toppidretts- og frivillighetshensyn, men også i stor grad med argumentasjon i nærings- og stedsutvikling.

7.9. Kunst og kultur

Kultur har egenverdi, og det er viktig å støtte og utvikle et variert kunst- og kulturliv med ulike kulturelle ytringsformer. Innlandet har et rikt og vitalt kulturliv. Et kulturliv med bredde og mangfold skapes i samspillet mellom kulturinstitusjoner, kunstnere, arrangement, frivillig arbeid, utdanningsmiljø og forvaltning. De ulike regionene har ulike kulturelle særpreg, som bidrar til at kulturtilbudet i fylket er stort og variert.

Kunst og kultur er sentralt for å skape levende byer og bygdesentre. Noen kulturområder som særlig utpeker seg i Innlandet - også i internasjonal sammenheng - er audiovisuelle uttrykk, arrangement, kulturarv, litteratur og musikk. Disse områdene kjennetegnes av kompetanse og god aktivitet i alle ledd, fra rekruttering, via utdanning, til et mangfold av aktivt skapende miljøer og ulike former for infrastruktur for formidling og nettverk.

Telemarksforskning rangerer hvert år landets kommuner ut fra kulturtilbud og kulturaktivitet. På Telemarksforsknings kulturindeks for 2018 lå Hedmark og Oppland på henholdsvis 13. og 8. plass. Kommuner i Innlandet som rangerer høyt på listen er Lillehammer (3), Nord-Aurdal (9), Hamar (11) og Tynset (14).¹⁷ De som når høyt har gjerne regionsentra som er vertskap for større kulturinstitusjoner med høy grad av offentlig finansiering. De har gjerne flere kulturfestivaler og scorer på tetthet av kunstnere og bedre kinotilbud enn mindre kommuner.

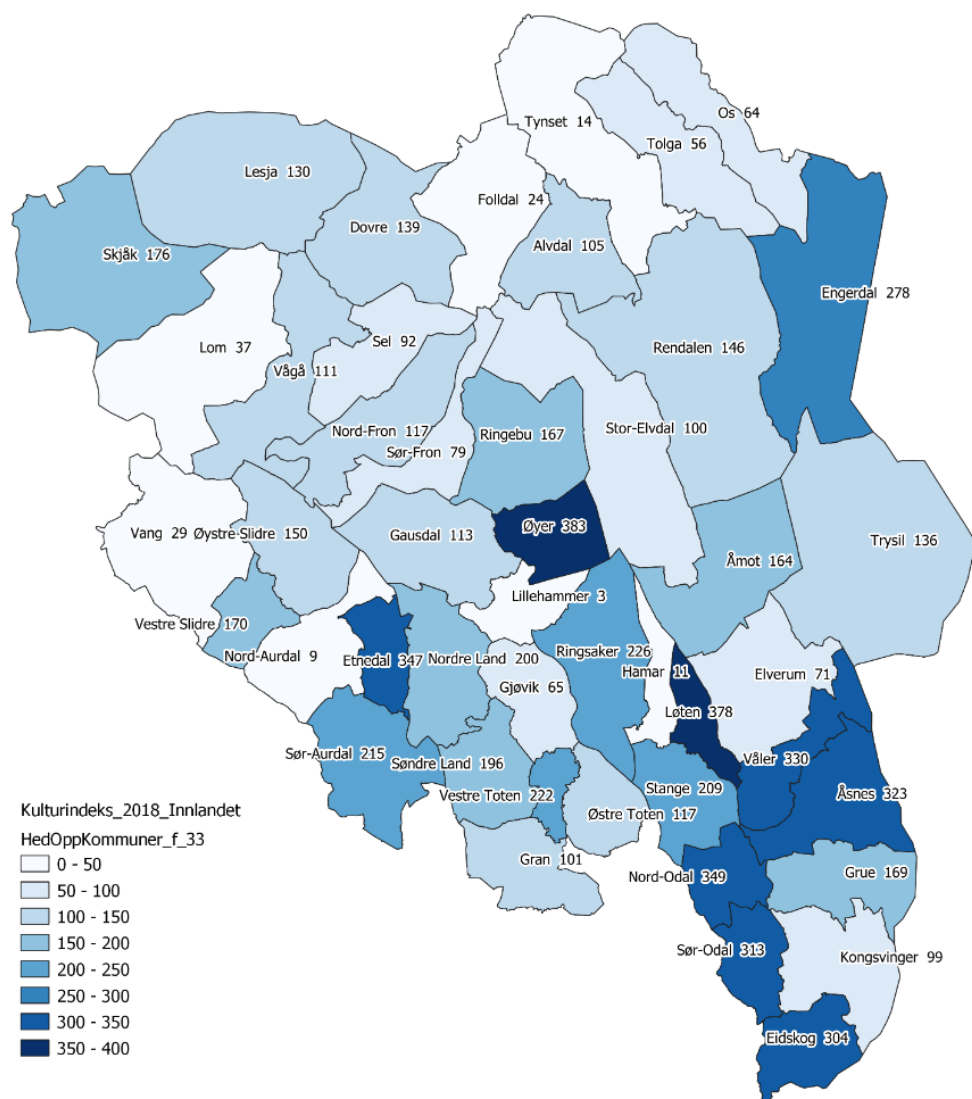
¹⁷ Telemarksforskning, 2018 (www.kulturindeks.no)

Det er store regionale forskjeller i kommunenes kulturaktivitet og kulturtilbud. Befolkningsgrunnlag, økonomi og politiske prioriteringer er premissgivende. Små distriktskommuner, gjerne typiske "kraftkommuner", scorer ofte høyt på parametere som er direkte kommunalt tjenestetilbud – som bibliotek og kulturskole. Kommuner i Innlandet som ligger høyt nasjonalt på bibliotek er Vang (1), Folldal (5) og Lom (6). Folldal ligger også høyt på kulturskoletilbud, som 5. beste i landet. Vestre Slidre og Øystre Slidre ligger også høyt, henholdsvis på 3. og 8. plass.

Innlandet har mange og tunge kompetansemiljø i museumssektoren. Immateriell kulturarv i form av rike håndverks- og folkemusikktradisjoner er også en markant del av Innlandets kulturliv. Sørsamisk kultur formidles blant annet på Glomdalsmuseet og det er blitt oppdaget gamle samiske boplasser flere steder i fylket. Den skogfinske kulturen formidles særlig på Norsk Skogfinsk Museum i Grue.

En aktiv kunstnerbefolkning er en viktig ressurs i et demokratiperspektiv, fordi meningsutveksling, debatt og stillingstakning krever "ytrere" som løfter fram tematikker og skaper innhold å diskutere. I tillegg kommer kunstens evne til å belyse fra nye og uventede synsvinkler og å stille vedtatte sannheter i et nytt lys. Tilveksten av nye kunstnere innen alle sjangere har over tid vært lav i Innlandet.

Det finnes flere store kunst- og kulturinstitusjoner i Innlandet som formidler kunst på et høyt nivå, og som bevarer og formidler kultur og tradisjoner til nye generasjoner. Eksempler er Teater Innlandet, Anno Museum, Stiftelsen Lillehammer Museum og Valdresmusea. Stadig flere kulturfestivaler etablerer seg innenfor bredden av kunstuttrykk, og flere får betydelig oppmerksomhet nasjonalt og internasjonalt. Alle kan ikke nevnes her, men Festspillene i Elverum, Peer Gynt-stemnet og Norsk Litteraturfestival – Sigrid Undset-dagene kan trekkes fram som eksempler.

Kulturindeks kommuner Innlandet, Norsk Kulturindeks 2018, Telemarksforskning

Det er behov for økt forskning på kulturfeltet, også der kulturområdet tangerer mot næring, utdanning og andre fagområder. Digitale opplevelser og digital kreativitet skal inkluderes i kultursektorens arbeidsfelt, sammen med økt fokus på digital utvikling og aktiv formidling i bibliotekene.

Kultur- og fritidstilbud utgjør en stor del av ungdommens hverdag. Å stimulere de unges muligheter til å utvikle egne ressurser og kreativitet er med på å forme dem til hele og engasjerte mennesker. Gode arenaer for utvikling og skaperkraft er avgjørende for en positiv samfunnsutvikling. At unge utøvere får tilgang til å vise og utvikle sitt uttrykk på arenaer som UKM (Ung Kultur Møtes), kulturfestivaler og andre arrangement, skaper framtidens kunstnere og bidrar til trivsel, mestring og tilhørighet. På lik linje med voksne bør barn og unge også ha tilgang til profesjonelle kunst- og kulturopplevelser.

Den kulturelle skolesekken (DKS) skal bidra til at alle skoleelever i Norge får oppleve, gjøre seg kjent med, og utvikle forståelse for profesjonell kunst og kultur i alle sjangere. Hvert år er det et sted mellom 150 og 200 ulike produksjoner på turné i Innlandet. DKS er unik i internasjonal sammenheng. Det er en demokratisk ordning som innebærer at samtlige barn

og unge i hele landet får oppleve profesjonell kunst og kultur, uavhengig av familiebakgrunn og geografi. For mange kunstnere og utøvere er ordningen en viktig inntektskilde og en mulighet til et nært møte med et ungt publikum. Turnévirksomheten innebærer i inntekt for overnattingssteder og busselskaper i sesonger med færre turister.

Kulturskole er et lovfestet kommunalt tilbud gjennom opplæringsloven. Kulturskolene eies og drives av kommunene. Tilbudet finansieres av kommunen og gjennom foreldrebetaling. Prisforskjeller kan føre til skjevheter i rekrutteringen ut fra foresattes inntekt og utdanningsnivå. Kulturskoler har mulighet til å virke sosialt utjevnende. Det må likevel tas høyde for at kulturskolen også kan forsterke sosial ulikhet, dersom det ikke tilrettelegges slik at alle grupper kan delta.

7.10. Bibliotek

Innlandet har mange av landets beste bibliotek. Syv folkebibliotek i Innlandet er med på topp 20-listen til Norsk kulturindeks for 2017. Samme år var det til sammen 1,7 millioner besøk. 120 000 av disse var på de 4610 arrangementene som ble gjennomført på Innlandets 48 folkebibliotek. Dette utgjør ca. 10 % av alle arrangementer på folkebibliotek i Norge.

Folkebibliotekene eies og drives av kommunene. I tillegg til å være en lovpålagt uavhengig møteplass og arena for offentlig samtale og debatt, er bibliotekene viktige lokale samlingssteder for kultur, kunnskap, informasjon og livslang læring. Folkebibliotekene har til oppgave å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet gjennom aktiv formidling, og ved å stille bøker og andre medier gratis til disposisjon for alle som bor i fylket.

Ifølge lov om folkebibliotek skal fylkeskommunen ivareta regionale bibliotekoppgaver og regional bibliotekutvikling, herunder gi råd til lokale myndigheter, yte bibliotekfaglig veiledning og assistanse, og arrangere møter og kurs om bibliotekspørsmål.¹⁸ Fylkesbiblioteket i Innlandet bidrar til bedre bibliotektenester for innbyggere og elever i samarbeid med folkebibliotek og skolebibliotek i videregående skoler.

En viktig del av fylkesbibliotekets arbeid er å initiere og lede utviklingsprosjekter, enten alene eller sammen med bibliotekene. Utviklingsprosjekter blir i hovedsak finansiert gjennom eksterne prosjektmidler, primært fra Nasjonalbiblioteket. Prosjektmidler fra Nasjonalbiblioteket er også viktig for aktivitet ute i folkebibliotekene. Ekstern finansiering har vært et helt nødvendig for økningen av arrangementer og aktiviteter i bibliotekene de siste årene.

Bibliotekene er viktige for sine lokalsamfunn og har gode forutsetninger som aktører for stedsutvikling og lokal identitet. Verdier som mangfold og integrering bidrar til å utjevne forskjeller, og har stor betydning for folkehelse og livskvalitet i alle livsfaser. Lokal tilgjengelighet og kvalitet er viktig i et stort fylke.

Bibliotekene stimulerer til leseglede og leselyst. Styrking av skole- og folkebibliotek kan ha avgjørende betydning for skoleresultater og videre utdanning. Fylkesbiblioteket koordinerer

¹⁸ Folkebibliotekloven. (1986). Lov om folkebibliotek (LOV-1985-12-20-108). Hentet fra lovdata.no

store leselystprosjekter som *Sommerles* og *Boklekturteen*. I 2018 deltok 6849 barn i Innlandet i den nasjonale leselystkampanjen *Sommerles*. Dette er 25 % av alle 1.-7. klassinger i fylket, og er en økning på 7 prosentpoeng fra året før. I 2018 deltok også 75 % av alle skolestartere på *Boklekturteen*, som arrangeres i alle folkebibliotek i fylket. I tillegg bidrar fylkesbiblioteket til leselyst ved å ha bokbuss som besøker barneskoler i Innlandet.

Bibliotekene brukes også som arena for integrering og språkopplæring. Mange av aktivitetene arrangeres i samarbeid med frivillige organisasjoner og frivilligsentraler.

En ny nasjonal bibliotekstrategi er under utarbeidelse av Kulturdepartementet. Strategien skal være klar fra 2020, og vil ha betydning for utviklingen av både folke-, fylkes- og skolebibliotek

Et utvalg statistikk fra 2017:

- Bokbuss som besøker 37 skoler i Oppland (per 2018)
- Til sammen 1,7 millioner årlig besøk i alle 48 folkebibliotek i Innlandet
- Totalt 4610 arrangementer pr. år med til sammen 120 000 besøkende i folkebibliotekene i Innlandet
- Syv folkebibliotek i Innlandet er med på topp 20-listen til Norsk kulturindeks (Telemarksforskning)
- På norsk kulturindeks for bibliotek ligger Oppland og Hedmark på henholdsvis tredje og femteplass.
- Prosjektmidler fylkesbibliotekene har fått de siste 5-årene (både oppland og hedmark). Vis hvor stor andel av budsjettet som er prosjektmidler. (Hva betyr dette for folkebibliotekene)

7.11. Kulturen som næring

Innlandet har lange tradisjoner som reiselivsfylke der formidling og opplevelser av natur, kultur og kulturarv har stått sentralt. Sysselsettingen i kultur- og opplevelsesnæringene utgjør ca. 7 % av det totale antallet arbeidsplasser i Innlandet (tall fra 2012). Andelen i Norge var 8 %. ¹⁹ I denne sammenhengen inkluderte tallene ansatte innen kulturnæring, opplevelsesnæring, overnatting og servering, transport og reisebyrå og reisearrangører. Kultur- og opplevelsesnæringene utgjør litt mindre enn bygg- og anleggsbransjen (8 %) og litt mer enn landbruk (6 %).

Statistisk Sentralbyrå bruker en snevrere definisjon og sier at i underkant av 3 prosent av de sysselsatte i Norge har hovedjobben sin i *kulturell og kreativ næring*. ²⁰ Halvparten av de sysselsatte er kvinner. Hoveddelen av de ansatte i kulturnæringene befinner seg i Oslo (6,5 % av de sysselsatte). For Innlandet ligger andelen på like under 2 %.

¹⁹ Østlandsforskning, ØF-Rapport nr.: 10/2013

²⁰ Statistisk Sentralbyrå, 2018 - Kulturstatistikk 2017.

Innlandet har blant annet hatt strategier for utvikling av audiovisuelle næringer. Både innen film- og tv-produksjon og spillutvikling har vår region betydelige produksjons- og kompetansemiljøer, med særlig tyngdepunkt i Lillehammer og Hamar.

Østlandsforskning ser et betydelig vekst- og utviklingspotensial innen kultur- og opplevelsesnæringene.²¹ Potensialet utløses ikke nødvendigvis automatisk. Utforming av strategier for - og satsinger på - kulturnæringene kan ha mye å hente fra innovasjonsforskningen.

På oppdrag fra Oppland fylkeskommune har Østlandsforskning jobbet med et prosjekt som har til hensikt å måle økonomiske ringvirkninger av kulturfestivaler. Foreløpige analyser viser at 50-70 % av festivalenes anskaffelser gjøres fra leverandører utenfor regionen. For å redusere miljøbelastningen ved transport og samtidig legge til rett for vekst i den regionale sysselsettingen, kan fylkeskommunen og kommuner stimulere til økt bruk av regionale ressurser i kulturproduksjonen gjennom å definere vilkår for tilskuddsordningene.

Det er potensial for tettere samarbeid mellom reiselivsaktører og aktører innen eksempelvis idretts-, museums- og arrangementsnæringene. Det finnes også potensial for nytenkning gjennom kobling av kompetanse innen reiseliv, profesjonelle kunstuttrykk, idretts-, kunst- og kulturarenaene.

²¹ ØF-Rapport nr.: 12/2008

8. Hva lever vi av i Innlandet?

Arbeidsplasser og skoletilbud er viktige brikker i samfunnet og kan være både sentrale premisser og virkemidler for regional utvikling. Det er en tett sammenheng mellom næringsstruktur, arbeidsliv, utdanning, kompetanse og verdiskaping. Det ligger også noen mekanismer i samfunnet som fører til at sammensetningen av disse komponentene har en tendens til å forsterkes over tid. Næringsstruktur og videregående opplæring har en gjensidig påvirkning på hverandre. Fylkeskommunen er avhengig av næringslivet for å utdanne lærlinger, og næringslivet er avhengig av utdanningsinstitusjonene for tilgang på kvalifisert arbeidskraft. Valg av utdanning påvirkes i stor grad av hvilke skoletilbud som finnes og av arbeidsmarkedet i nærområdet. Utdanningsnivå og næringsstruktur henger også sammen med FoU-aktivitet: I regioner med lavt utdanningsnivå blant befolkningen, er det også lite FoU-aktivitet. I dette kapittelet presenteres tall og utviklingstrekk på sysselsetting, verdiskaping, næringsstruktur, arbeidsliv, FoU og utdanning og kompetanse.

8.1. Arbeidsplasser, næringsstruktur og verdiskaping

En positiv arbeidsplassutvikling er viktig for regional og lokal utvikling. Bortfall av arbeidsplasser vil over tid medføre fraflytting og redusere muligheten for innflytting. Dette vil igjen redusere mulighetene for å utnytte ressursene i Innlandet. I Innlandet er det store regionale forskjeller på arbeidsplassutviklingen, men om vi ser på Innlandet som helhet har det vært en positiv arbeidsplassutvikling de siste tre årene.

8.1.1. Sysselsetting

Fra og med 2015 bygger sysselsettingsstatistikken i SSB på nye datakilder (a-ordningen) noe som innebærer at åreganger fra og med 2015 ikke blir direkte sammenlignbare med tidligere årganger.

Sysselsatte per 31. desember 2015-2017 i Innlandet. Kilde SSB/PANDA

Sysselsatte etter hovednæring	2015	2017	Endring 2015-2017
Jordbruk, skogbruk og fiske	8999	8329	-670
Industri og bergverksdrift	15528	16273	745
Kraft- og vannforsyning	2334	2446	112
Bygge- og anleggsvirksomhet	15142	16043	901
Varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet	28186	28554	368
Transport og kommunikasjon	10249	9880	-369
Finans og forretningsmessig tjenesteyting	15058	15331	273
Offentlig forvaltning og annen tjenesteyting	75663	75620	-43
Uoppgitt	1790	1222	-568
Totalt	172949	173698	749

Tabellen over viser at offentlig forvaltning og annen tjenesteyting er den desidert største næringen i Innlandet med i underkant av 76 000 av de sysselsatte (over 40 %). Varehandel, hotell og restaurantvirksomhet er den nest største hovedgruppen, med omtrent 29 000 sysselsatte. I primærnæringene jordbruk, skogbruk og fiske finner en den største reduksjonen fra 2015-2017, med en reduksjon på 670 sysselsatte.

Tabellen under viser en mer detaljert næringsgruppering av sysselsettingsutviklingen i Innlandet, samt endringen i antall sysselsatte i de ulike næringene mellom 2015 og 2017.

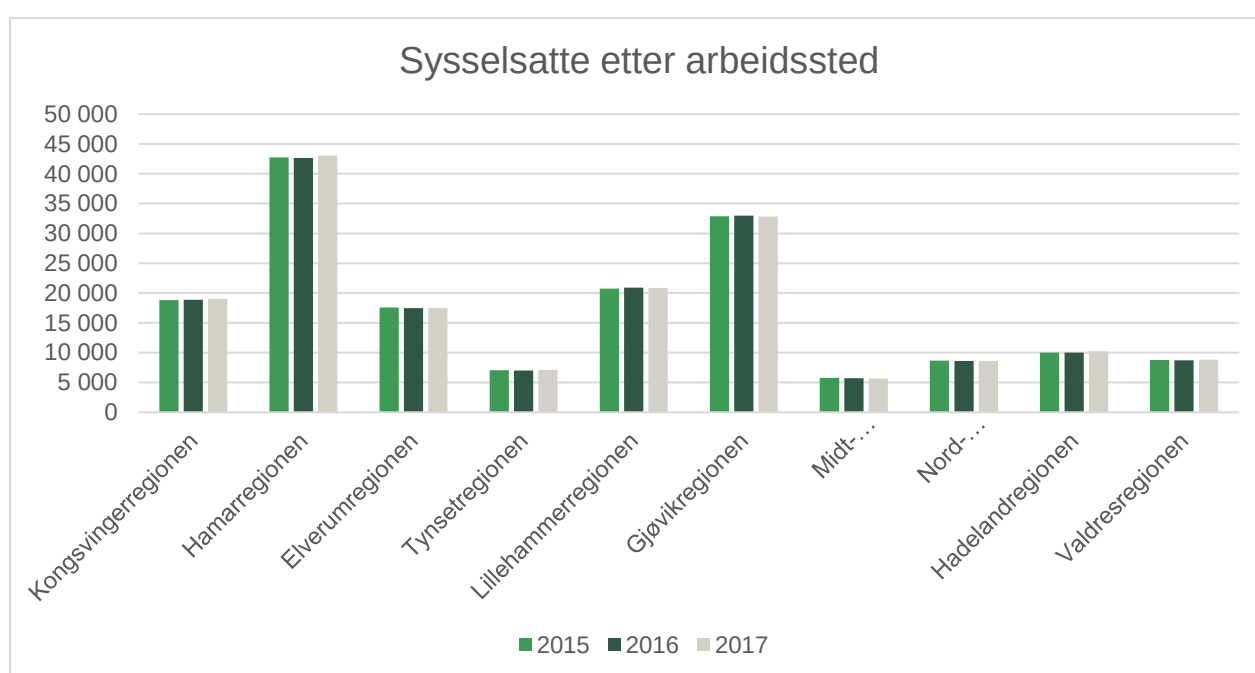
Sysselsatte per 31. desember 2015-2017 i Innlandet. Kilde SSB/PANDA

Sysselsatte alle næringer	2015	2017	Endring 2015-2017
Jordbruk	7113	6564	-549
Skogbruk	1846	1714	-132
Fiske og fangst	28	28	0
Fiskeoppdrett	12	23	11
Bergverksdrift	342	360	18
Fiskeforedling	117	101	-16
Næringsmiddel (ekskl fiskeforedling)	3772	3681	-91
Tekstil	266	233	-33
Trevare	2993	3121	128
Treforedling	17	20	3
Grafisk	249	218	-31
Kjemisk	589	752	163
Mineralsk	697	772	75
Metaller	3301	3437	136
Verkstedindustri	5891	6228	337
Skipsverft og oljeplattformer	3	0	-3
Møbler og annen industri	1195	1333	138
Kraft og vannforsyning	2334	2446	112
Bygg og anlegg	15142	16043	901
Varehandel	18881	18785	-96
Hotell og restaurant	5401	5786	385
Utenriks sjøfart	108	107	-1
Innenriks transport	6027	5813	-214
Post, tele og annen kommunikasjon	4114	3960	-154
Bank og forsikring	2231	2018	-213
Forretningsmessige tjenester	12827	13313	486
Private tjenester	15129	15040	-89
Kommunale tjenester	41947	41981	34
Statlige tjenester	18587	18599	12
Uspesifisert næring	1790	1222	-568
Totalt	172949	173698	749

Offentlig sektor er klart den sektor som sysselsetter flest med 35 prosent av arbeidsplassene i Innlandet. Herav er kommunal tjenesteyting den største næringen med i overkant av 40 000 ansatte. Heretter følger statlig tjenesteyting og varehandel som begge har omtrent 19 000

ansatte. Andre næringer i privat sektor som er viktige med tanke på sysselsetting er henholdsvis bygg og anlegg (16 000 ansatte), private tjenester (15 000 ansatte) og forretningsmessige tjenester (13 000 ansatte). Jordbruk og skogbruk er større næringer i Innlandet enn på landsplan, men samlet sett utgjør disse næringene allikevel en liten andel av alle ansatte. Samlet sett er det litt over 8 000 som jobber innen jord- og skogbruk. Hovedutfordringen for Innlandet med hensyn til arbeidsplassutvikling i privat sektor er en næringsstruktur bestående av en stor andel næringer som er i tilbakegang og få næringer som er i nasjonal vekst.

Som det fremkommer av tabellen er det bygge- og anleggsvirksomhet som har hatt størst sysselsettingsvekst med 901 arbeidsplasser i perioden 2015-2017. Deretter kommer forretningsmessige tjenester (486 nye arbeidsplasser) og hotell og restaurant (385 nye arbeidsplasser). I samme periode er det jordbruk som er den næringen med størst nedgang i antall sysselsatte med en nedgang på hele 549 sysselsatte.

8.1.2. Verdiskaping

Verdiskapingen i Innlandet var på omtrent 140 milliarder i 2017 som tilsvarer 6 % av den totale verdiskapingen i Fastlands-Norge. De største næringene i Innlandet med tanke på verdiskaping er pleie og omsorgstjenester inkl. barnehage og SFO med en verdiskaping på 15 mrd. kroner. Deretter kommer varehandel og reparasjon av motorvogner, omsetning og drift av fast eiendom, offentlig administrasjon og forsvar, og bygge- og anleggsvirksomheten med henholdsvis 13 mrd. kroner i verdiskaping hver. Totalt utgjør nevnte næringsgrupper halvparten av den totale verdiskapingen i Innlandet.

I forhold til landet for øvrig er regionen overrepresentert i jord- og skogbruksnæringen som står for rundt 4 % av den totale verdiskapingen i Innlandet. Det gjør Innlandet til det desidert største landbruksfylket i landet. Verdiskapingen innenfor skogbruk er årlig litt over 2 milliarder, noe som utgjør omtrent 40 % av landets totale verdiskaping innen skogbruk. Verdiskapingen innen jordbruk er på litt over 3 milliarder, noe som utgjør omtrent 20 % av

landets totale verdiskaping innen jordbruk. Når en ser på verdiskapingen over tid for nevnte primærnæringer viser tallene at jordbruk har hatt en økt verdiskaping på 42 % i perioden fra 2008-2017, mens skogbruk har hatt en reduksjon på – 14 % i samme periode.

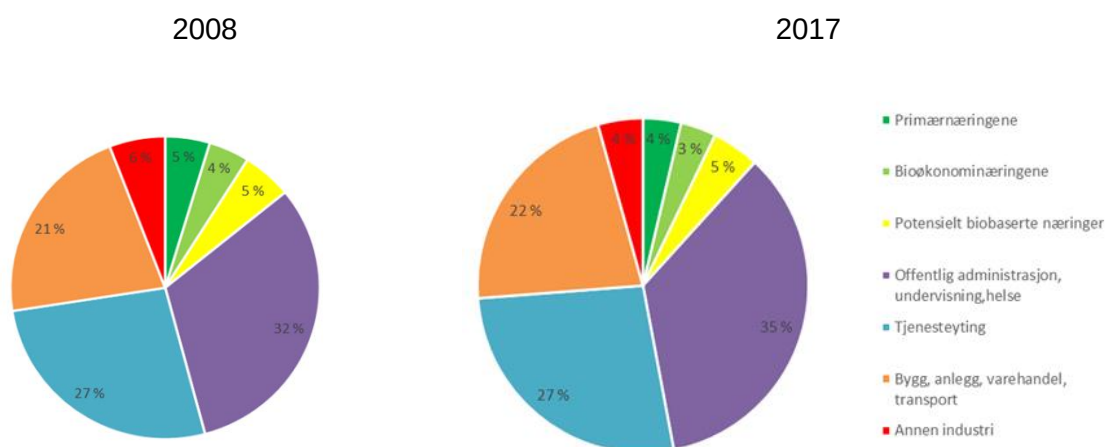
Fylkesfordelt nasjonalregnskap i Innlandet etter næring 2017. Kilde SSB: Tabell 11713

Bruttoprodukt etter næring		
Bruttoprodukt Kr 139 629 mill. kr + 43 % siden 2008 (Norge* Kr 2 501 136 mill. kr, + 45 % siden 2008)	Bruttoprodukt per innbygger Kr 362 044 + 38 % siden 2008 (Norge* Kr 475 653, + 31 % siden 2008)	Bruttoprodukt pleie- og omsorgstjenester Kr 15 169 mill. kr + 68 % siden 2008 (Norge* Kr 180 700 mill.kr, + 67 % siden 2008)
Bruttoprodukt varehandel og rep. av motorvogner Kr 13 358 mill. kr + 46 % siden 2008 (Norge* Kr 240 265 mill.kr, + 31 % siden 2008)	Bruttoprodukt omsetning og drift av fast eiendom Kr 13 317 mill. kr + 43 % siden 2008 (Norge* Kr 230 772 mill.kr, + 55 % siden 2008)	Bruttoprodukt offentlig administrasjon og forsvar Kr 13 286 mill. kr + 53 % siden 2008 (Norge* Kr 195 012 mill.kr, + 66 % siden 2008)
Bruttoprodukt bygge- og anleggsvirksomhet Kr 13 022 mill. kr + 54 % siden 2008 (Norge* Kr 195 607 mill.kr, + 58 % siden 2008)	Bruttoprodukt jordbruk, jakt og viltstell Kr 3 171 mill.kr + 42 % siden 2008 (Norge Kr 15 949 mill.kr, + 36 % siden 2008)	Bruttoprodukt skogbruk Kr 2 019 mill. kr - 14 % siden 2008 (Norge* Kr 5 169 mill.kr, - 9 % siden 2008)

*Fastlands-Norge

Fylkestingene i Hedmark og Oppland vedtok i 2017 en felles strategi for Innlandet for å fremme bioøkonomi i regionen, med en visjon om å bli «et ledende kraftsentrum for bærekraftig bioøkonomi i Norge». Da er det relevant å kartlegge hvor sentral bioøkonomien er i Innlandet og hvordan utviklingen har vært over tid.

For å kunne få et overblikk over hvilket omfang bioøkonomien har må en definere hva bioøkonomien er ut i fra eksisterende statistikk. Sintef har i sin rapport «Gull i Grønne Skoger» gitt en utvidet definisjon av bioøkonomien som er klassifisert i tre næringsgrupperinger: *primærnæringer*, *bioøkonominæringer*, *potensielt biobaserte næringer* (Hatling, Vik & Sandberg, 2018, s. 11).

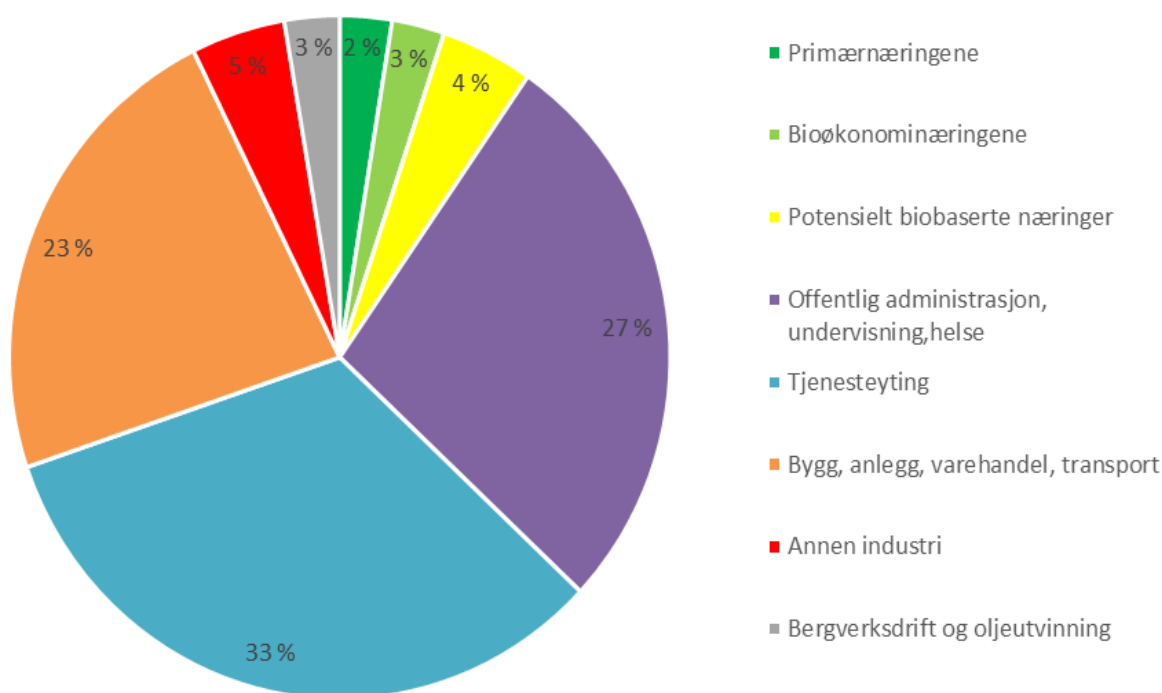

Verdiskapingens fordeling i Innlandet, 2008 og 2017. Kilde SSB: Tabell 11713

Ser man samlet sett på disse tre næringsgrupperingene stod bioøkonomien for 12 % av den totale verdiskapingen i Innlandet i 2017. Bioøkonomiens betydning i form av %-andel av den totale verdiskapingen i Innlandet har gått ned fra 14 % i 2008 til 12 % i 2017. Selv om bioøkonomiens betydning i form av %-andel av den totale verdiskapingen har gått ned har

verdiskapingen målt i kroner gått fra kr 13,8 milliarder i 2008 til 16,5 milliarder i 2017 - altså økt verdiskaping målt i kroner.

Som vi også ser av figuren over er det de to næringsgrupperingene *offentlig administrasjon, undervisning og helse* og *bygg, anlegg, varehandel og transport* som har hatt en positiv utvikling i Innlandet.

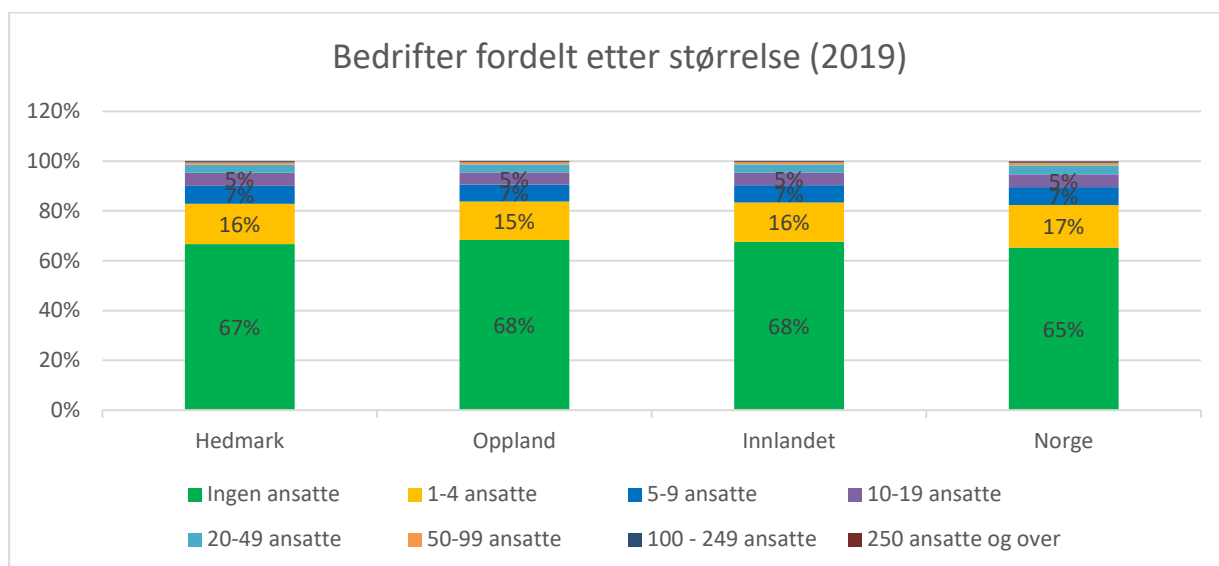
Verdiskapingens fordeling Fastlands-Norge, 2017. Kilde SSB: Tabell 11713

Når en sammenligner Innlandet med Fastlands-Norge skiller Innlandet seg fra landet samlet ved at Innlandet ikke har oljeutvinning og svært lite bergverksdrift. Ser man samlet sett på bioøkonominæringene og bergverksdrift og oljeutvinning står disse for samme andel av verdiskapingen i Fastlands-Norge som i Innlandet, rundt 12 %.

Det er en forskjell mellom Innlandet og Norge når det kommer til offentlig sektor og tjenesteyting. I innlandet er tjenester som leveres av det offentlige stor.

8.1.3. Virksomheter

Foreløpige tall for 2019 viser at det er 47 317 bedrifter i Innlandet. Andelen bedrifter i Innlandet med mindre enn 5 ansatte er på 84 %. De nasjonale tallene viser at andelen bedrifter i Norge med mindre enn 5 ansatte er 82 %.

Sysselsatte per 31. desember 2015-2017 i Innlandet. Kilde SSB: Tabell 10308

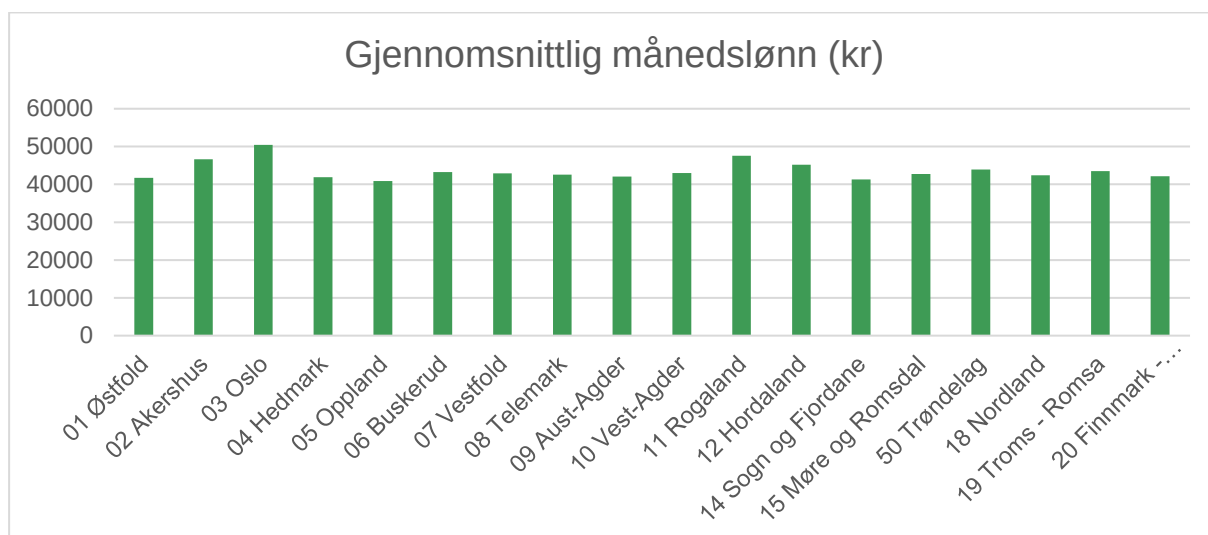
8.2. Arbeidsliv

Å arbeide er knyttet til verdier som er positive – slik som sosial inkludering, aktiv deltakelse, verdighet og selvrespekt. Å arbeide er et grunnleggende element i velferdsstaten. Norsk arbeidsliv kjennetegnes av høy sysselsettingsgrad, dvs. at andelen som deltar i arbeidslivet er høyt. Det er særlig sysselsetting av kvinner og eldre som bidrar til høy sysselsetting i Norge, sammenliknet med andre land i Europa.

8.2.1. Lønnsnivå

Gjennomsnittlig månedslønn for alle yrker i Norge i 4.kvartal 2018 var kr 45 380. Innlandet har lavere gjennomsnittlig månedslønn enn landet for øvrig med en gjennomsnittlig månedslønn på kr 41 405, dvs. omtrent 4 000 kr lavere enn landsgjennomsnittet.

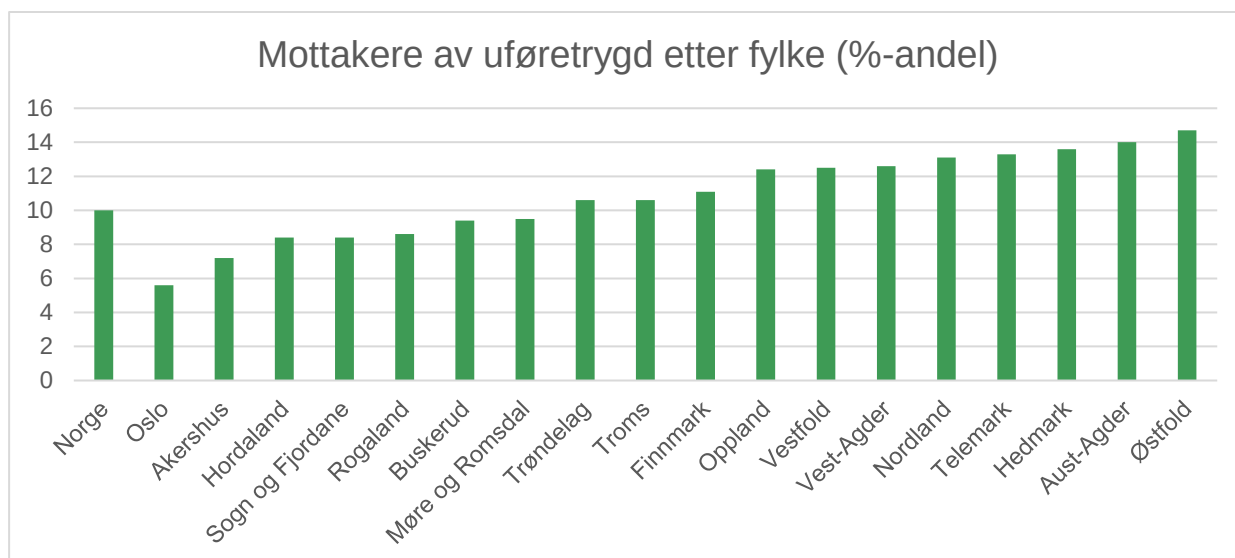
Det er relativ stor forskjell på gjennomsnittlig månedslønn mellom de ulike næringene. Overnatting og serveringsvirksomhet har lavest lønn med en gjennomsnittlig månedslønn på 30 360 kr i Innlandet (Norge=31 580 kr), etterfulgt av primærnæringene jordbruk, skogbruk og fiske med en månedslønn på 34 005 kr (Norge=38 200 kr). Høyest gjennomsnittlig månedslønn i landet er innen bergverk og utvinning med 68 920 kr. I denne næringen inngår olje og gassutvikling som trekker opp gjennomsnittslønna. For Innlandet sin del er olje og gassutvikling nærmest fraværende slik at næringsområdet offentlig administrasjon, forsvar og sosialforsikring har den høyeste gjennomsnittlige månedslønna på 49 645 kr.

Gjennomsnittlig månedslønn siste kvartal 2018. Kilde SSB: Tabell 11652

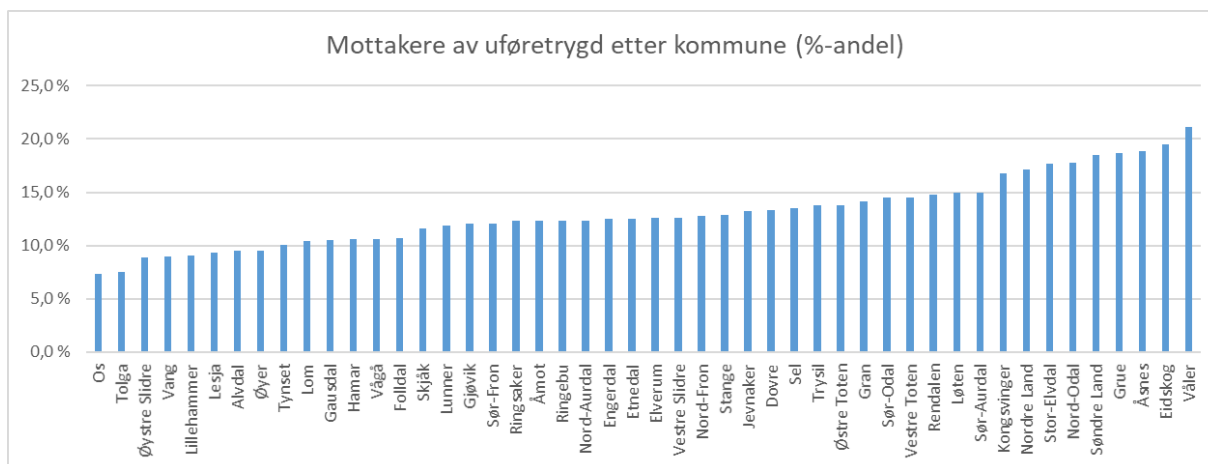
8.2.2. Oppfølging fra NAV

Sykdom eller skade gjør at noen personer ikke lenger er i stand til å arbeide. Pr desember 2018 var det totalt 31 059 personer i Innlandet med uføretrygd, noe som tilsvarer 13 % av befolkningen (18-67 år). Mange av disse personene har ikke arbeid, men noen jobber i redusert stilling.

Mottakere av uføretrygd som andel av befolkningen (18-67 år) pr. 31.12.2018. Kilde: NAV

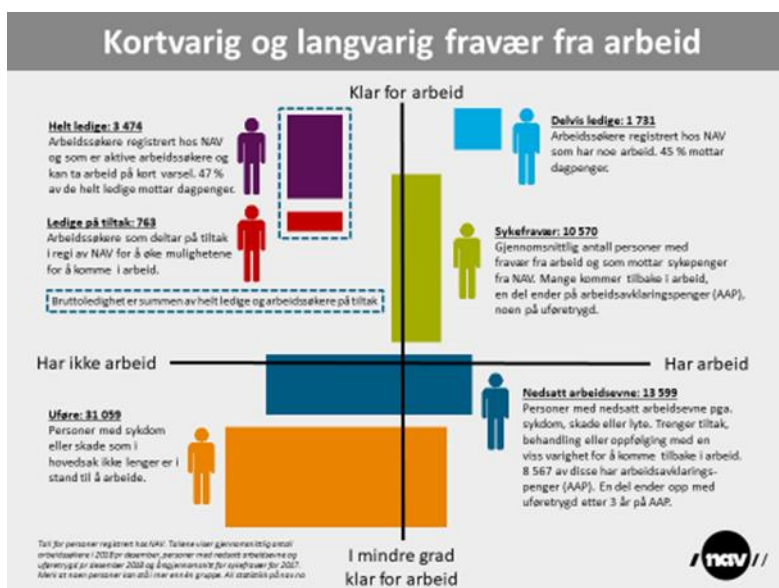
Det er store geografiske forskjeller på antall uføre i Innlandet. Noen kommuner har spesielt høy andel uføre, mens enkelte kommuner i Innlandet har under landsgjennomsnittet som er 10 %.

Mottakere av uføretrygd som andel av befolkningen (18-67 år) pr. 31.12.2018. Kilde: NAV

Videre er det i Innlandet totalt 13 599 personer med nedsatt arbeidsevne pga. sykdom, skade eller lyte. Dette er personer som trenger tiltak, behandling eller oppfølging med en viss varighet for å komme tilbake til arbeid. Av disse er det 8 567 personer som har arbeidsavklaringspenger (AAP). En del av disse ender opp med uføretrygd etter 3 år på AAP. Gjennomsnittlig antall personer i 2017 med fravær fra arbeid og som mottok sykepenger fra NAV var 10 570 personer. De fleste av disse kommer tilbake til arbeid, noen ender på arbeidsavklaringspenger (AAP) og noen på uføretrygd.

Videre var det 3 474 helt arbeidsledige personer pr desember 2018 som er registrert som arbeidssøkere hos NAV, noe som tilsvarer 1,8 % av arbeidsstyrken, noe som er 0,6 % lavere enn landsgjennomsnittet. Dette er aktive arbeidssøkere og kan ta arbeid på kort varsel. I tillegg er det 763 arbeidssøkere som deltar på tiltak i regi av NAV for å øke mulighetene til å komme tilbake til jobb og 1 731 delvis ledige arbeidssøkere som har noe arbeid.

Kortvarig og langvarig fravær fra arbeid. Kilde: NAV Innlandet

8.2.3. Kompetansebehov i Innlandet

For å sikre fremtidige omstillinger og løse viktige samfunnsoppdrag i Innlandet er fylket avhengig av tilgang på kvalifisert arbeidskraft.

I følge NHOs kompetansebarometer for 2018 oppgir over 60 % av bedriftene i Innlandet at de har behov for personer med yrkesfaglig utdanning og over 50 % sier de har behov for ansatte med fagskoleutdanning. Dette bekreftes også av NAVs bedriftsundersøkelse som viser at det er en stor mangel på fagutdannet personell. NAV viser til at det er særlig helsefagarbeidere og tømmer og snekkerfaget hvor behovet er størst.

8.3. Forskning og utvikling

Forskning og utvikling (FoU) er kreativ virksomhet som utføres systematisk for å oppnå økt kunnskap eller for å finne nye måter å bruke tilgjengelige kunnskap på. FoU er viktig for å drive utvikling og for å møte utfordringer både i næringslivet og samfunnet for øvrig. FoU henger sammen med innovasjon og det snakkes gjerne om forskningsbasert innovasjon som da vil si å gjøre noe nytt som får økonomisk betydning basert på utvikling av ny eller ny bruk av eksisterende kunnskap.

De vanligste indikatorene for forskningsaktivitet er basert på utgifter knyttet til FoU eller antall personer som arbeider med FoU. Nærmest uavhengig av målemetode, ligger Hedmark og Oppland under landsgjennomsnittet for FoU-virksomhet. Ser vi på fordelingen av FoU-utgifter etter region, ser vi at Innlandet er den regionen i Norge med lavest FoU-utgifter både i 2005 og 2016. Det samme gjelder dersom vi ser på samme fordeling etter fylke. Hedmark og Oppland stod hver for kun 1 % av landets samlede utgifter til FoU i 2016 (SSB). Dette er mer enn Svalbard og Finnmark, og på samme nivå som tidligere Nord-Trøndelag og Sogn og Fjordane. Øvrige fylker har en større andel av samlede FoU-utgifter enn Innlandet.

Oppland har noe høyere FoU-aktivitet enn Hedmark, særlig i næringslivet, men totalt ligger Innlandet betydelig under landsgjennomsnittet (SSB). Det er eksempelvis kun 10 % av virksomhetene i Hedmark og 17 % i Oppland som stod oppført med FoU-virksomhet i 2017. Kun Finnmark har en lavere andel.

Virksomhetene i Innlandet har altså generelt lavere kostnader knyttet til FoU og har relativt få årsverk. Det er naturlig nok de store universitetsbyene som topper de fleste målingene av FoU-aktivitet. Ser vi på forholdet mellom FoU-utgifter, FoU-utgifter per innbygger og utførte FoU-årsverk i fylker uten hovedsete for et universitet i 2016, ser vi at både Hedmark og Oppland kommer relativt dårlig ut (SSB).

Nøkkeltall FoU	
Kostnader egenutført FoU Innlandet 2017 Kr. 774 millioner + 118 % siden 2010	Kostnader egenutført FoU Norge 2017 Kr. 32 679 millioner + 75 % siden 2010
Kostnader innkjøpt FoU Innlandet 2017 Kr. 122 millioner + 63 % siden 2010	Kostnader innkjøpt FoU Norge 2017 Kr. 7583 millioner + 38 % siden 2010
Universiteter og høyskoler NTNU Gjøvik og Høgskolen i Innlandet + Høgskolesenteret i Kongsvinger	4 forskningsinstitutter NINA, NIVA, SINTEF og NIBIO med avdelinger flere steder i Innlandet

Det er ikke et mål i seg selv å øke forskningsinnsatsen i Innlandet. Forskning er et av flere virkemidler for å oppnå innovasjon og utvikling, og forskningsinstitusjonene er viktige aktører i innovasjonssystemet. Forskning kan både bidra til å løse samfunnsutfordringer knyttet til eksempelvis eldrebølge og utvikling av offentlig sektor, og bidra til direkte verdiskaping i næringslivet. Forskningsbasert innovasjon er viktig for bedrifter i en stadig mer konkurranseutsatt og globalisert verden.

De viktigste virkemidlene for å stimulere til økt forskningsbasert innovasjon ligger hos Norges forskningsråd, Regionale forskningsråd, Innovasjon Norge og hos fylkeskommunene.

8.4. Utdanning

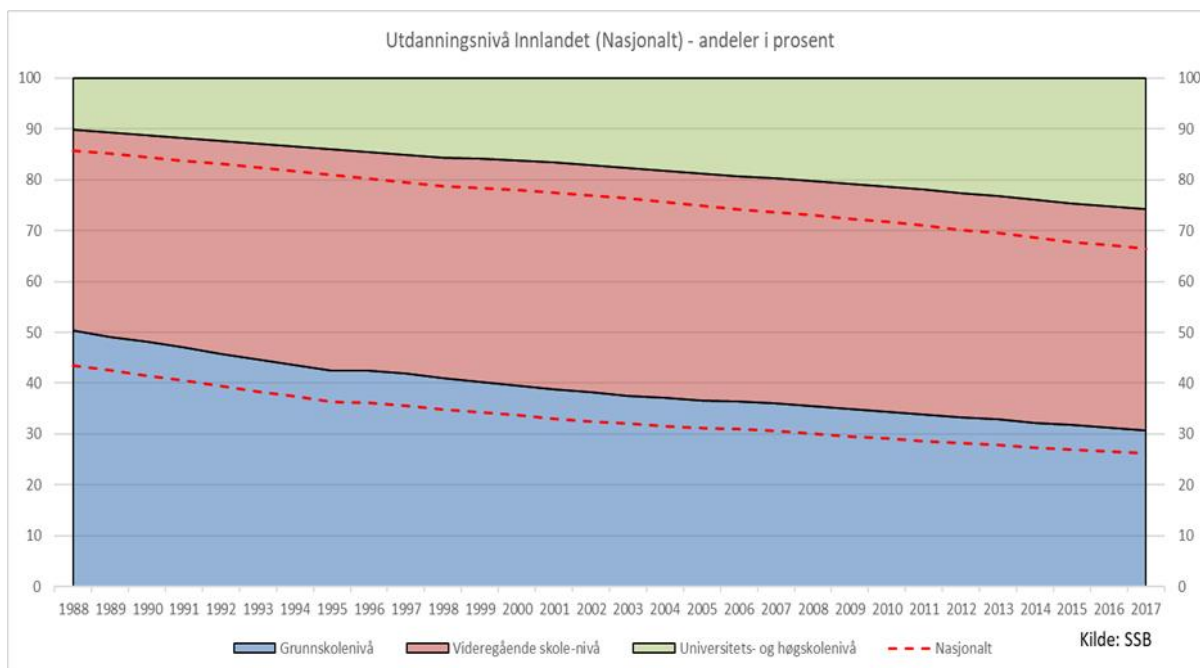
I sagalitteraturen står det at flere av de norske kongene ble sendt til Innlandet for læring, prøvelser og modning. Harald Hårfagre ble som 5-åring bortført av en Jotun til Dovrefjell for å bo sammen med han i 10 år. Det var i Innlandet Harald fikk den kunnskapen og visdommen han trengte for å utføre den krevende oppgaven det var å samle landet til ett rike. Med impulser fra sagatiden fikk Innlandet som læringsarena fornyet kraft på 1800-tallet. Folkeskolebevegelse startet med Sagatun folkehøyskolen på Hamar i 1864, med helt nye tanker om kunnskapstilegnelse.

Kunnskap er nøkkelen til fremtiden, både for hvert enkelt menneske og for samfunnet som helhet. Kunnskap om utdanning og om utdanningsnivået er avgjørende i arbeidet for å øke andelen elever som fullfører og består videregående opplæring i Innlandet. Det er mange og komplekse sammenhenger til frafall og manglende gjennomføring av videregående opplæring. Unge som ikke fullfører videregående opplæring er en heterogen gruppe, og det er mange ulike historier og forløp bak tallene i gjennomføringsstatistikken. På individnivå viser forskning at utdanning bidrar til å øke en persons livskvalitet og mestring i livet. Lavt utdanningsnivå er relatert til lavere deltakelse i arbeidslivet og større risiko for svekket helse, arbeidsuførhet og uføretrygd. Det er derfor viktig å se på konsekvenser av gjennomføring og frafall i videregående Opplæring.

8.4.1. Utdanning gir muligheter for alle

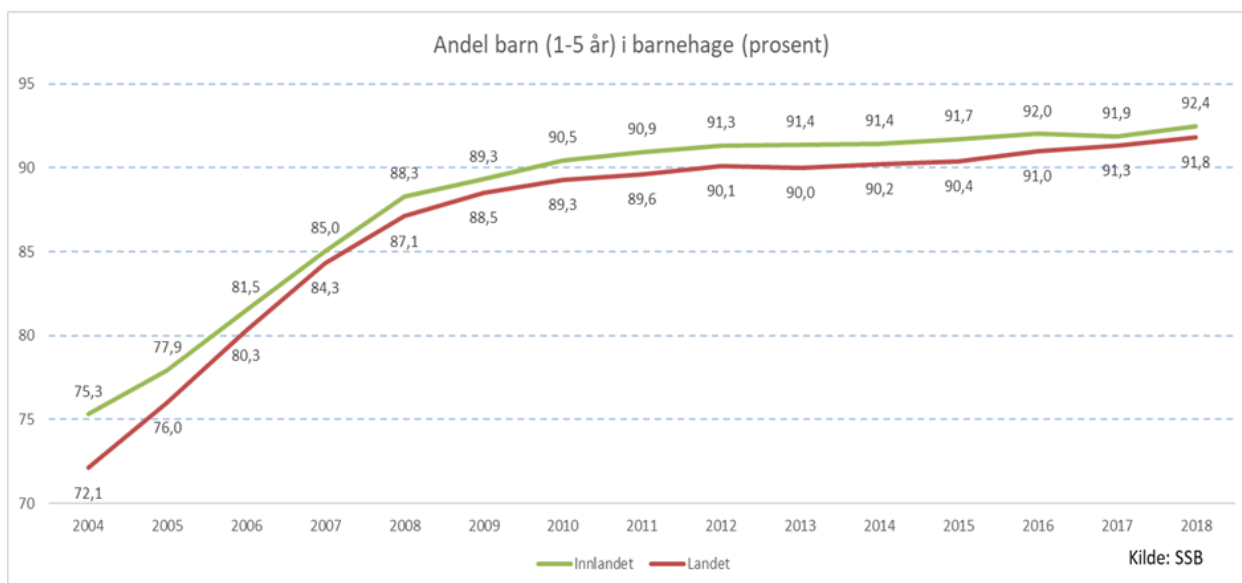
Barnehage og skolen skal gi barn og unge den dannelsen og utdannelsen de trenger for å mestre fremtiden. 25,8 prosent av Innlandets befolkning over 16 år har høyere utdanning. Det er store variasjoner mellom kommunene i fylket. Da målet på utdanningsnivået er basert på andelen av befolkningen over 16 år, vil det kunne innebære at kommuner (og regioner) med høy andel eldre vil få en lav andel med høyere utdanning (det er færre eldre som har høyere utdanning). Over tid har utdanningsnivået i Innlandet sakte, men sikkert økt og andelen med høyere utdanning har siden 1988 økt fra 10,1 % til 25,8 % i 2017. Andelen av befolkningen med videregående utdanningsnivå er i samme periode stabilt, mens det er andelen med grunnskole som høyeste utdanningsnivå som minsker. Nasjonalt er utviklingen lik som for Innlandet, men andelen av befolkningen med høyere utdanning øker litt mer enn i Innlandet. Denne økningen speiles som en større reduksjon i andelen av befolkningen som har grunnskole som høyeste utdanningsnivå enn i Innlandet. I 2017 har 33,5 % av

befolkningen i Norge høyere utdanning. Figuren viser utdanningsnivået i Innlandet og Norge fra 1988 frem til 2017.

8.4.2. Barnehage

Barnehagen skal ivareta barnas behov for omsorg og lek og fremme læring og danning som grunnlag for allsidig utvikling. Det er 406 barnehager i Innlandet fylke, 183 av disse er private. I 2018 var det 17069 registrerte barn i barnehage i Innlandet. (Kilde: UDIR) Andel barn mellom 1 og 5 år med barnehageplass i Innlandet i 2018 er 92,4 %. Dette har vært relativt stabilt siden 2010. I 2004 var imidlertid denne andelen kun 75,3 prosent. Innlandet har en litt høyere andel barn i barnehage sammenlignet med landet, men forskjellen er små.

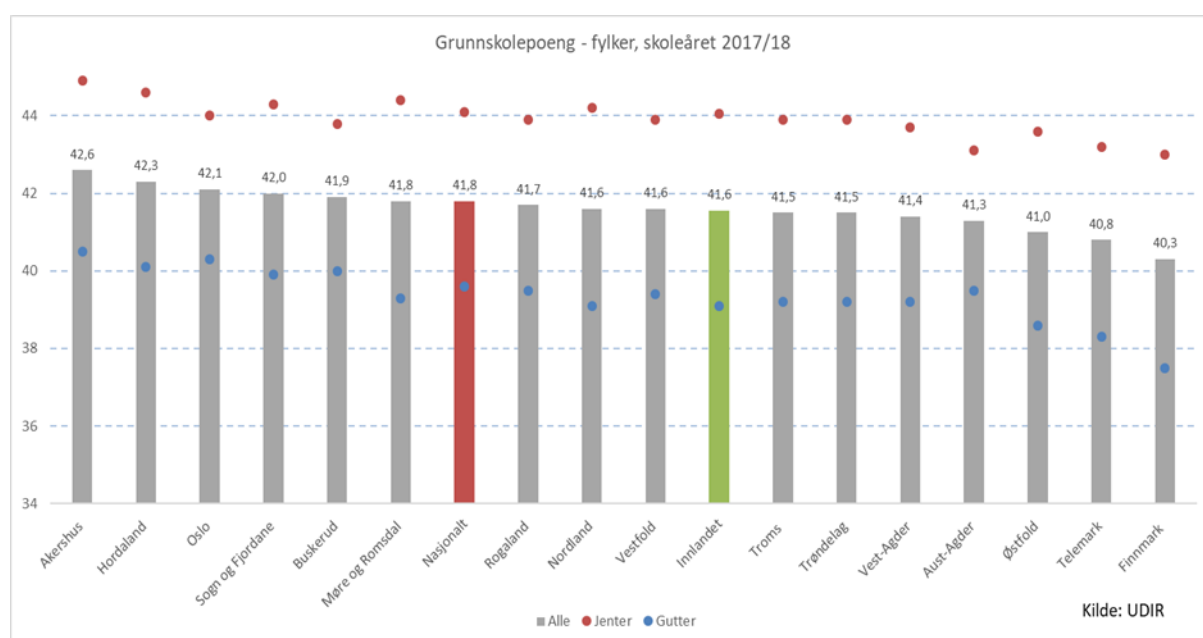
En viktig faktor for barnas utvikling er kvalifisert kompetanse hos de ansatte. Pedagognormen i barnehager ble endret i august 2018. Det er krav om en pedagogisk leder

pr. syv barn under tre år, og minimum én pedagogisk leder pr. 14 barn for barn over tre år. Barnehager kan få dispensasjon fra normen. I Innlandet oppfyller 63,8% av barnehagene pedagognormen. Nasjonalt er det 53,3 % som oppfyller normen. 10,7 % av barnehagene i Innlandet oppfyller ikke pedagognormen.

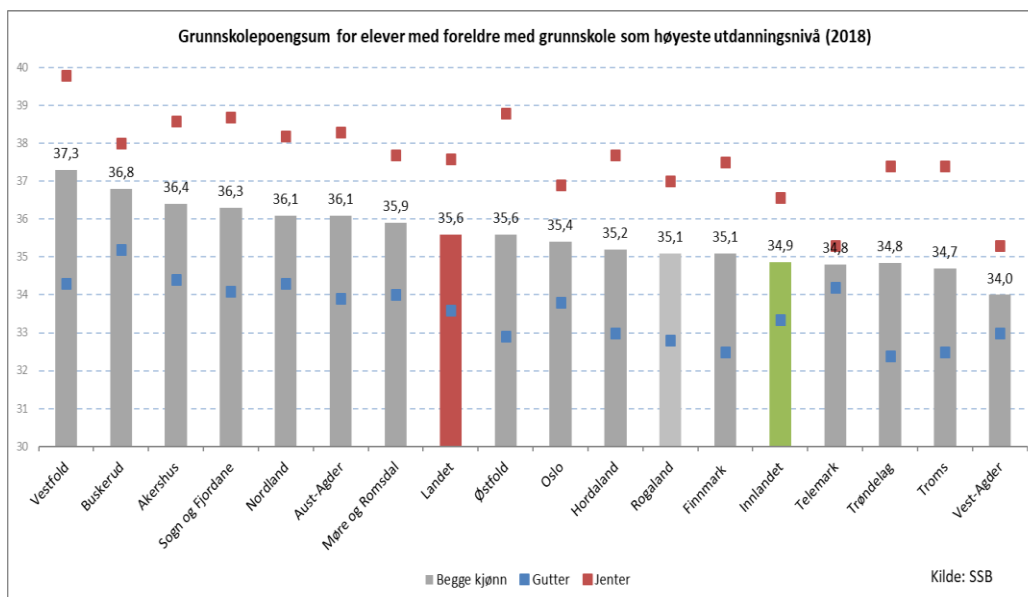
2018	Oppfyller pedagognormen	Oppfyller ikke pedagognormen	Oppfyller pedagognormen med disp.
Landet	53,3 %	16,7 %	30,0 %
Innlandet	63,8 %	10,7 %	25,5 %

8.4.3. Grunnskolepoeng

Svake prestasjoner i grunnskolen er den klart viktigste enkeltforklaringen på manglende gjennomføring av videregående opplæring. Grunnskolepoeng er beregnet som gjennomsnittet av elevenes avsluttende karakterer fra grunnskolen multiplisert med 10. Det er et mål for det samlede læringsutbyttet for elever som sluttvurderes med karakterer, og benyttes som kriterium for opptak til videregående skole.

Gjennomsnittlig grunnskolepoeng i Innlandet er økende og for elever som gikk ut av 10. trinn våren 2018 var gjennomsnittet 41,6 grunnskolepoeng. Dette er 0,2 under landsgjennomsnittet og en økning på 2,1 fra 39,5 i 2014. Det er likevel grunn til bekymring for de store forskjellene mellom kjønn og forskjeller mellom kommunene i Innlandet.

Landet/Fylke/Kommune			
Elevtall grunnskole 1.-10. trinn 2018/2019			
Landet		636350	
Innlandet		42673	
Private grunnskoler Innlandet		1443	
Alvdal	318	Rendalen	181
Dovre	254	Ringebu	415
Eidskog	521	Ringsaker	4005
Elverum	2480	Sel	613
Engerdal	154	Skjåk	215
Etnedal	155	Stange	2093
Folldal	168	Stor-Elvdal	209
Gausdal	661	Søndre Land	535
Gjøvik	3257	Sør-Aurdal	331
Gran	1599	Sør-Fron	360
Grue	405	Sør-Odal	801
Hamar	3202	Tolga	197
Jevnaker	782	Trysil	643
Kongsvinger	1801	Tynset	729
Lesja	252	Vang	194
Lillehammer	2878	Vestre Slidre	253
Lom	244	Vestre Toten	1447
Lunner	1112	Vågå	428
Løten	792	Våler	347
Nord-Aurdal	631	Østre Toten	1545
Nord-Fron	609	Øyer	527
Nord-Odal	528	Øystre Slidre	347
Nordre Land	709	Åmot	442
Os	180	Åsnes	681

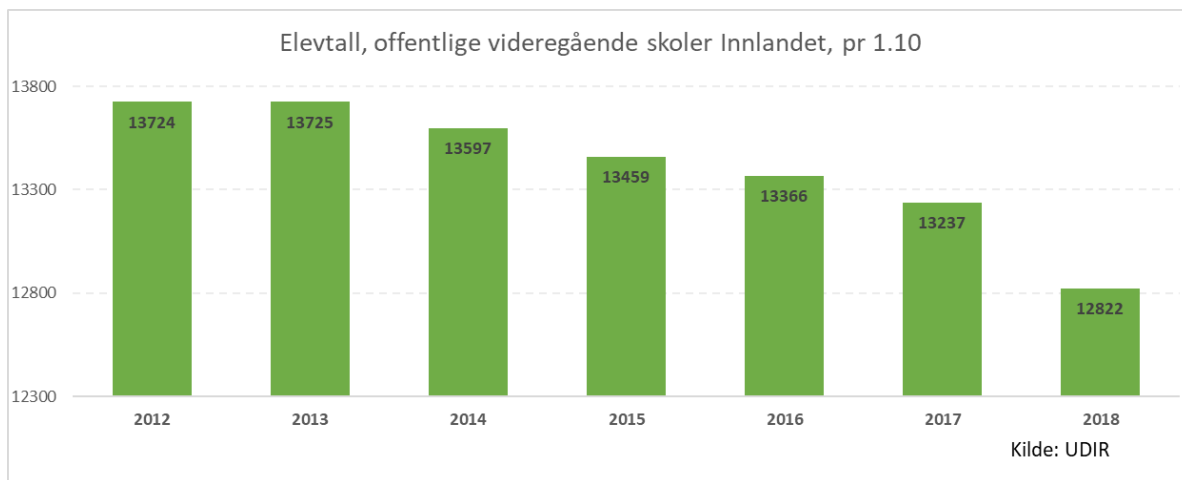
Uttevning av sosiale forskjeller er en utfordring gjennom hele skoleløpet. I Innlandet fylke har elever av foreldre med grunnskole som høyeste utdanning lavere grunnskolepoeng enn landsgjennomsnittet. Dette er i seg selv grunn til bekymring, men utfordringen blir større når dette sammenholdes med Innlandets utdanningsnivå hvor Innlandet har en større andel av befolkningen med grunnskole som høyeste utdanningsnivå sammenlignet med landet.

Tabellen viser oversikt over elevtallet i grunnskolen i Norge Innlandet fylke og på kommunenivå Innlandet (Kilde: Udir). Elevene ved de private grunnskolene utgjør om lag 3,5 % av elevtallet totalt i Innlandet. Det er store elevtallsforskjeller i Innlandet fylke mellom de ulike kommunene.

8.4.4. Gjennomføring i videregående opplæring

Betydningen av å gjennomføre videregående skole og forhindre frafall blir stadig større. Frafall fra utdanning og arbeidsliv blir forbundet med en økt risiko for dårlige levekår og helseplager. Annenhver elev som ikke fullfører og består videregående opplæring blir avhengig av langvarige offentlige ytelser. Det koster NAV 12-13 millioner kroner hvis en

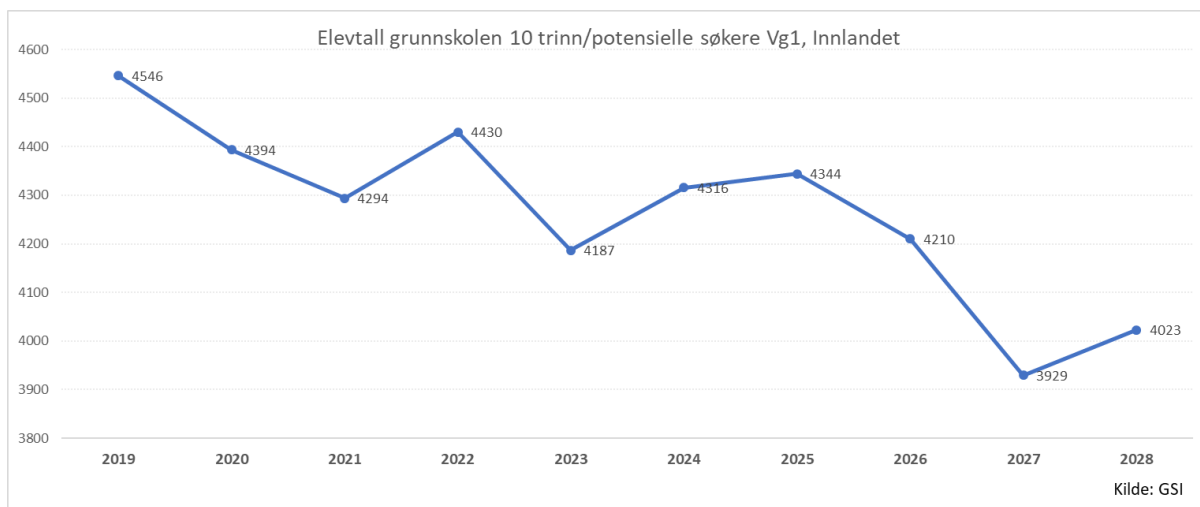
skoleungdom ikke fullfører og består skolen og blir gående på trygd hele livet. Dersom frafallet i videregående reduseres med en tredjedel vil samfunnet kunne spare 5,4 milliarder kroner i året (Kilde: Ipsos MMI). Vi vet videre at svakt læringsutbytte i skolen får store konsekvenser for videre utdanningsmuligheter og yrkesliv. Dette betyr at kunnskap og evne til omstilling blir stadig viktigere, både for arbeidslivet som helhet og for den enkelte.

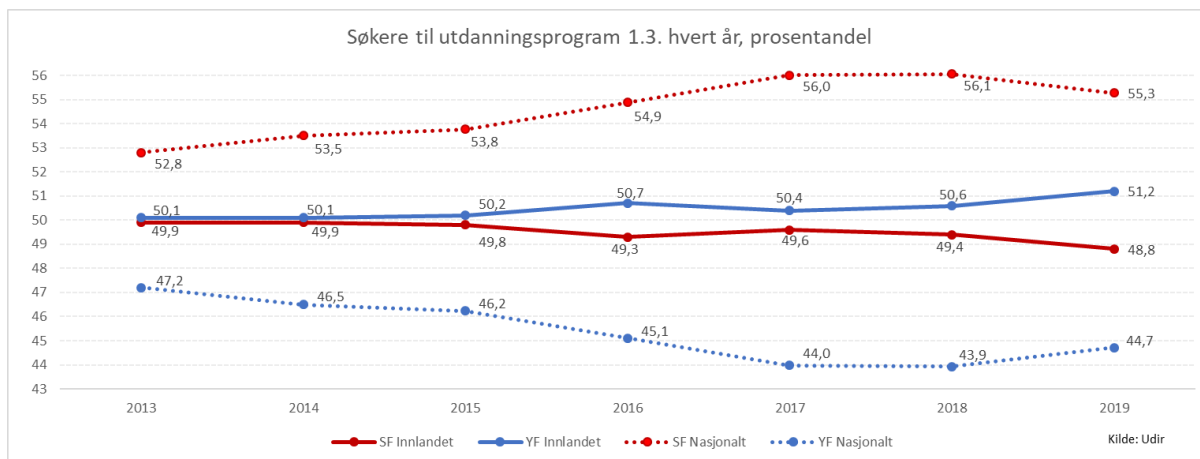
Skole/Skoleår	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Elverum videregående skole	849	835	833	889	905	919	930
Dokka videregående skole	342	319	293	297	290	276	251
Gausdal videregående skole	365	354	384	412	394	362	312
Gjøvik videregående skole	1 179	1 162	1 144	1 159	1 165	1 184	1 164
Hadeland videregående skole	794	866	932	890	885	865	903
Hamar katedralskole	1 321	1 317	1 313	1 244	1 210	1 175	1 217
Jønsberg videregående skole	206	185	219	221	233	253	223
Lena-Valle videregående skole	679	679	685	640	653	692	654
Lillehammer videregående skole Avd Nord	747	692	613	592	500	487	517
Lillehammer videregående skole Avd Sør	566	615	608	605	726	696	647
Midt-Østerdal videregående skole	157	131	141	142	121	74	45
Nord-Gudbrandsdal Videregående skole	554	547	478	514	533	546	494
Nord-Østerdal videregående skole	493	514	532	516	494	479	491
Raufoss videregående skole	463	490	484	441	422	389	383
Ringsaker videregående skole	736	772	762	757	732	716	699
Sentrum videregående skole	597	579	570	554	538	560	571
Skarnes videregående skole	355	349	357	376	369	373	313
Solør videregående skole Avd Flisa	564	538	508	519	525	498	486
Stange videregående skole	495	529	516	503	491	476	453
Storhamar videregående skole	440	431	394	405	431	455	528
Storsteigen videregående skole	98	77	82	85	82	98	89
Trysil videregående skole	288	248	252	206	221	333	174
Valdres videregående skule	531	562	516	508	489	433	450
Vinstra videregående skule	472	470	450	440	472	438	426
Øvrebyen videregående skole	433	464	468	473	478	455	402

Det har vært og det vil fortsatt være en nedgang i elevtallet i Innlandet fylke. Dette vil kunne medføre endringer i skole- og tilbudsstruktur for fremtiden. Fra 2012 har elevtallet sunket

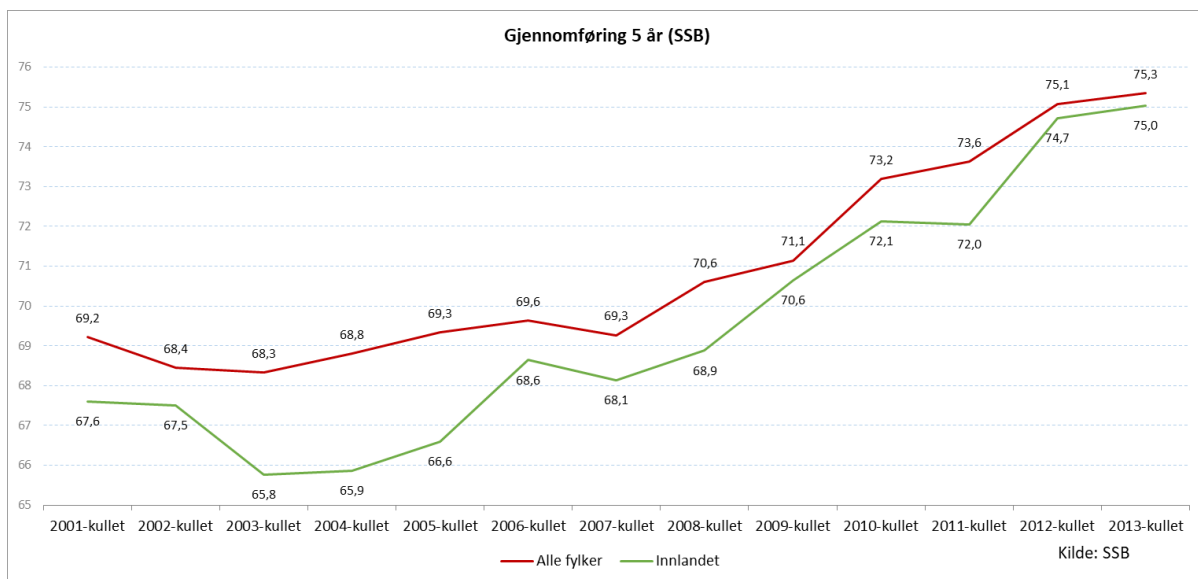
totalt med over 900 elever. Tall fra grunnskolene viser at elevtallet vil synke ytterligere de kommende ti årene.

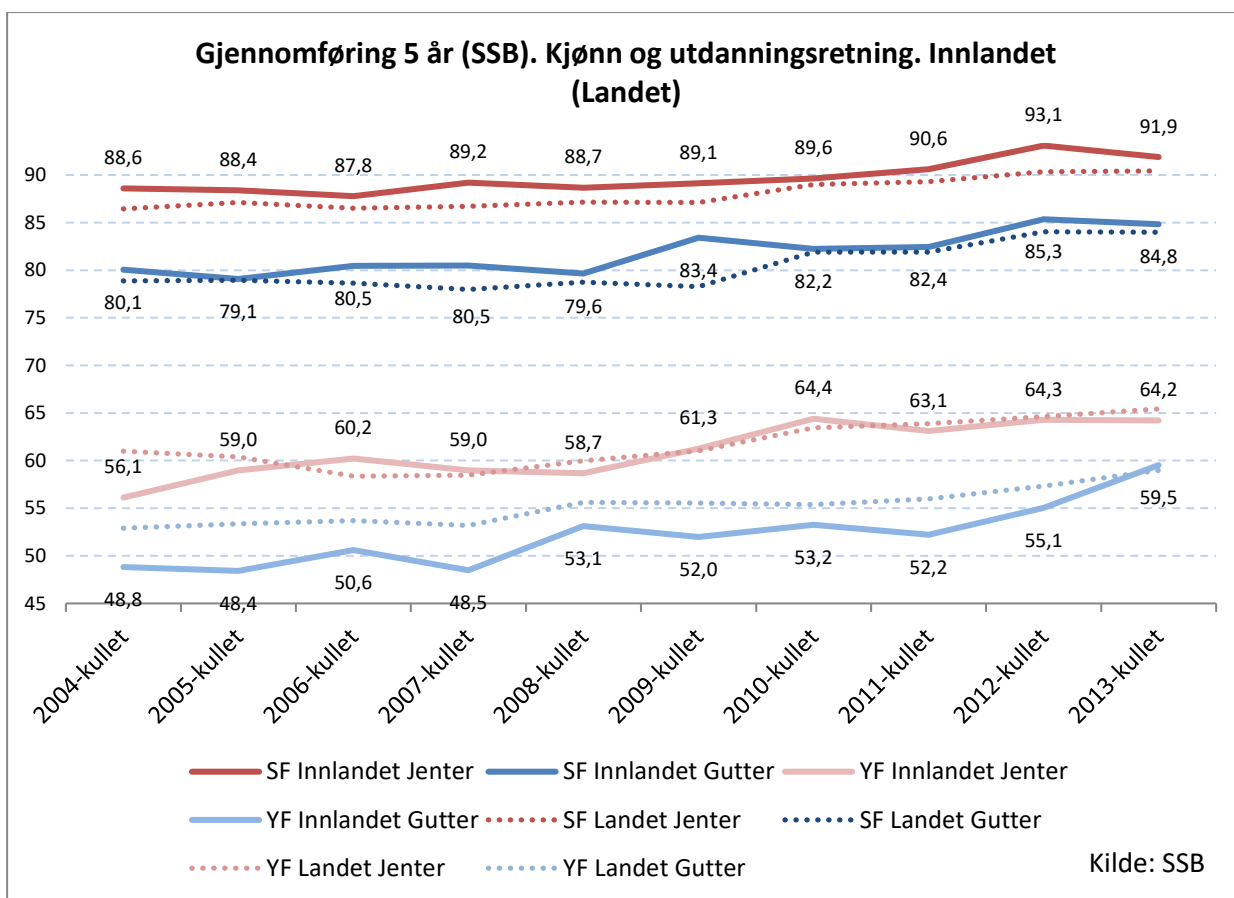
8.4.5. Søkere

Elevers fagvalg er relativt stabilt fra år til år, men noen endringer er å se både i søkemønster og i antall elever på de ulike utdanningsprogrammene. Det er en svak økning av elever som søker seg til yrkesfaglige utdanningsprogram i Innlandet fylke. Dette er også gjeldende for landet, men forskjellene i andeler som søker seg til ulike studieretninger er store sammenlignet med Innlandet.

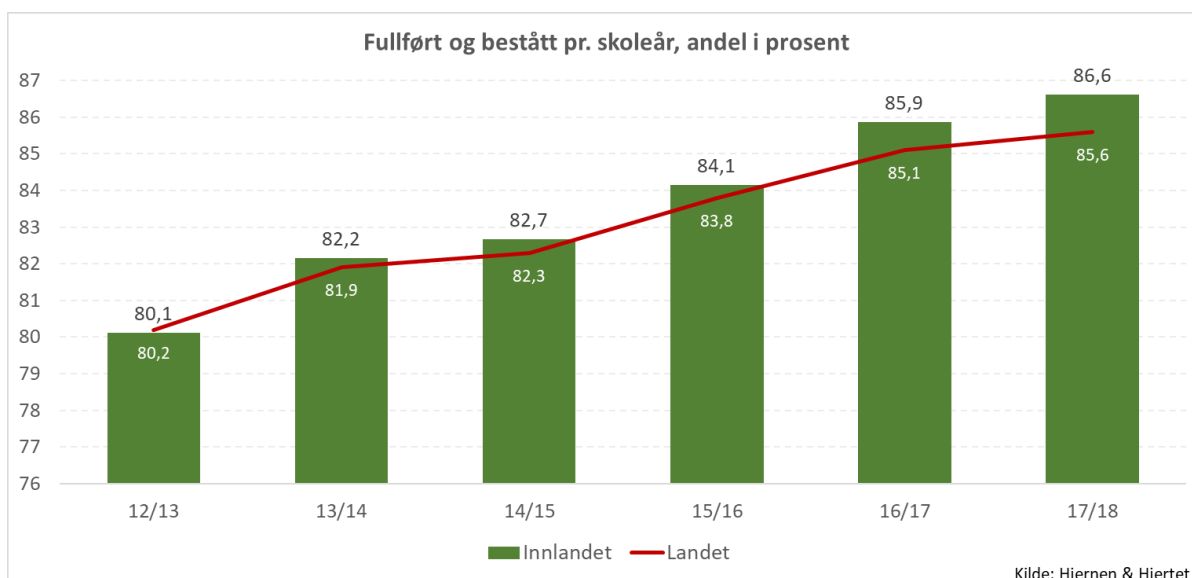

En konkret målsetting for Innlandet og landet for øvrig er at flest mulig skal fullføre og bestå videregående opplæring etter fem år. Av de som startet i videregående opplæring i 2013 hadde 75 prosent fullført fem år senere. Til sammenligning var det kun 67,6 prosent av elevene i Innlandet som hadde gjennomført videregående utdanning etter fem år av 2001-kullet. Jenter har gjennomgående høyere gjennomføring etter fem år enn gutter. Dette gjelder nasjonalt og i Innlandet. Innlandet har hatt en god progresjon de siste årene og det forventes å være på høyde med landsgjennomsnittet ved neste måling.

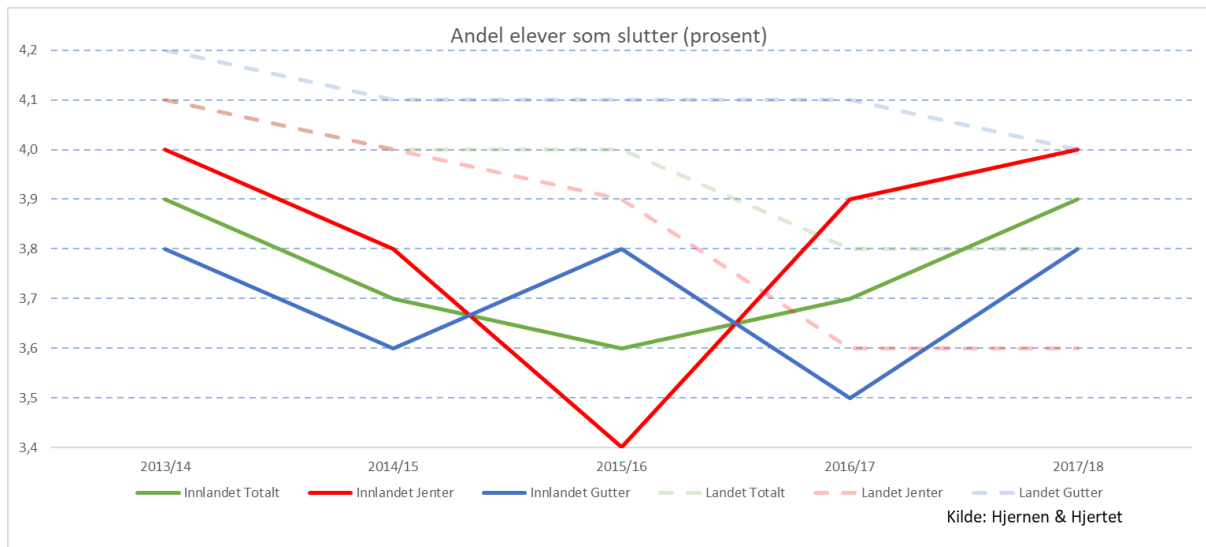
8.4.6. Fullføring pr skoleår

Indikatoren gjennomføring pr måler andelen elever som fullfører og består det skoleåret de er inne i. Indikatoren kan brytes ned på skolenivå, og er den raskest tilgjengelige informasjonen når det gjelder elevenes gjennomføring. Elever som av ulike årsaker ikke er ment å fullføre og bestå et normalt videregående opplæringsløp trekkes ut av grunnlaget for utregningen når det gjelder gjennomføring pr skoleår. Dette er elever som har en individuell opplæringsplan som sikter mot grunnkompetanse. Voksenopplæring trekkes også ut av grunnlaget for denne indikatoren. På denne måten er indikatoren for gjennomføring pr skoleår mer finmasket med hensyn til grunnlaget den måler på enn gjennomføringstallene fra SSB.

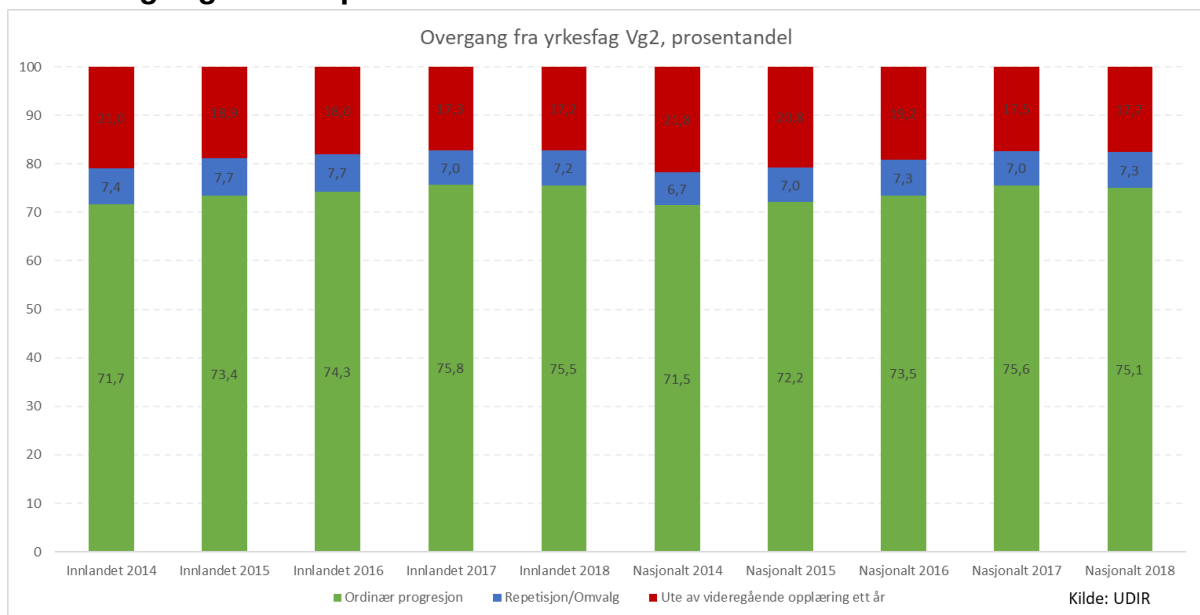
Gjennomføring pr. skoleår for Innlandet for skoleåret 2017/2018 er på 86,6 %. Dette er en økning på 0,7 prosentpoeng fra skoleåret 2016/2017, og er det beste årsresultatet for denne indikatoren som er målt. Innlandet ligger 1,0 % over landsgjennomsnittet på denne indikatoren.

8.4.7. Sluttere

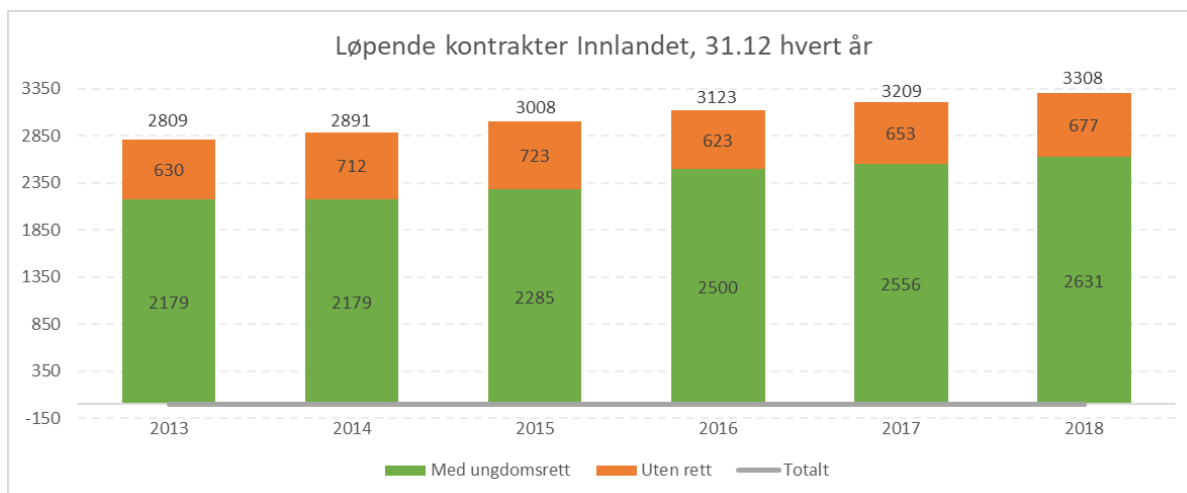

Andelen elever som slutter i videregående opplæring er på 3,9 %. Landsgjennomsnittet er på 3,8 %. Det er flere jenter enn gutter som slutter i Innlandet. For landet er dette det motsatte. I perioden 2013/2014 til 2017/2018 har andelen sluttet ligget stabilt mellom 3,6 og 3,9 % i Innlandet.

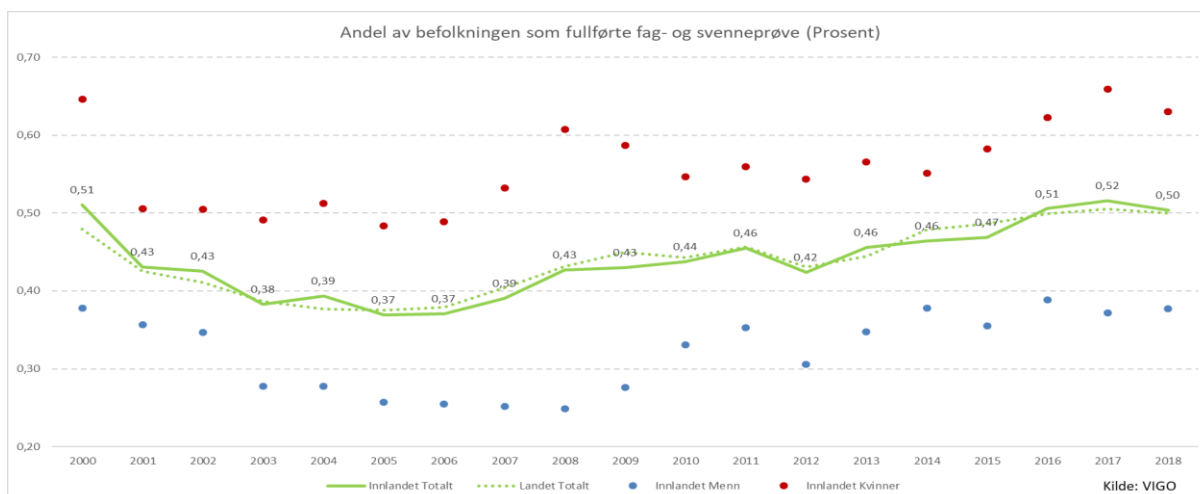
8.4.8. Fag- og Svenneprøver

Innlandet fylke har hatt en god utvikling i andelen som har normal/ordinær progresjon i utdanningsløpet. Dette medfører at flere fullfører og består Vg2 yrkesfag og går videre til lærekontrakt eller Vg3 i skole og påbygg. Andelen som er ute av videregående opplæring er synkende og ligger under landsgjennomsnittet.

En utfordring for videregående opplæring og for næringslivet er å få nok elever til å søke om læreplass. Det er en tendens til at elevene ønsker å ha med seg generell studiekompetanse i tillegg til yrkesfagutdanningen, og det fører til at flere elever velger å fortsette mot studieforbereidende kompetanse etter endt Vg2 fremfor å søke om læreplass og fullføre utdanningsretningen sin med fag- og svenneprøve etter endt lærekontrakt. Søkerpotensialet i Innlandet er således stort og samarbeid med næringslivet, især når det gjelder yrkesfaglig fordypning (YFF), er viktig for at elevene skal få erfaring med innhold, oppgaver og arbeidsmåter som karakteriserer yrkene utdanningsprogrammet kvalifiserer dem for. I Innlandet var det pr 31.12 2018 3308 løpende kontrakter. Dette inkluderer alle Innlandinger med lærekontrakt.

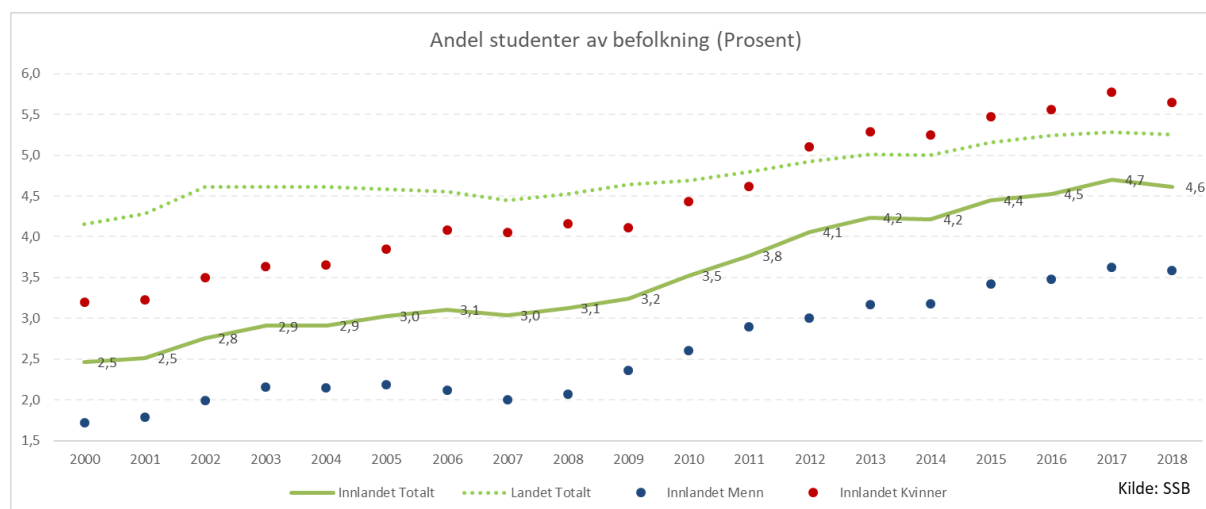

Totalt er det om lag 0,5 % av befolkningen i Innlandet som avlegger og består fag- og svenneprøve hvert år. Historisk er denne andelen helt lik landsgjennomsnittet. Det er en større andel kvinner som fullfører og består fag- og svenneprøver enn menn.

8.4.9. Universitet og høyskole

En stadig økende del av befolkningen tar høyere utdanning. I 2018 var 4,6 % av befolkningen i Innlandet student ved enten høyskole eller universitet. Innlandet har en lavere andel av befolkningen som er student ved enten høyskole eller universitet sammenlignet

med landet, men forskjellene er minkende. Det er flere kvinner som er student ved høyskole og/eller universitet enn menn, og forskjellen er over tid relativt stabil.

8.4.10. Bibliotek

Bibliotekpersonalets bibliotek – og pedagogisk veiledningskompetanse er viktig i fremtidens skole. Et godt skolebibliotek er den del av skolens pedagogiske planverk. Opplæringsloven slår fast at elever skal ha tilgang til skolebibliotek. Alle videregående skoler i Innlandet har tilgang til bibliotek. Bibliotekstatistikken for Innlandet (2017) viser at timetall med personale tilgjengelig på skolebibliotekene varierer fra 4 timer i uka med kontorpersonale, til 75 timer (flere ansatte) med fagutdannede bibliotekarere. Det er store forskjeller på antall ansatte pr elev, åpningstider, mediesamlinger og ikke minst hvor delaktig skolebibliotekene er i elevenes læring. Skolebibliotek kan bidra til elevenes dybdelæring i alle fag, og med Fagfornyelsen 2020 blir skolebiblioteket ekstra viktig.

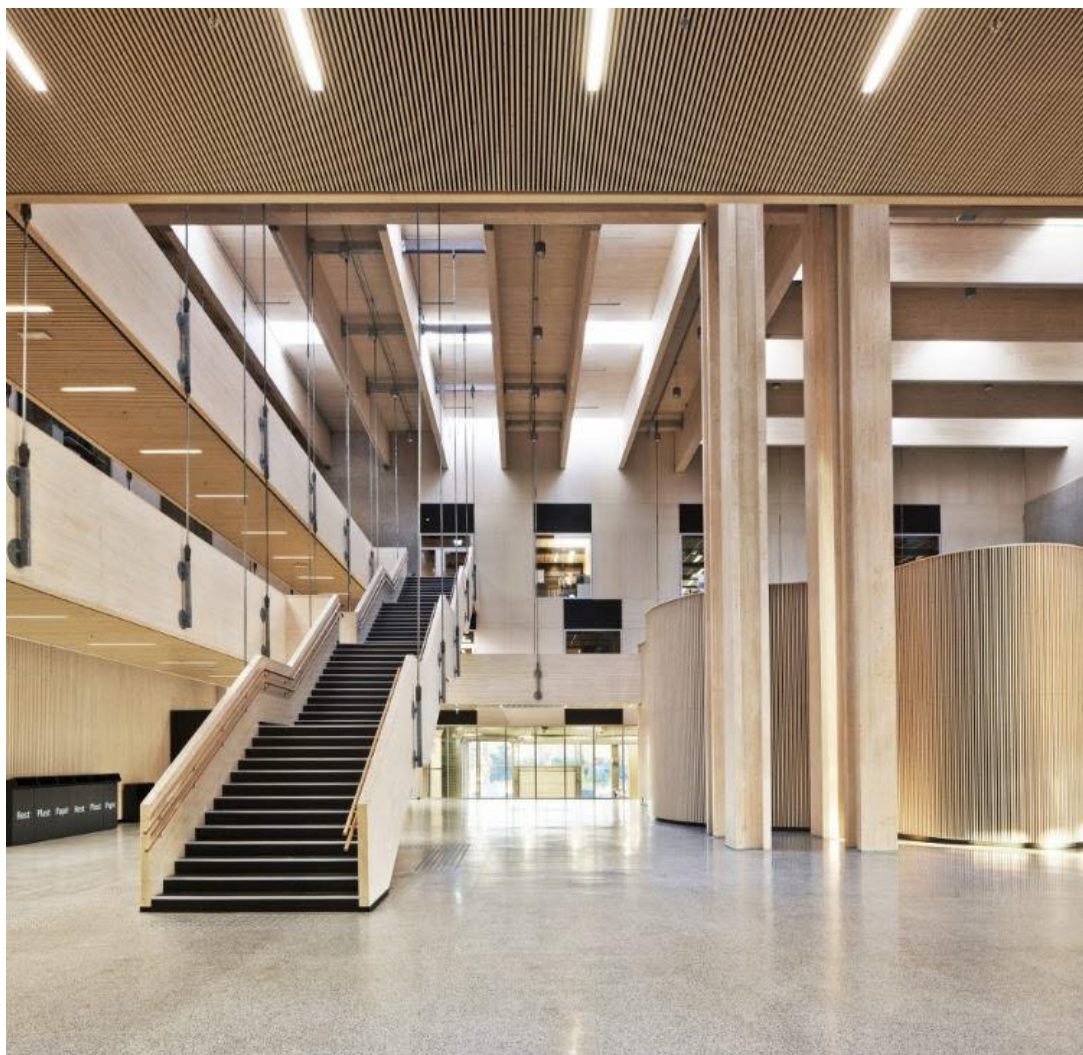
8.4.11. Lære hele livet, voksne i videregående opplæring

Arbeidslivet endrer seg raskt, og stiller økende krav til kompetanse. For å dekke arbeidslivets behov må flere stå lengre i jobb, og flere av oss må ta mer utdanning og opplæring. Uten fullført videregående opplæring vil det bli vanskelig å få en stabil tilknytning til arbeidslivet.

I Norge er det et betydelig antall voksne som ikke har gjennomført videregående opplæring. Sammenliknet med OECD-landene, EU (EU22), eller andre nordiske land så har Norge i dag en høy andel unge voksne (25–34 år) uten fullført videregående opplæring. (St. meld. 16, 2015-2016). Nesten 600 000 voksne i Norge i alderen 25–66 år mangler fullført videregående opplæring, og denne situasjonen vil vedvare i mange år framover. (NOU:2018-13) Blant voksne i alderen 30-39 år er andelen kvinner med høyere utdanning 57 prosent, mot 40 prosent menn. Forholdstallet øker negativt mot 2040. (NOU 2019:3) Innlandet hadde 2090 voksne (25 år og eldre) i videregående opplæring og 778 praksiskandidater i 2018. 496 voksne ble realkompetansevurdert, og av disse ble 284 realkompetansevurdert på yrkesfag.

For å motivere voksne til å ta mer utdanning må det legges vekt på at opplæringstilbudene er fleksible og tilrettelagt for voksne. Regjeringen har som mål at kompetanse ikke skal gå ut på dato. Det skal legges til rette for bedre kompetanse- og karriereutvikling på ulike arenaer og

gjennom hele livet. Voksne vil kunne utgjøre en større andel av den framtidige elevmassen i videregående opplæring i årene framover og det må planlegges for dette.

Nord-Østerdal videregående skole.

Nøkkeltall Utdanning		
Andel barn mellom 1 og 5 år med barnehageplass 92,4 % -0,5 prosentpoeng siden forrige år	Grunnskolepoeng 41,6 + 0,6 poeng siden forrige år ♂ 39,1 ♀ 44,1	Elevtall Videregående opplæring 12822 -415 siden forrige år
Fullført og bestått (5 år) 73,9 % +2,8 prosentpoeng siden forrige år	Fullført og bestått pr år 86,6 % + 0,7 prosentpoeng siden forrige år	Fordeling yrkesfag og studieforbereende 51,2 % +0,6 prosentpoeng siden forrige år 48,8 % -0,6 prosentpoeng siden forrige år
Sluttere 3,9 % +0,2 prosentpoeng siden forrige år ♂ 3,8 % ♀ 4,0 %	Løpende kontrakter i Innlandet (31.12 hvert år) 3308 + 99 siden forrige år	Andel studenter av befolkningen 4,6 % -0,1 prosentpoeng siden forrige år
Voksne (25 år og eldre) i videregående opplæring 2017/2018 2090 +38 siden forrige år	Praksiskandidater (25 år og eldre) i 2017/2018 778 -4 siden forrige år	Andel av befolkningen som fullførte fag- og svenneprøve 0,5 % -0,02 prosentpoeng siden forrige år

9. Innlandet i en global tidsalder

9.1. Innlandet; gjensidig avhengig av verden utenfor fylkets grenser

Innlendingens hverdag og framtid er i stor grad påvirket av og gjensidig avhengig av verden utenfor fylkets grenser. Innlandet er en del av en europeisk politisk tradisjon hvor bærende idéer om individ og samfunn, maktfordelingsprinsippet, rettsstaten og idealene om frihet, likhet og brorskap er deler av et felles verdsett. Videre har FNs bærekraftsmål blitt en rettesnor for utviklingen i Innlandet, Europa og verden ellers.

De to fylkeskommunene Hedmark og Oppland har begge et omfattende internasjonalt engasjement. Dette gjelder både politisk deltakelse i nordiske, europeiske og internasjonale organisasjoner og engasjement i programmer og prosjekter.

Norge er en liten og åpen økonomi og eksport utgjorde 40 prosent av Norges bruttonasjonalprodukt i 2013. Norsk næringsliv og arbeidsplasser er dermed svært avhengig av etterspørsel fra utlandet. Som eksport- og importnasjon er vi avhengig av forutsigbare rammer for internasjonal handel og spesielt av tilgang til det europeiske indre markedet. EØS-avtalen gjør Norge og Innlandet til en del av dette markedet med over 530 millioner innbyggere. All den tid tre fjerdedeler av norsk eksport går til EØS-området, er dette viktig for norske arbeidsplasser.

Norske eksportbedrifter er mer kunnskapsintensive og har vesentlig høyere verdiskaping pr. ansatt enn andre foretak. De har dermed en viktig funksjon i samfunnet som helhet. Innlandet har flere sterke eksportbedrifter og -miljøer med Gjøvikregionen klart i tet, og vi har et reiseliv som opererer på et internasjonalt marked. Eksporten fra Innlandet har økt betydelig de siste årene.

EØS-avtalen medfører at lover og reguleringer utviklet og vedtatt av EU-institusjonene løpende tas inn i norsk lovverk og forvaltning. Dette gjør Innlandet til en del av et europeisk fellesskap langt ut over det økonomiske. Innlandet påvirkes av internasjonale utviklingstrekk. Blant de viktigste for Innlandet nevnes her; sosial uro og endringer i det politiske landskapet i Europa – økonomisk integrasjon og desintegrasjon, eksporten fra Innlandet øker, EØS, europeisk territorielt samarbeid (Interreg) og «regionalpolitikk 4.0,» global befolkningsvekst, migrasjon og sikkerhet, urbanisering og global oppvarming og tap av artsmangfold.

Regjeringen har i 2019 takket ja til invitasjon fra EU om fortsatt deltakelse i det europeiske territoriale samarbeidet, også kalt Interreg. I utformingen av grenseoverskridende program for perioden 2021-2027 er det naturlig at Innlandet spiller på lag med Viken, nasjonale myndigheter og tilgrensende svenske regioner.

Selv om Innlandet fylkeskommunes internasjonale hovedfokus vil være Europa, bør vi samtidig ha et åpent blikk mot framvoksende markeder som for eksempel Kina. Dette kan gi store utviklingsmuligheter for næringslivet, inkludert reiseliv.

Internasjonalt samarbeid krever mot, kompetanse og ressurser. Ved å føre en politikk tilpasset fylkets behov og muligheter, kan Innlandet fylkeskommune skape store utviklingsmuligheter for nærings- og samfunnsliv.

9.2. Internasjonale trender påvirker Innlandet og gir samtidig nye muligheter

Norge og Innlandet må tilpasse seg en verden i stadig endring. Hvordan skal framtida formes? Svarene på dette finnes delvis i egen region. Men en trenger også impulser utenfra, fra miljøer som tenker annerledes. Da må man se utover regionale og nasjonale grenser. For å bli gode, bør man helst samarbeide med de beste, enten de befinner seg i Hamar eller Helsinki, Vågå eller Vancouver. Noen sentrale internasjonale utviklingstrekk som legger premisser for utvikling av politikk i Innlandet presenteres her:

9.2.1. Sosial uro og endringer i det politiske landskapet i Europa - økonomisk integrasjon og desintegrasjon

I Europakommisjonens *hvitbok om Europas framtid* (2017)²² advares det mot at den europeiske integrasjonsprosessen bremses eller reverseres og om at tilliten til demokratiske institusjoner reduseres.

Norge og Innlandet er blant dem som kan rammes hardest økonomisk dersom den europeiske integrasjonsprosessen reverseres

Globalisering og teknologisk utvikling har bidratt til å gjøre noen regioner til vinnere og andre til tapere. Dette trekkes fram som en viktig årsak til uroen i mange europeiske land. Ulikheter er blitt mer framtrædende *innen* EU-land enn *mellom* dem.

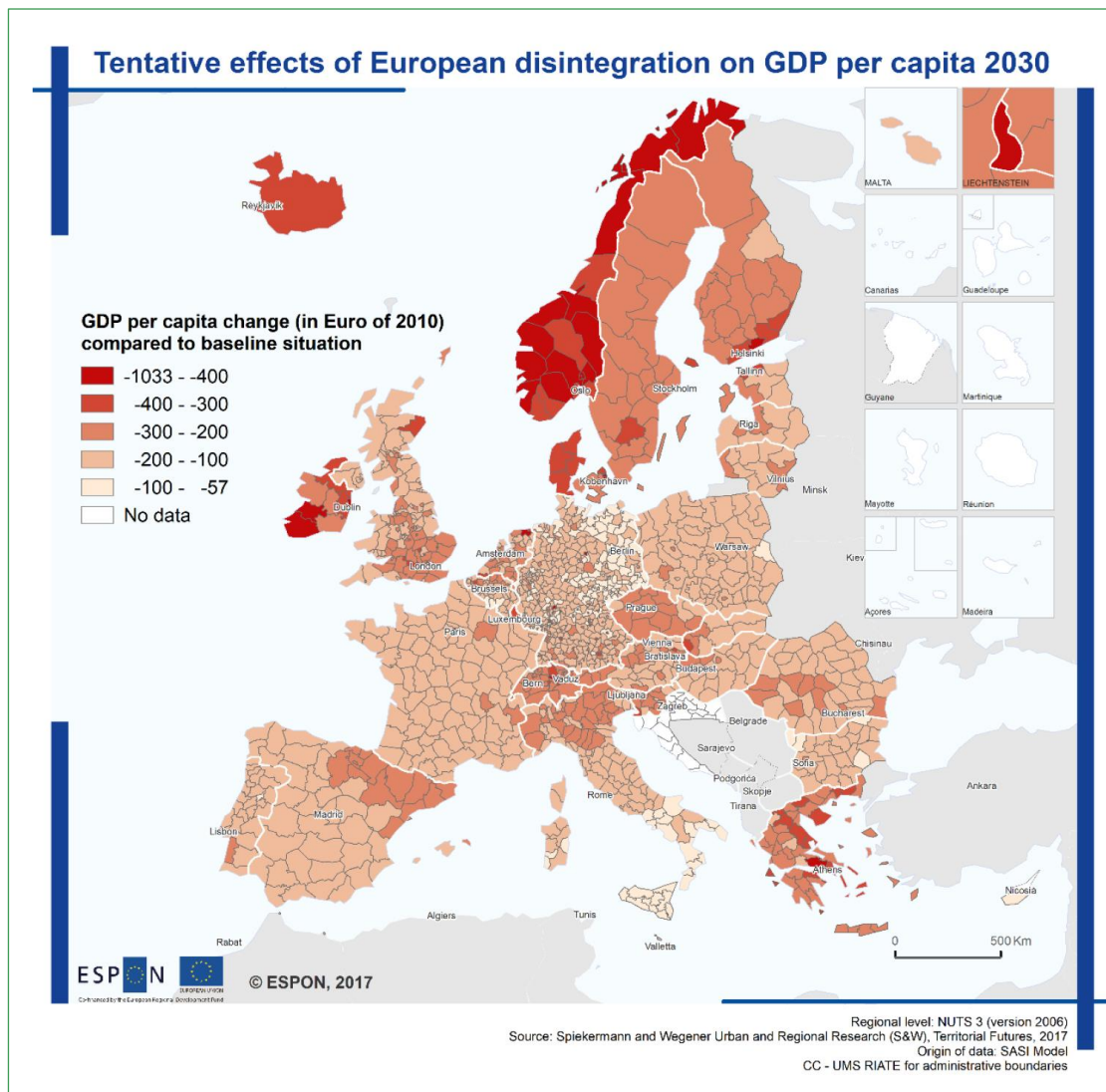
Europeisk integrasjon har vært hovedtrenden de siste tiårene. Det indre europeiske markedet ble iverksatt gjennom Maastricht-traktaten og Norge har tatt del i dette gjennom EØS-avtalen fra 1994. Transeuropeiske transportnettverk er utviklet og politiske, sosiale og kulturelle barrierer er redusert. Denne integrasjonsprosessen omfatter også EUs forhold til ikke-EU-land i Europa.

Vi ser nå tendenser til at handelshindringer reetableres og at tilslutningen til globale handelsavtaler svekkes. En studie gjennomført i ESPON-programmet har kommet til at Norge og Innlandet er blant dem som kan rammes hardest økonomisk dersom den europeiske integrasjonsprosessen reverseres i kjølvannet av blant annet Brexit og flykningskriser.²³

²²https://ec.europa.eu/commission/priorities/democratic-change/future-europe/white-paper-future-europe/white-paper-future-europe-way-ahead_en

²³ <https://www.espon.eu/norway>

Ved å engasjere seg i de europeiske samarbeidsprogrammene og på europeiske politiske arenaer, vil Innlandet kunne bidra til å motvirke sosial uro og økonomisk desintegrasjon. Gjennom å søke felles løsninger på felles problemer oppnås forståelse og gjensidig respekt.

Endring i verdiskaping pr. innbygger i europeiske regioner ved et desintegrasjons-scenario. Norske regioner er blant dem som kan rammes hardest. Kilde: ESPON, 2019.

9.2.2. Eksporten fra Innlandet øker

For Norge, en liten og åpen økonomi, er eksportaktivitet avgjørende for verdiskaping og velferd. Eksport utgjorde nærmere 40 prosent av Norges bruttonasjonalprodukt i 2013 og norsk næringsliv og arbeidsplasser er dermed svært avhengig av etterspørsel fra utlandet. Hedmark og Oppland har sterke eksportbedrifter og -miljøer, men er likevel sammen med Finnmark fylkene med lavest eksport.²⁴

²⁴ Eksport fra norske regioner. Menon-publikasjon 9/2015.

Eksporten fra Hedmark og Oppland har økt betydelig de senere årene, og hadde i 2015 en samlet verdi på 27 milliarder NOK

Siden 2012 har eksporten fra Hedmark vokst betydelig. Total eksport utenom olje og gass fra Hedmark var på om lag 12 milliarder kroner i 2018. Det er en økning på nesten 20 prosent siden 2012. Eksporten per sysselsatt i privat sektor var i 2017 på 240 000 kroner. Eksporten utenom olje og gass legger grunnlag for betydelig sysselsetting. Eksporten i Hedmark legger grunnlaget for i overkant av 7 000 sysselsatte. Om lag 70 prosent av eksporten fra Hedmark

går til det europeiske indre markedet (EØS området). Eksporten er særlig stor fra Ringsaker og Hamar. Eksportintensiteten, målt ved kommunenes eksport per sysselsatt i privat sektor, er høyest i Eidskog og Nord-Odal.

Total eksport utenom olje og gass fra Oppland var i 2017 på om lag 15 milliarder kroner. 74 prosent av total eksport fra Oppland i 2017 gikk til EØS-området. Målt i total eksport, er eksporten størst i Vestre Toten. Eksportintensiteten, målt ved kommunens eksport per sysselsatt i privat sektor, er høyest i Vågå, Lom og Vestre Toten.²⁵

Eksporten både i Hedmark og Oppland er konsentrert om kraftbasert industri, som inkluderer prosessindustrien. Eksporten fra Hedmark og Oppland innen denne næringen var på i overkant av 12 milliarder kroner i 2017. Verdien av reiselivsnæringene i begge fylker utgjør til sammen om lag 4,5 milliarder kroner. Andelen i Oppland utgjør om lag 3 milliarder og Hedmark 1,5 milliarder kroner.

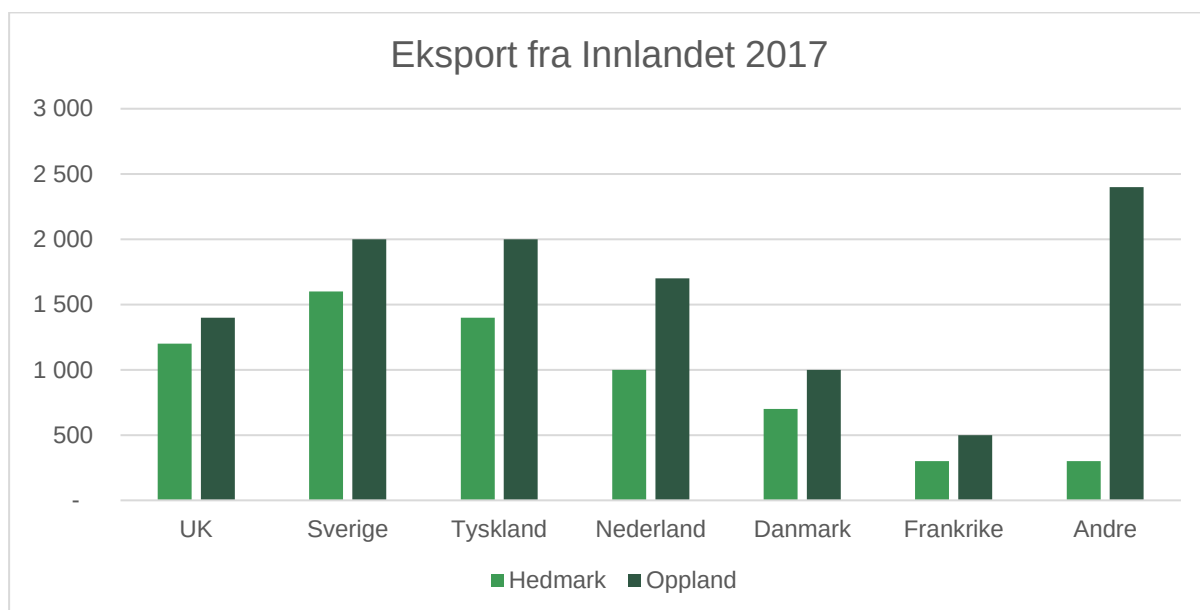
Aktivitet i næringslivet legger grunnlag for velferd og sysselsetting. Når bedrifter produserer varer og tjenester for eksport, kjøper de varer og tjenester fra andre bedrifter. Eksporten legger derfor grunnlag for sysselsetting ikke bare i eksportbedriftene, men også i leverandørbedriftene til eksportbedriftene.

I Menons ringvirkningsmodell er det beregnet at eksporten fra Oppland legger grunnlag for nær

12 000 arbeidsplasser. Rundt 7 000 av disse er i eksportbedriftene, mens de resterende er i leverandørene til eksportbedriftene og deres underleverandører. De indirekte virkninger gjennom leverandører og deres underleverandører fordeler seg på Oppland og andre norske fylker.

For Hedmark viser tilsvarende beregning at eksport fra fylket legger grunnlag for nær 7 000 sysselsatte hvor av 4 000 er i eksportbedrifter.

²⁵ Fylkes- og kommunefordelt eksport i 2017 – betydning for sysselsetting. Menon-publikasjon nr. 101/2018

Eksport fra Innlandet i 2017. Millioner NOK. Kilde: Menon-publikasjon nr. 101/2018.

9.2.3. EØS, europeisk territorielt samarbeid - Interreg - og regionalpolitikk 4.0

Det indre markedet og den europeiske regional- og samarbeidspolitikken, her under det europeiske territorielle samarbeidet - Interreg - ble i sin tid lansert av EU som en helhetlig politikk for vekst og bærekraftig utvikling i alle deler av unionen. Grenseoverskridende samarbeid og et velfungerende indre marked blir sett på som to sider av samme sak.

Norge er som kjent tett knyttet til EU og EU-institusjonene, først og fremst gjennom EØS-avtalen fra 1994. Avtalen har siden som kjent vokst i omfang, og pr. 2012 hadde Norge innført over 11.000 EU-rettsakter.

EU-landene har formulert sine regionalpolitiske mål i Lisboatraktatens artikkel 174, og særlig oppmerksomhet skal rettes mot grenseregioner, fjellregioner og spredtbygde områder. I diskusjonene om EUs regionalpolitikk etter 2020, drøftes nye tilnærminger til vekst, bærekraft og økonomisk og sosial utjevning. Med regionalpolitikk 4.0²⁶ vil EU bidra til at alle deler av unionen utnytter de mulighetene som vår tid byr på. *Regionale folkevalgte myndigheter* er tiltenkt en nøkkelrolle i utvikling og gjennomføring av regionalpolitikken i EU for årene 2021-2027.

EU-kommisjonen understreker at EUs regionalpolitiske innsats skal rettes til områder hvor partene kan oppnå en europeisk merverdi. Dette gjelder blant annet sosial inkludering, arbeidsmarked, kunnskap, forskning og innovasjon, klima, energi og sirkulær økonomi.

Regjeringen peker på et velfungerende næringsliv som en viktig forutsetning for velferd, levekår og livskvalitet.²⁷ EU og Norges mål med regional- og distriktpolitikken er langt på

²⁶ Towards Cohesion Policy 4.0. Structural Transformation and Inclusive Growth. Regional Studies Association Europe, 2017.

²⁷ Berekraftige byar og sterke distrikt. Meld. St. nr. 18 (2017)

vei sammenfallende, der vekten er på regional balanse i alle deler av unionen / landet. For Norges del er et vesentlig målekriterium for regional- og distriktpolitikken å holde på hovedtrekkene i bosettingsmønsteret.²⁸

9.2.4. Global befolkningsvekst, migrasjon og sikkerhet

Kvinner i dag føder i snitt 2,5 barn, og gitt denne takten vil det være 27 milliarder mennesker i år 2100. Fødselsratene går imidlertid ned, og FNs prognoser tilsier at verdens befolkning vil kulminere med 10,9 milliarder mennesker i år 2100. Pr. 2019 er verdens netto befolkningsvekst på om lag 224 000 mennesker pr. døgn eller 82 millioner i året.

Fattigdom, krig og klimaendringer har bidratt til at global migrasjon er økende.²⁹ Midtøsten og det Nordlige Afrika, områder som grenser til EØS- og Schengen-landene, er blant regionene med høyest takt i befolkningsveksten. Dette angår oss.

Det Europeiske Råd³⁰ (Rådet) gir i sin nye strategiske agenda³¹ høyeste prioritet til å beskytte EUs innbyggerne og deres friheter. Rådet understreker at Europa skal være et sted hvor mennesker skal føle seg frie og trygge og at EU skal forsvare statsborgernes grunnleggende rettigheter og friheter, slik de er beskrevet i EU-traktatene og beskytte dem mot eksisterende og mulige nye trusler. Agendaen legger opp til å sikre medlemsstatenes

Pr. 2019 er verdens netto befolkningsvekst på om lag 224 000 mennesker pr. døgn eller 82 millioner i året.

territorielle integritet, og at EU selv skal bestemme hvem som kommer inn i Unionen. Effektiv ytre grensekontroll holdes opp som en absolutt forutsetning for sikkerhet, opprettholdelse av lov og orden, og å sikre at EUs politikk fungerer i samsvar med Unionens prinsipper og verdier.

Rådet er videre «fast besluttet» på å videreutvikle en fullt fungerende og omfattende migrasjonspolitik, som blant annet vil utvide samarbeidet med opphavs- og transittland, bekjempe menneskesmugling og trafficking og sikre effektive returordninger. En reforhandling av Dublin-avtalen ut fra en balanse av ansvar og solidaritet mellom medlemsstatene og forsterking av Schengen-avtalen er også på trappene.

Norges deltakelse i Schengen-området som et av 26 land, gjør disse landenes grenser for mange praktiske formål også til Norges reelle yttergrenser. Norge er ikke formelt knyttet til EUs asyl- og flyktningpolitikk, men Norge fører en tett dialog med EU om asyl-, flyktning- og migrasjonsspørsmål. Norge har også samarbeid med EU innen samfunnssikkerhet, krisehåndtering og beredskap.

Arbeids- og asylinnvandring har i mange perioder utgjort mer enn 100 prosent av befolkningsveksten i de fleste kommuner i Innlandet. Dette på grunn av naturlige negative

²⁸ Orienteringsbrev fra KMD til fylkene om Statsbudsjettet 2018

²⁹ Det er 240 millioner migranter i verden, noe som utgjør cirka tre prosent av verdens befolkning. Kilde: FN.

³⁰ EUs stats- og regjeringssjefer

³¹ A New Strategic Agenda 2019-2024. European Council (2019).

fødselstall. Tilflytting fra utlandet er således en viktig strukturell driver for utviklingen i vår region.

Ekspertutvalget for regionreformen foreslår å legge mer ansvar og flere oppgaver knyttet til integrering til de nye fylkeskommunene. Da er det viktig kjenne internasjonale flyttestrømmer og ha et bevisst forhold til migrasjon, yrkesdeltakelse og kulturelt mangfold.

Urbanisering

Flytting til byer og sentrale strøk er et globalt fenomen og siden 2008 har mer en halvparten av verdens befolkning bodd i byer. FN anslår at ytterligere 2,5 milliarder mennesker vil flytte til byer innen 2050. Med boken «The Triumph of the City: How our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener and Happier,» satte samfunnsøkonomen Edward Glaeser fyr på debatten om by- og regionalpolitikk.

Fagrapporten «Regionale utviklingstrekk 2018»³² fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet deler norske regioner og kommuner inn i seks kategorier etter sentralitet. Gjennomgående har de mest sentrale kommunene både størst befolkningsvekst og høyest økonomisk vekst, to viktige måleparameter for regional utvikling.

Ut fra denne trenden er det viktig for Innlandet å satse på steds- og byutvikling. Euromontana er en av nettverksorganisasjonene som fremmer interessene til mindre steder i Europa. Euromontana driver eksempelvis initiativet «SMARTE Tettsteder i Distriktene.»³³

Global oppvarming og tap av arts mangfold

Økningen i global temperatur, presset på naturressursene og tap av biologisk mangfold må møtes med politikk, vilje og handling på alle nivåer fra det lokale til det internasjonale. Norge har tradisjon for å legge seg tett opp til EUs løsninger på de fleste politikkområder.³⁴ Dette er også tilfelle i klimapolitikken. Norge har her påtatt seg en betinget forpliktelse om minst 40 prosent utslippsreduksjon i 2030 sammenlignet med 1990.³⁵

Den påtroppende presidenten for EU-kommisjonen, Ursula von der Leyen, har kommet med lovnader om å endre målet for kutt i klimagassutslipp til 55 prosent innen 2030. Hun har videre tatt til orde for å lovfeste å gjøre Europa til det «første klimanøytrale kontinentet» innen 2050.

En må vente at de internasjonale diskusjonene og forhandlingene om klima-, naturressurs- og miljøpolitikken vil tilta i styrke i årene framover, ikke minst etter som nye lover og reguleringer vil gripe tyngre inn i hverdagen til innbyggere og virksomheter.

Nye konkurransevilkår vil gi fordeler til regioner og foretak som posisjonerer seg for å levere klimasmarte løsninger, varer og tjenester. Etableringen av den norsk-svenske solenergiklyngen, gjennom et målrettet samarbeid mellom grenseregionene Akershus,

³² <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/regionale-utviklingstrekk-rut-2018/id2596450/>

³³ <https://www.euromontana.org/en/we-are-here-to-find-solutions-intergroup-on-smart-villages-for-rural-communities-sparsely-populated-mountainous-and-rural-territories/>

³⁴ Utenfor og innenfor. Norges avtaler med EU. NOU 2012:2. Utenriksdepartementet.

³⁵ Meld. St. 13 (2014-2015) Ny utslippsforpliktelse for 2030 – en felles løsning med EU. Klima- og miljødepartementet

Hedmark, Dalarna og Värmland, i Interreg Sverige-Norge programmet i årene fra 2007 til 2019, er et godt eksempel på hvordan politisk lederskap og «samfunnsentreprenørskap» kan utøves gjennom samarbeid i EUs Interreg-programmer og med støtte fra den norske staten.

Byer og regioner har i mange tilfeller større handlingsrom til å iverksette klimasmarte løsninger enn nasjonalstatene. Innlandet, med sine naturressurser og kompetanse, har store utviklingsmuligheter innenfor dette grønne skiftet.

9.3. Innlandet er aktiv på internasjonale politiske arenaer

Europeisk politikk påvirker norske fylker og kommuner i stor grad. Innlandet fylkeskommune vil ha interesse av å tale regionens sak og fremme regionens syn på aktuelle saker og ikke minst saker av strategisk og/ eller prinsipiell karakter, gjennom deltakelse på nasjonale og europeiske arenaer.

Fylkeskommunene er i dag medlemmer av flere europeiske organisasjoner. Dette gir rom for medvirkning, innsikt i politiske, juridiske, sosiale og økonomiske prosesser og inngang til viktige nettverk og allianser. Slike medlemskap gir også grunnlag for deltakelse i prosjekter og programmer som kan gi Innlandet tilgang på kompetanse og ressurser og med det bidra til å løse prioriterte oppgaver. Dette er organisasjoner som Hedmark og Oppland fylkeskommuner deltar i pr. 2019:

AEBR

AEBR (Association of European Border Regions) har 90 medlemmer som representerer mer enn 200 samarbeidende grenseregioner over hele Europa. AEBR skal belyse grenseregionenes spesielle situasjon og de muligheter og hindringer en nasjonsgrense betyr for utvikling. AEBR er sammen med AER medlem av Regionkomiteens «Cohesion Alliance»³⁶ og har vært en viktig og effektiv premissleverandør for utviklingen av EUs regionalpolitikk i snart 50 år. Medlemskap gir tilgang til kunnskap om grenseregionale problemstillinger på nasjonalt og europeisk nivå og støtte til utvikling av de grenseoverskridende samarbeidsprogrammene Interreg. Hedmark fylkeskommune er representert i AEBRs executive committee.

AER

AER (Assembly of European Regions) ble etablert i 1985 og er en politisk interesseorganisasjon og en europeisk arena for regionale myndigheter i hele Europa. Organisasjonen har ca. 250 medlemsregioner fra 33 land, samt 14 interregionale sammenslutninger. Organisasjonen skal styrke regionens politiske rolle i Europa, fremme regionalt demokrati på bakgrunn av mangfold og nærhet, og bidra til utvikling av europeiske samarbeid på mange områder. AER forvalter ulike program for opplæring og utvikling av samarbeid mellom regioner i Europa, og har nær kontakt med andre europeiske organisasjoner. Oppland fylkeskommune har et betydelig engasjement i AER.

Euromontana

³⁶ <https://cor.europa.eu/en/engage/Pages/cohesion-alliance.aspx>

Euromontana er en organisasjon for samarbeid og utvikling i Europas fjellregioner. Målet er å bidra til levende fjellregioner, bærekraftig utvikling og høy livskvalitet for befolkningen i fjellbygdene. Euromontana har en aktiv rolle i forhold til utvikling av en fjellpolitikk i EU. I tillegg legger de vekt på erfaringsutveksling og benchmarking. Buskerud, Telemark, Hedmark og Oppland er blant Euromontanas medlemmer.

Osloregionens Europakontor (ORE)

Fylkene på Østlandet og flere kommuner og kunnskapsinstitusjoner er medeiere i Osloregionens Europakontor. ORE er et tverrfaglig service- og kompetansesenter lokalisert i Brussel og Oslo og skal bidra til økt deltakelse blant medlemmene i europeisk samarbeid, og fremme Oslo-regionens og Østlandets interesser i Europa.

Østlandssamarbeidet

Østlandssamarbeidet er en samarbeidsorganisasjon for fylkeskommunene på Østlandet samt Oslo kommune. Ett viktig område er Østlandssamarbeidet er europapolitisk arbeid. Fokus for det europapolitiske arbeidet i Østlandssamarbeidet er påvirkning av regionalpolitikken i Europa og deltakelse i internasjonale utviklingsprogram og prosjekter som er til nytte for regionen, samt arbeidsdeling når det gjelder deltakelse i ulike internasjonale fora.

Samarbeidsorganisasjon	Oppland	Hedmark
Association of European Border Regions (AEBR)	-	Member of the Executive Committee
Assembly of European Regions (AER)	Member of the Presidium of Committee 1 for Economy & Regional development Member of the Executive Board, President AER Youth Regional Network Member of the Bureau	-
Euromontana	-	Member of the Board of Directors
Osloregionens Europakontor	Styrets leder	Styremedlem
Østlandssamarbeidet	To medlemmer i kontaktutvalget	To medlemmer i kontaktutvalget
Grensekomiteen Hedmark-Dalarna (NMR)	-	To medlemmer i styret

Politisk representasjon i styrer og utvalg på internasjonale arenaer pr. august 2019. Deltakelse på årsmøter, generalforsamlinger o.l. i kraft av medlemskap kommer i noen tilfeller i tillegg.

9.3.1. Innlandets samarbeidsavtaler og internasjonale partnerskap

Hedmark og Oppland fylkeskommuner har ulike samarbeidsrelasjoner og samarbeidsavtaler som er blitt til over tid. Disse bygger ofte på at geografisk nærhet eller felles interesser på

annen måte gjør at partene kan oppnå en merverdi ved å samarbeide om å finne løsninger på saker, problemer og behov.

Samarbeidsavtale Hedmark fylkeskommune – Region Värmland

Siden slutten av 1980-tallet har det vært en god politisk dialog mellom Hedmark fylkeskommune og Landstinget i Värmland, senere Region Värmland. I gjeldende samarbeidsavtale legges det opp til langsiktig samarbeid innenfor prioriterte områder som skal bidra til regional utvikling og verdiskaping i begge fylkene. Interreg Sverige-Norge programmet har vært viktig for å realisere ambisjonene i avtalen.

Värmland og Karlstad er en viktig innfallsport for hele Innlandet til Sverige, Norges viktigste handelspartner, og EU. Innen blant annet bioøkonomi, industrier og tjenestebasert næring er Värmland en attraktiv samarbeidspartner for hele Innlandet.

Grensekomiteen ARKO

ARKO er et grenseregionalt samarbeid som har eksistert siden 1967 og er en av de eldste organisasjonene som har samarbeidet over den norsk-svenske grensen. Organisasjonen finansieres av Nordisk Ministerråd samt gjennom medlemsavgifter fra kommunene. 4 kommuner (Arvika, Eda, Torsby og Sunne) fra Värmland deltar i samarbeidet. Fra Hedmark deltar 7 kommuner (Eidskog, Sør-Odal, Nord-Odal, Kongsvinger, Grue, Åsnes og Våler). I dag bor det ca 110 000 personer i regionen. Målene i ARKO er å utvikle regionen som møteplass over grensen, styrke bosettingen og skape økt sysselsetting. Hedmark fylkeskommune støtter i dag ARKO gjennom Regionrådet for Glåmdalsregionen.

Grensekomiteen Hedmark-Dalarna

Grensekomiteen Hedmark-Dalarna er en av 12 grensekomiteer med støtte av Nordisk Ministerråd. Grensekomiteen skal fremme grenseregionens attraktivitet og tilvekstmuligheter og gjøre det enklere å leve arbeide og drive virksomhet i regionen. Hedmark fylkeskommune er sekretariat for samarbeidet sammen med Region Dalarna. Grensekomiteen Hedmark-Dalarna er et samarbeid mellom Hedmark fylkeskommune, Fylkesmannen i Innlandet, Länsstyrelsen i Dalarna og Region Dalarna, samt Regionrådet for Sør-Østerdal.

Oppland fylkeskommune og Heibei-provinsen i Kina

Heibei-provinsen er vertskap for OL i 2022 og er en strategisk samarbeidspartner for Oppland fylkeskommune. Samarbeidet har åpnet muligheter for utstysprodusenter, tekstil- og treindustri. Innlandet har kompetanse innen store sportsarrangementer og arenautvikling. Innlandet har dermed både kunnskaper og produkter som Kina etterspør i forbindelse med OL.

Schleswig- Holstein

De åtte fylkeskommunene i Østlandssamarbeidet har en samarbeidsavtale med delstaten Schleswig-Holstein i Tyskland (fra 1998). Hensikten med avtalen er å fremme samarbeid mellom Østlandet og Schleswig- Holstein. Avtalen koordineres gjennom Østlandssamarbeidet.

9.3.2. Innlandet som grenseregion

Innlandet har en 400 kilometer lang grense til Sverige. Dette er også EUs yttergrense. Allerede på slutten av 1960-tallet, ble det første formelle samarbeidet mellom kommuner på begge sider av grensen etablert med støtte Nordisk Ministerråd – ARKO samarbeidet.³⁷ På 1980-tallet etableres det formelt samarbeid mellom Landstinget i Värmland og Hedmark fylkeskommune. Formålet var å støtte opp om grenseoverskridende samarbeid innenfor tema næringsutvikling, samferdsel, kultur og miljø.

Også mellom Trysil og Engerdal kommune og Malung- og Älvdalens kommuner i Dalarna, har det fra 1980-tallet vært en politisk dialog på om utvikling av grenseregionen med vekt på reiselivsnæringen.

Imidlertid var det på denne tiden begrenset med regionalpolitiske virkemidler som kunne løfte samarbeidet i et mer forpliktende partnerskap. Først da Sverige med medlem av EU i 1995 ble det gitt virkemidler fra EU og tilsvarende over statsbudsjettet for å styrke det grenseoverskridende samarbeidet gjennom EUs fellesskapsinitiativ Interreg med oppstart i 1996. Samarbeidet ble samtidig satt inn i en ramme med felles forpliktelser fra EU, nasjonalstatene og regionene – i det som omtales som flernivåstyring og partnerskap, 7-årige program og forutsigbar finansering regulert gjennom forordninger fra EU.

9.3.3. EUs regionalpolitikk 2021-2027

Målet for politikkområdet er forankret i Lisboa-traktaten. EUs regionalpolitikk skal lede til større grad av økonomisk, sosial og territoriell sammenveving og fremme en overordnet harmonisk utvikling i Europa. EUs mål er spesielt å redusere ulikheter i utviklingsnivå mellom regioner. Oppmerksomheten skal særlig rettes mot områder med strukturelle ulemper. Traktaten viser her til grenseregioner, fjellregioner og spredtbygde områder.³⁸

EU-kommisjonen har presentert forslag til forordninger for det europeiske territoriale samarbeidet for perioden 2021-2027. Dette gir flere føringer for samarbeidet i den kommende sju-års perioden:

- Utgangspunktet for det grenseregionale samarbeidet er EUs mål om territoriell sammenveving, nedfelt i Lisboa-traktatens artikkel 174. Her pekes det spesielt på grenseregionenes rolle i Europa
- Innsatsen skal rettes mot saker og behov hos innbyggere og virksomheter i grenseregionene og bidra til å redusere nasjonale grensebarrierer i et forent Europa med utgangspunkt i EU-kommisjonens Border Regions Communication³⁹
- Programmene skal tilpasses funksjonelle grenseregioner og konsentreres til land-grenser på NUTS3-nivå både i EU og samarbeidsland som bl.a. Norge
- Rammeverket skal forenkles

³⁷ ARKO-samarbeidet består av kommunene Nord-Odal, Sør-Odal, Kongsvinger, Grue, Åsnes, Våler og Eidskog på norsk side og Eda, Arvika, Sunne og Torsby på svensk side.

³⁸ Lisboa-traktaten art 174

³⁹ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament «Boosting growth and cohesion in EU Border Regions» – COM (2017) 534

EU-kommisjonen peker i sin sjuende rapport om økonomisk, sosial og territoriell sammenveving på at innsatsen skal rettes til områder hvor partene kan oppnå en europeisk merverdi. Västra Götalandsregionen, Region Värmland, Region Dalarna, Østfold-, Akershus- og Hedmark fylkeskommuner⁴⁰ ønsker å videreføre samarbeidet i et eget selvstendig program 2021-2027, på lag med EU og nasjonale myndigheter. For at et flerpartssamarbeid som Interreg skal lykkes, er det vesentlig at det er tuftet på felles forutsetninger, interesser og mål. Videre kreves en betydelig lokalkunnskap i programmenes gjennomføring og organisering.

Innlandets grense mot Sverige har konsekvenser for samferdsel, sysselsetting og arbeidsmarked, forvaltning og næringsutvikling. Det er viktig for Innlandet å håndtere utfordringer grensen skaper for nærings- og samfunnsliv og å utvikle etablerte samarbeidsrelasjoner mellom norske og svenske bedrifter, klynger, utdanningsinstitusjoner og forvaltningsmyndigheter. Samarbeidet over grensen er godt og velfungerende og bidrar til utvikling i regionens grensenære områder.

Eksisterende programpartnerskap mellom Region Värmland og Region Dalarna på svensk side er inngangen til deltakelse i det grenseoverskridende samarbeidet og den kontakten begge disse regionene har inn mot svenske regjering og svenske næringsdepartement. Sammen med Viken fylkeskommune kan Innlandet fylkeskommune samhandle med Kommunal- og moderniseringsdepartementet om innretningen av det grenseoverskridende programmet for kommende 7-års periode.

Deltakelse i de transnasjonale program for Østersjøen- og Nordsjøen skjer innenfor Østlandssamarbeidet.

9.3.4. Programmer, ordninger og virkemidler for internasjonalt samarbeid i Innlandet

Regjeringen legger vekt på at deltakelse i EU-programmer er en viktig del av Norges samarbeid med EU. Deltakelse i EUs programmer bidrar til å koble næringsliv, forsknings og utdanningsinstitusjoner, regioner og kommuner opp mot Europa. Her kan norske aktører søke støtte til tiltak som er viktige for samfunns- og tjenesteutviklingen lokalt og regionalt. Dette bygger opp under oppgaveløsingen til kommuner og fylkeskommuner.

Ut over EU-programmene som Norge deltar i, finnes også nasjonale og nordiske programmer som kan finansiere internasjonale satsinger i fylkets nærings- og samfunnsliv. Mulighetsrommet er stort for å ta i bruk ulike ordninger.

Innlandet fylkeskommune er i rollen som samfunnsutvikler forventet å utvikle en politikk for internasjonalt samarbeid, mobilisere til deltakelse og bidra med delfinansiering av internasjonale satsinger.

⁴⁰ Brev til statsråd Monica Mæland KMD 2018 – Om tilslutning til EUs territoriale samhandlingsprogrammer, grenseoverskridende samarbeid Sverige-Norge for perioden 2021-2027

Interreg Sverige-Norge

Interreg Sverige-Norge-samarbeidet har siden 1995 medvirket til lokale grenseoverskridende satsninger som blant annet SITE-samarbeidet mellom Trysil og Sälen, som er en forløper til den nye internasjonale flyplassen som åpner i desember 2019. Videre er det skapt grensekryssende regionale innovasjonssystemer innen reiseliv, pop-musikk og solenergi og det er investert i grensekryssende infrastruktur, kulturutveksling og kompetanseheving, tilrettelagt for felles forvaltning av naturområder samt mange andre felles satsinger.

Hedmark fylkeskommunes finansielle egenandel i disse satsningene var for perioden 2007-2013 på åtte prosent.⁴¹ Øvrig finansiering kommer fra EU, svenske regioner, KMD og en betydelig egenfinansiering fra deltakende parter som blant andre Høgskolen i Innlandet, kommuner m.v.

EUs grenseoverskridende samarbeidsprogrammer samvirker med EØS-avtalen og skal komplettere øvrig regional- og distriktspolitikk ved å;

- utnytte og forsterke grenseregionens samlede ressurser
- redusere grensens barriereeffekter
- utøve politisk lederskap, fremme bærekraft og koble sammen byer og tettsteder over grensen.

Hedmark fylkeskommune er på oppdrag fra Kommunal og moderniseringsdepartementet forvalter av statlige IR-midler og er et felles sekretariat for Hedmark-, Akershus- og Østfold fylkeskommuner. Programmet består av et partnerskap fra EU, nasjonale og regionale myndigheter. Programmet ledes av en styringskomité og en overvåkningskomite med representanter fra fylkene. Programmets finansielle ramme er 146 millioner Euro for sju-års perioden 2014-2020.

Temaer som det arbeides med i inneværende programperiode (2014-2020) med universitet- og høyskoler, kunnskapsparter, fylkeskommuner, regioner, kommuner og grenseregionens næringsliv og frivillig sektor:

- Brukerorientering og fornyelse i helse- og omsorgssektoren
- Krisehåndtering og beredskap
- Trekonstruksjoner, emballasje og skogindustrielle prosesser
- Forretningsmodeller, forskning, utvikling og innovasjon i solenergisektoren, bærekraftige bygg og sirkulær økonomi
- Innovasjonssystem for musikkbransjen i Indre Skandinavia
- Etablering av verdensdestinasjonen SITE (Sälen-Idre-Trysil-Engerdal)
- Grenseoverskridende Ungt Entreprenørskap
- Grenseoverskridende miljøvennlig transport - el, H2 og biodrivstoff
- Stedsutvikling, innovasjon og attraktivitet i Fjellregionen Hedmark-Norra Dalarna
- Internasjonalisering i besøksnæringen
- Kultur- og naturbasert reiseliv
- To land, én elv - Vänerlaksens frie gang i Femundelva, Trysilelva og Klaraälven
- Besøksstrategier for Fulufjellets nasjonalparker (Sverige og Norge)
- Geologisk kulturarv med Folldal Gruver, Fulufjellets nasjonalparker og Siljan
- Grenseoverskridende samarbeid om fagutdanning tilpasset næringslivets behov
- Reduksjon av grensehinder for næringsliv og arbeidskraft med Nordisk Ministerråd

⁴¹ Interreg Sverige-Norge programmet 2007-2013 i Hedmark. Hedmark Revisjon IKS 2015.

- Konfliktreduserende, samordnet forvaltning av elg, ulv og jerv i grenseområdene
- Norsk-svensk handlingsplan for edelkreps
- Kollektivtrafikk i Sälen-Trysil-fjellene
- Destinasjonsutvikling med led- og arrangement
- Fredsplassen Morokulien
- Grenseoverskridende samarbeid innen bioøkonomi – The Bioeconomy Region

Regjering har, etter betydelig påtrykk fra alle norske fylkeskommuner, landsdelsorganisasjoner og KS, bekreftet at Norge vil delta også i den kommende sju-års perioden (2021-2027) av det europeiske territoriale samarbeidet (Interreg). Prosessen med å utvikle neste program, med fokus på funksjonelle grenseregioner, grønn og sirkulær økonomi, nedbygging av grensebarrierer og felles offentlige tjenester, er allerede i gang.

Transnasjonale Interreg-programmer (Østersjøprogrammet og Nordsjøprogrammet) og Interreg Europa

Disse programmene gir aktører fra Innlandet muligheter til å delta i utviklingsprosjekter innen emner som energi og klima, FoU, innovasjon og infrastruktur sammen med partnere fra landene rundt Østersjøen og Nordsjøen.

Interreg Europa er særlig rettet mot regionale myndigheter og deres arbeid med å utforme ny politikk og nye utviklingsstrategier. Deltakelse styrker kompetanse i og utenfor egen organisasjon.

Satsinger i fylkenes egenregi: Samarbeid om energieffektivisering i bygninger; europeisk samarbeid om strategier for samarbeid mellom små- og mellomstore foretak i grenseregioner; strategier for internasjonalisering i små- og mellomstore foretak; samarbeid om bredbånd i spredtbygde områder; samarbeid om «Smart spesialisering»; samarbeid innen reiseliv (Digitourism).

EUs sektorprogrammer

EUs sektorprogrammer omfatter samarbeid på områder som ikke direkte ligger under Det indre marked, som for eksempel kultur, helse, utdanning og forskning. EØS-avtalen åpner for at Norge kan samarbeide med EU også på disse punktene og norske aktører har dermed tilgang til et 20-talls tematiske programmer og kan søke om prosjektfinansiering på linje med aktører fra andre EU-land. Samarbeid om skole og kompetanse i Erasmus+ og forskning i Horisont 2020, er spesielt relevante programmer for Innlandet fylkeskommune.

I videregående skole i Innlandet reiser årlig om lag 60 lærlinger til ulike land i Europa gjennom fylkeskommunenes felles Internasjonale servicekontor.

EØS-midlene

EØS-midlene er Norges bidrag til å redusere sosiale og økonomiske forskjeller i Europa. EØS-midlene skal vise at Norge er en stabil og pålitelig partner som bidrar til europeiske mål innen miljø og klima, forskning og innovasjon, kultur, kompetansebygging og styrking av grunnleggende europeiske verdier som demokrati, rettsstat og toleranse. EØS-midlene skal også styrke relasjonene og samarbeidet mellom Norge og mottakerlandene. Innlandet fylkeskommune kan søke å delta i prosjekter som er relevante for å nå fylkeskommunens mål og styrke fagkompetanse i egen organisasjon. Fylkeskommunen kan også bistå og støtte opp om aktører i fylket som benytter EØS-ordningene i sitt utviklingsarbeid.

Pågående satsing EØS-midlene: Cyber- og informasjonssikkerhet.

ESPON-programmet

ESPON 2020 skal bidra til at et Europeisk perspektiv kan legges til grunn for utvikling og samarbeid hos offentlige myndigheter og andre samfunnsinteresser. ESPON 2020 skaffer til veie og formidler ny kunnskap og analyser av utviklingen i europeiske byer og regioner. Interreg-sekretariatet ved Hedmark fylkeskommune har stått i spissen for et Pan-Europeisk forskningssamarbeid for grenseregioner gjennom ESPON-programmet.

Nordisk ministerråds støtteordninger

Det nordiske samarbeidet skal styrke nordiske og regionale interesser og verdier i en globalisert verden. Felles verdier landene imellom bidrar til å styrke Nordens posisjon som en av verdens mest innovative og konkurransekraftige regioner. Nordisk Ministerråd har en rekke støtteordninger som gir Innlandet muligheter til å delta i prosjekter innen næringsliv og innovasjon, regionalpolitikk, barn og unge, kultur og kreative næringer, velferd og likestilling, utdanning og forskning.

Innovasjon Norge

Gjennom eierskapet til Innovasjon Norge kan fylkeskommunene bidra til å øke verdiskapingen i norsk næringsliv. Innovasjon Norge bidrar til nyskaping, utvikling i distriktene og konkurransekraft i norske bedrifter. Innovasjon Norge er representert i mer enn tretti land. Innovasjon Norge kan bistå bedrifter med etableringer utenlands, med eksport og import og skaffe nye kunder i utlandet.

Norges Forskningsråd

Forskningsrådet forvalter EUs forskningsprogram Horisont2020, hvor Norge er fullverdig medlem. Regionale forskningsfond Innlandet (RFF Innlandet) er et samarbeid mellom fylkeskommunene og Norges forskningsråd. RFF Innlandet er koplet til Innlandets FOUI-strategi.

Oppland fylkeskommune er partner i Horisont2020-prosjektet PHUSICOS - naturbaserte løsninger for klima- og miljøtilpasning og redusert risiko ved ekstreme nedbørsmengder.

NORAD

Norad forvalter betydelige midler, i hovedsak gjennom ulike støtteordninger. Norad samarbeider med norske foretak, offentlige-, bistands- og kulturinstitusjoner.

Andre statlige virkemiddelaktører

Flere av de 16 aktørene i det nasjonale virkemiddelapparatet har ordninger som retter seg mot internasjonalt samarbeid og internasjonale prosjekter. «Eksportkreditt» er f.eks. en av disse.

Program	Brutto budsjett alle partnere	Norsk budsjett	Statlig Interreg finans.	Hedmark fylkes-kommune egenandel	Oppland fylkes-kommune egenandel	Andre regionale partnere, Norge
----------------	--------------------------------------	-----------------------	---------------------------------	---	---	--

Interreg Sverige-Norge	595 446 000	185 779 000	55 741 000	26 015 000	3 600 000	100 422 000
Interreg Østersjøen	40 726 000	4 560 000	2 280 000	1 386 000	894 000	
Interreg Nordsjøen	36 534 000	7 275 000	3 637 000	3 637 000		
Interreg Europa	43 735 000	7 241 000	3 620 000	1 758 000	1 862 000	
EUs sektor-programmer*						
NMR-programmer						
NORAD-midler						
EØS-midlene						
ESPO-programmet	2 834 000					
NFR, Horisont 2020	89 985 900	13 984 000				
Bruttosum	809 263 900	218 839 000	65 279 000	32 797 000	6 356 000	100 422 000

Finansiering av internasjonale prosjekter i egenregi, Oppland og Hedmark fylkeskommuner (NOK)

*Fylkeskommunenes engasjement i ERASMUS+ er ikke tatt med i denne oversikten.

9.4. Internasjonalt samarbeid er en nøkkel til verdiskaping, sikkerhet og bærekraftig utvikling i Innlandet

9.4.1. Sosial uro fører til en renessanse for regionalpolitikken

Vedvarende og voksende økonomiske forskjeller mellom regioner i Europa, der spesielt hovedstedene og andre større byer er kommet ut som vinnere, samtidig som den økonomiske framgangen har vært svak eller meget svak over store deler av kontinentet, har ført til sosial uro og politiske omveltninger i flere Europeiske land.

Fra en slik observasjon trekkes en erkjennelse av at hverken markedsbaserte mekanismer eller eksisterende regionalpolitikk har klart å utjevne ulikhet i tilstrekkelig grad. Dette leder til et europeisk behov for å utvikle en politikk som både tilgodeser de mest dynamiske regionenes mulighet til å opprettholde sin globale konkurranseevne, samtidig som svakere regioner blir bedre rustet til å mobilisere sitt fulle potensial.

En ny tilnærming til regionalpolitikken struktur og innhold er gitt navnet «place-sensitive distributed development policy.» (PSDDP).⁴²

Regionalpolitikk må utformes i et samarbeid mellom regionale og statlige myndigheter i et partnerskap, og *både* ta utgangspunkt i regionens kvaliteter og fortrinn, og se regionen i sammenheng med dens nære og internasjonale omgivelser.

Kina-samarbeidet i forbindelse med OL i 2022 i Heibei-provinsen, gir Innlandet tilgang til et stort og ekspanderende marked for produkter og tjenester blant annet knyttet til vinteridrett. Satsning er kompleks og krevende, samtidig som oppsiden er stor. Det er derfor naturlig at fylkeskommunen og samarbeidspartene med jevne mellomrom evaluerer satsningen. Fylkeskommunen må uansett ta utgangspunkt i at en satsning mot Kina må ha et langsiktig perspektiv.

En del globale utviklingstrekk som en slik politikk må ta høyde for er beskrevet i saken. Det er en forutsetning at staten delfinansierer regionale internasjonale satsinger og at det etableres effektive programmer og instrumenter som evalueres løpende. Offentlig innsyn og formidling av måloppnåelse, resultater og effekter, er avgjørende for politikken legitimitet over tid.

9.4.2. EØS og Schengen – avgjørende for befolkningsutvikling, økonomi og sikkerhet i Innlandet

Norge er i dag solid forankret i et Europeisk fellesskap gjennom en EØS-avtale som stadig utvides med nye rettsakter som føres inn i norsk lov og forvaltningspraksis.

Innlandet får en 40 mil lang grense til Sverige som også er norsk grense til EU. Norges deltakelse i Schengen-området som et av 26 land, gjør at Schengen-landenes yttergrenser også for mange praktiske formål er Norges reelle yttergrenser. Norge har også et tett samarbeid med EU innen samfunnssikkerhet, krisehåndtering og beredskap.

Utvidelsen av EØS-markedet med 13 nye land siden 2005, har sammen med prinsippet om fri flyt av arbeidskraft i det indre markedet bidratt til en høy netto utenlandsk tilflytting til Innlandet, noe som sammen med blant annet flykning- og asylinnvandring fra andre deler av verden har ført til netto befolkningsvekst i både Hedmark og Oppland til tross for negative fødselstall.

Høyt migrasjonspress mot Europa har ført til skjerpet kontroll ved EUs ytre grenser. Innvandring til Norge har også ført til noen utfordringer knyttet til blant annet lav yrkesdeltakelse, som Innlandet fylkeskommune må holde et våkent øye med spesielt dersom fylkeskommunen får ytterligere oppgaver innen integrering.

⁴² Why Regional Development matters for Europe's Economic Future. European Commission Working Paper 07/2017.

9.4.3. EU driver utviklingen mot en grønn, klimanøytral og sirkulær økonomi

EU har satt seg stadig høyere mål for i klimapolitikken med blant annet reduksjon av klimagassutslipp, renere kjøretøy og andel fornybar energi. Et klima-nøytralt, grønt og mellom generasjonene rettferdig Europa er blant EU-landenes prioriteringer for de kommende fem årene. Når EU ønsker å bli globalt ledende innen grønn økonomi og legger opp til at politikken skal være forenlig med Paris-avtalen, ligger det i sakens natur at Innlandet vil være tjent med å utvikle gode samarbeidsrelasjoner med europeiske partnere for å fremme egne muligheter innen «det grønne skiftet.»

9.4.4. Internasjonalt engasjement - premisser for arbeidet med Innlandsstrategien

Internasjonalt samarbeid er viktig for verdiskaping, sikkerhet og en bærekraftig utvikling i Innlandet. Innlandet fylkeskommune bør utforme en politikk for egen utvikling som har et territorielt perspektiv: Hvordan forholder Innlandet seg til sine naboer og øvrige omgivelser, og hvordan bidrar disse til utviklingen i Innlandets nærings- og samfunnsliv?

De overordnede politiske ambisjonene i den kommende Innlandsstrategien bør settes inn i en ramme for sosial-, økonomisk og territoriell sammenveving i Europa, og se Innlandet utover dets egne grenser.

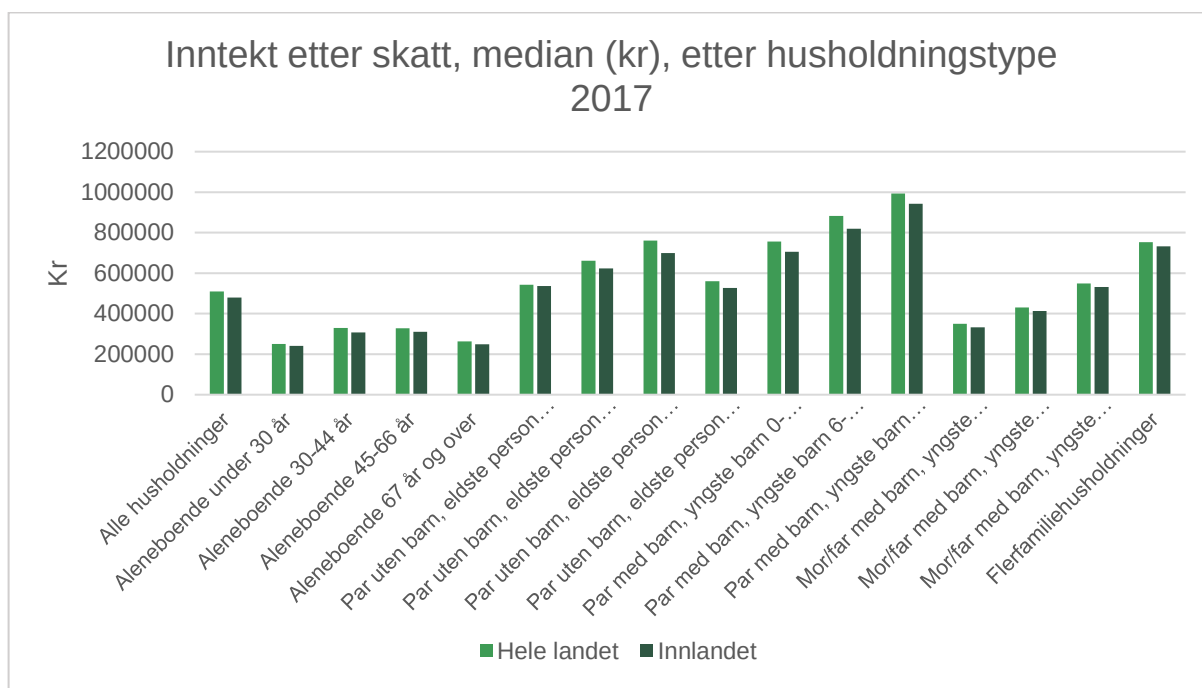
10. Et Innland med trygghet og like muligheter

Trygghet og rettferdighet handler om en bærekraftig utvikling som sikrer at alle mennesker får et godt og rettferdig grunnlag for et anstendig liv. Demokratisk og sosial deltakelse gir anledning til å ytre seg og påvirke. Det styrker innflytelsen over eget liv og tilhørigheten til samfunnet. Likestilling betyr. Tradisjonelt har det et vært et stort økonomisk og sosialt spenn innenfor befolkningen i Innlandet. I Vikingtiden var samfunnet sterkt lagdelt. Det var enorme forskjeller på fattig og rik, men det var mulig å bevege seg oppover eller nedover på rangstigen. Senere preget husmannsvesenet Innlandet, med stor kontrast mellom store og rike gårder til de mange små husmannsplassene og de primitive skogshusvær. Samtidig fantes det rike og mektige miljøer innen industri og handel, mens arbeidsfolk, og særlig kvinner, hadde små økonomiske og sosiale muligheter. Urfolk og minoriteter i Innlandet har en lang historie med kamp for aksept og rettigheter, og sterke kvinneskikkelser har reist kravet om likestilling i arbeids- og samfunnsliv.

10.1. Inntekt og sosiale forskjeller

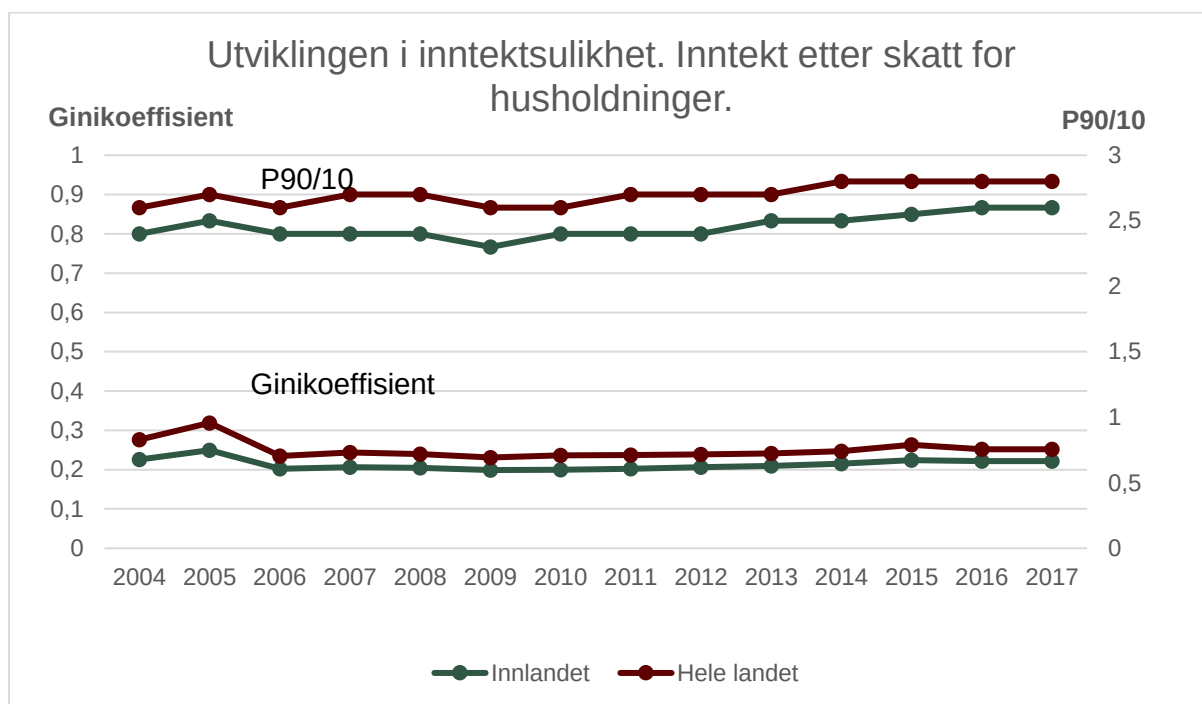
De fleste i Norge har opplevd en god utvikling i inntekt og levekår de siste årene. Likevel har inntektsforskjellene vokst, og andelen personer med relativ lavinntekt er økende. Figuren under viser fordeling av inntekt etter skatt for ulike husholdningstyper. Fordeling etter husholdningstyper følger samme mønster for Innlandet og hele landet, men medianinntekten er noe høyere for hele landet i alle husholdningstyper. Det er par med barn over 18 år som har høyest medianinntekt, mens aleneboende og aleneforelder med små barn (0-5 år) har lavest medianinntekt.

⁴³ Gjennomsnittlig medianinntekt etter skatt for husholdninger i Innlandet og hele landet 2017. Kilde SSB, tabell 06946.

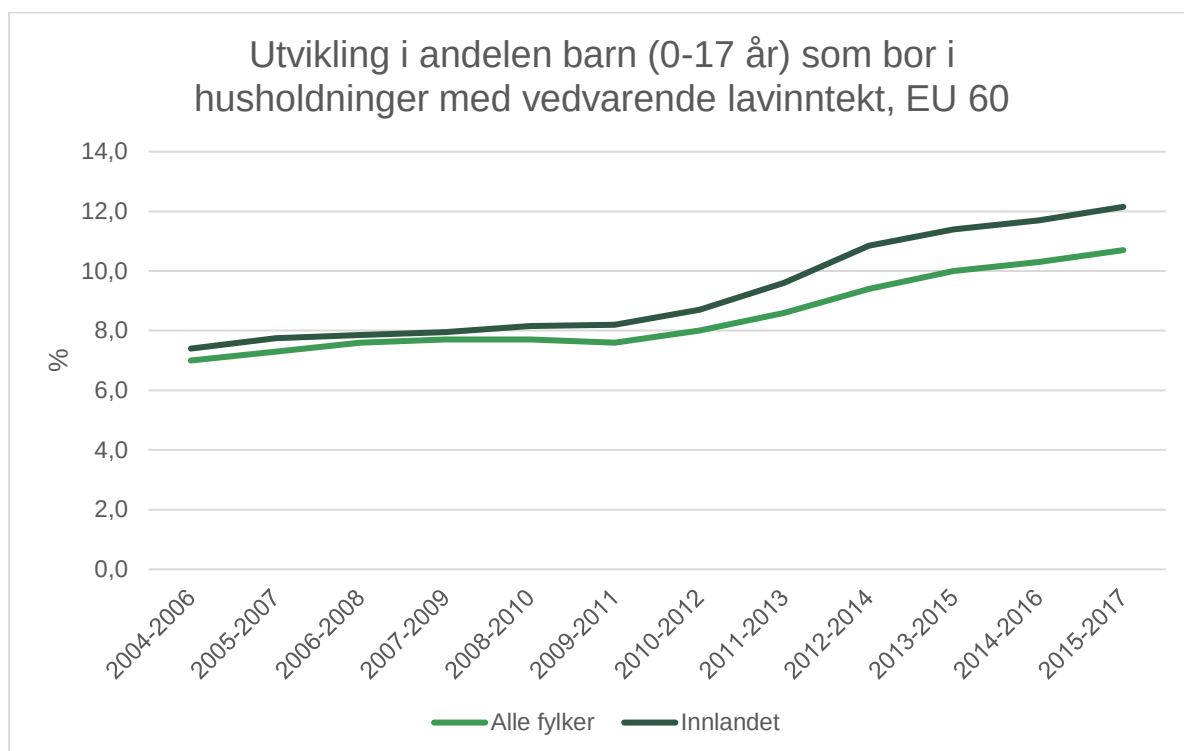
De økonomiske ulikhetene i Norge øker¹, noe som ulikhetsmål som Gini-koeffisienten og P90/P10 viser. Gini-koeffisienten er et tall mellom 0 og 1, der en verdi på 0 betyr en helt jevn fordeling av inntekt, mens 1 vil si at én person får alt. P90/P10 er inntekten til den som har den 90 % høyeste inntekten i befolkningen sammenlignet med den som har den 10 % laveste inntekten. Gini-koeffisienten responderer på endringer i alle deler av befolkningen, men den påvirkes sterkt av ekstremverdier, som for eksempel hvis noen få personer har svært høy inntekt i en kommune. P90/P10 påvirkes ikke av ekstremverdier, og fanger derfor ikke opp endringer i toppen eller bunnen av fordelingen. Figuren under viser at ulikheten har økt både for Innlandet og hele landet de siste årene, men at ulikheten er noe mindre i Innlandet enn den er for hele landet. I årene 2002-2005 økte forskjellene til dels betydelig som følge av en sterk økning i utbetalinger av aksjeutbytte og aksjegevinster. I stortingsmeldingen «Muligheter for alle. Fordeling og sosial bærekraft»¹ har regjeringen som mål at forskjellene skal være små i Norge. I Stortingsmeldingen heter det: «*Små forskjeller bygger felleskap og kan bidra til høy tillit innad i det norske samfunnet. (...) Økonomiske ressurser er med på å bestemme levekår, og fordelingen av inntekt påvirker graden av likhet og ulikhet i forbruksmulighetene i samfunnet. Likhet og ulikhet kan også ha en sosial dimensjon i form av jevnbyrdighet eller forskjeller i helse, utdanning, sosiale nettverk, innflytelse og deltakelse i sivilsamfunn og demokratiske prosesser.*».

⁴³ Meld. St. 13 (2018-2019) (2016). Muligheter for alle — Fordeling og sosial bærekraft. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-13-20182019/id2630508/sec1>

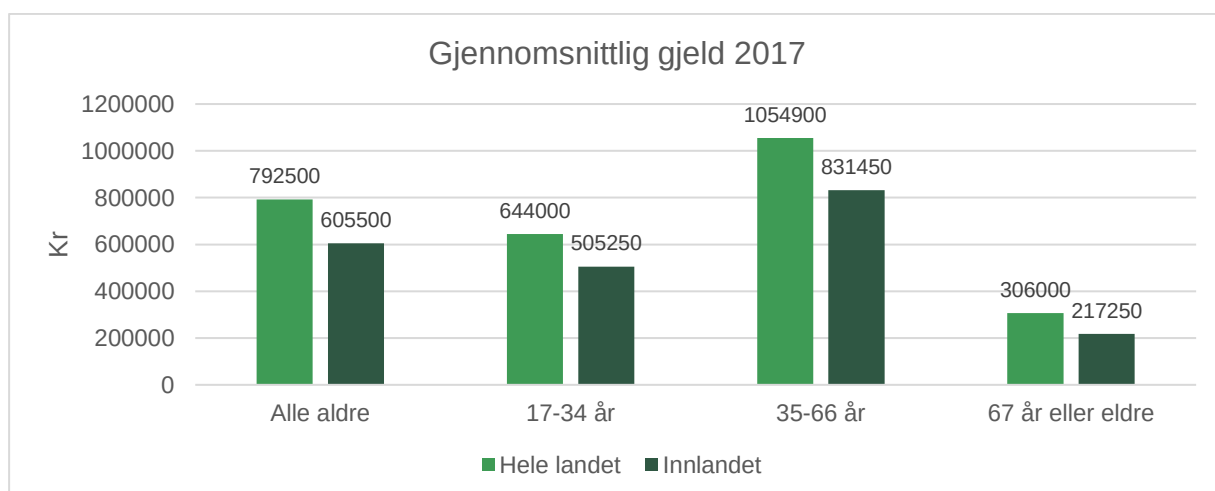
Utviklingen i inntektsulikhet 2004-2017 ved to ulikhetsmål; P90/10 og Ginikoeffisient. Kilde SSB, tabell 09114.

Familieøkonomi har stor betydning for barns oppvekst. Barn og unge som opplever fattigdomsproblemer kan i større grad oppleve utestenging fra felles arenaer. Slike utfordringer kan oftere forårsake vanskeligheter senere i livet, for eksempel på skole og i arbeidslivet. Sammenliknet med andre barn har barn i familier med lav inntekt oftere psykiske og fysiske helseplager. Både andel og antall barn i husholdninger med vedvarende lav inntekt har økt de siste 10 årene, og nå lever 7900 barn i Innlandet i husholdninger med vedvarende lavinntekt (lav inntekt over en treårsperiode). Barn med innvandringsbakgrunn er i flertall, men de siste årene har det også blitt flere barn uten innvandrerbakgrunn i lavinntektsgruppen. Samtlige fylker har hatt en økning i andelen barn i husholdninger med vedvarende lavinntekt mellom 2006 og 2016.

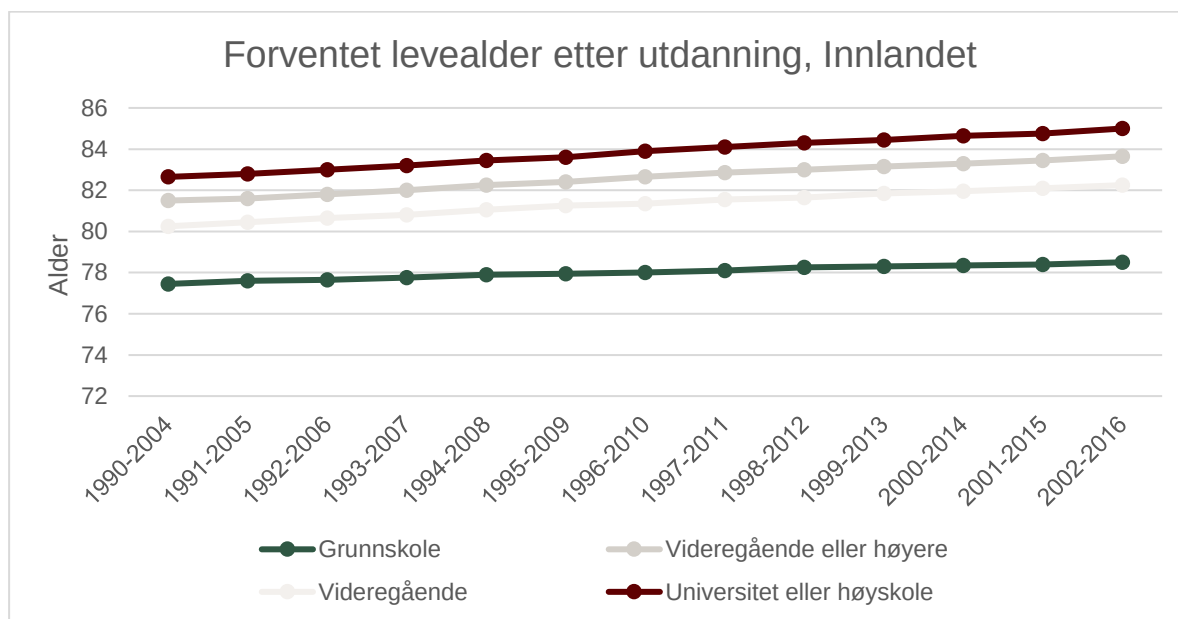
Utvikling andelen barn under 18 år som bor i husholdninger med vedvarende lavinntekt, EU skala 60 prosent.
Kilde: SSB, tabell 09571.

Gjeldsgraden blant norske husholdninger er høy, og har tiltatt de senere årene. 13,5 % av Innlandets husholdninger hadde i 2017 gjeld tre ganger høyere samlet inntekt. Innlandet er den regionen i landet med lavest gjeldsgrad. Nasjonalt er det bekymringsfullt at gjeldsgraden blant husholdninger er høy, og har tiltatt de senere årene. 17 % av Norges husholdninger hadde i 2015 gjeld tre ganger høyere samlet inntekt, og den har økt fra 14 % i 2010⁴⁴. Innlandet er den regionen i landet med lavest gjeldsgrad. 13,5 % av husholdningene i Innlandet hadde en gjeld 3 ganger større enn samlet inntekt.

⁴⁴ SSB tabell 08781: Gjeld som del av samla inntekt for hushald. Prosent av hushald (K) 2004 – 2017.

Sosiale helseforskjeller øker. Selv om de fleste grupper i samfunnet har fått bedre helse i løpet av de siste 30 årene, har helsegevinsten vært størst for de som allerede hadde den beste helsen – de med lang utdanning, god inntekt og som levde i parforhold. Kvinner og menn med lengst utdanning lever i snitt fem-seks år lengre enn de som har lavest utdanning. Utviklingen i forventet levealder i Innlandet skiller seg ikke vesentlig fra landet for øvrig. Det er allikevel større forskjell i forventet levealder ved 30 år, mellom de med grunnskole som høyeste utdanning og de med videregående eller høyere utdanning i Innlandet enn i landet for øvrig.

Forventet levealder etter utdanning. Kilde: KommuneHelsa statistikkbank, Folkehelseinstituttet.

10.2. Demokratisk deltakelse

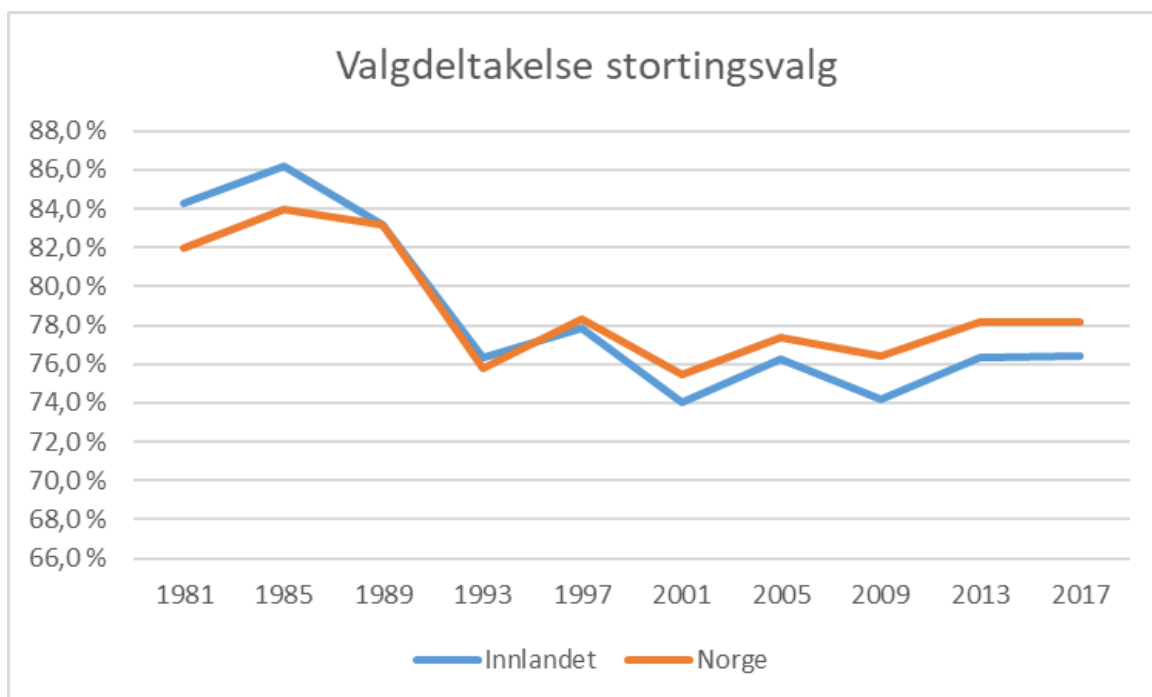
Det er en utfordring å inkludere og engasjere alle i demokratiet. Et velfungerende demokrati krever at vi legger til rette for at alle innbyggere har mulighet for å delta og påvirke sine egne liv, og samfunnet rundt seg.

Et folkebibliotek er et bibliotek etablert for allmenheten, og som er finansiert av offentlige midler. Folkebibliotekene er en institusjon hvis mål er å styrke demokratiet ved å skape trygge og tolerante samfunn. Det gjør de ved å være et sted hvor alle er velkomne til å lære, oppleve og dele kunnskap. Folkeopplysning fordrer at innbyggerne i lokalsamfunnet kommer sammen og aktivt kan bidra med sine ressurser. Mandatet og kravet om å være en uavhengig møteplass for offentlig samtale og debatt er gitt bibliotekene gjennom folkebibliotekloven⁴⁵. Den sikrer at alle innbyggere har muligheter til aktiv deltagelse i samfunnet og demokratiet. For å være en aktiv deltaker i samfunnet i dag er digital kompetanse og - dømmekraft en nødvendig forutsetning. Bibliotekene skal være en viktig

⁴⁵ Folkebibliotekloven. (1986). Lov om folkebibliotek (LOV-1985-12-20-108). Hentet fra <https://lovdata.no/lov/1985-12-20-108>

bidragsyter i å utjevne de sosiale og demografiske forskjellene og fylkesbiblioteket skal ta en aktiv rolle i dette arbeidet. Lov om folkebibliotek slår fast at alle kommuner skal ha et folkebibliotek.

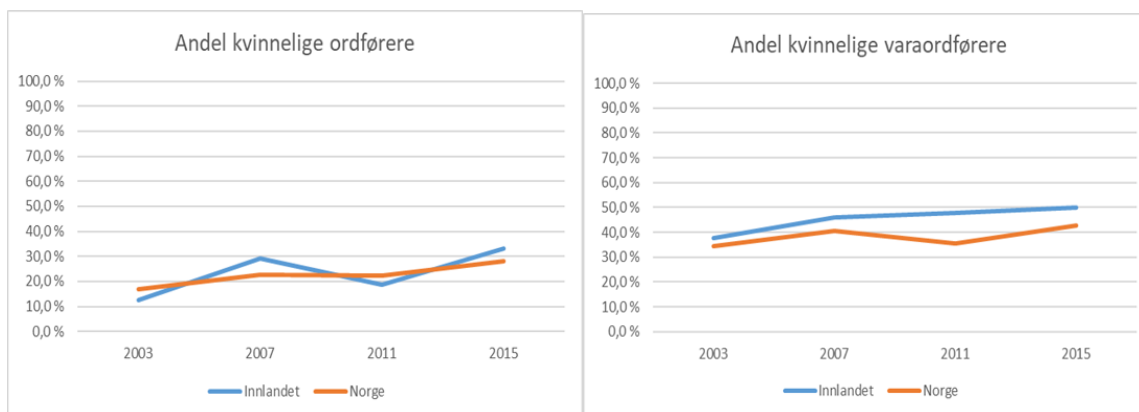
Siden 1981 har valgdeltakelsen ved Stortingsvalg ligget over 74 % i Innlandet. Den høyeste valgdeltakelsen etter 1981 var i 1985 da 86 % av de stemmeberettigede i Innlandet stemte. Den laveste valgdeltakelsen i moderne tid va var i 2001 da 74 % stemte. Etter 1997 har Innlandet hatt lavere valgdeltakelse ved stortingsvalg enn landsgjennomsnittet.

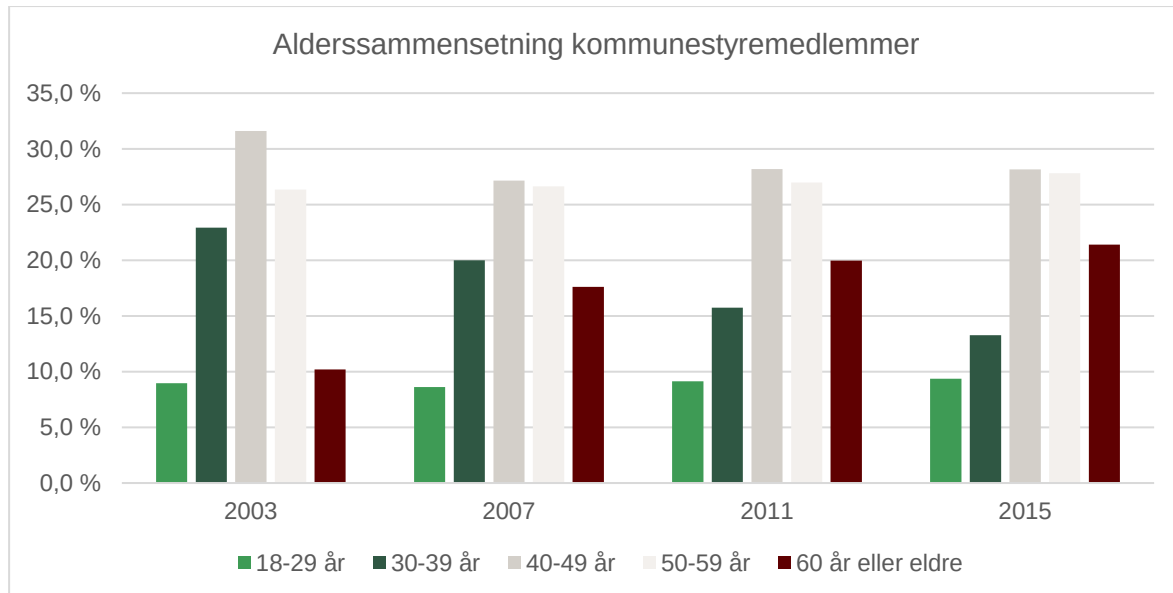
Valgdeltakelse ved stortingsvalg fra 1981-2017. Kilde: SSB, tabell 08243

Valgdeltakelsen i Innlandet er litt lavere enn landsgjennomsnittet på alle de tre politiske nivåene. Den laveste valgdeltakelsen er på regionalt nivå hvor valgdeltakelsen var på 54 % i Hedmark og 53 % i Oppland ved fylkestingsvalget i 2015. Kommunene i Innlandet hadde i gjennomsnitt en valgdeltakelse på 59 % ved kommunestyrevalget i 2015.

Innlandet har hatt en positiv utvikling i kvinneandelen blant ordførere, som etter valget i 2015 ble på 33 % mot 28 % i landet for øvrig. Samtidig er kvinneandelen blant varaordførere gått opp til 50 % hvilket er 7 % høyere enn landsgjennomsnittet.

Kvinneandelen blant kommunestyremedlemmer for øvrig har vært relativt stabil etter kommunevalgene i 2011 og 2015. Her følger også Innlandet landsnivået med ca 40 %. De fleste som er valgt til kommunestyrene i Innlandet er i aldersgruppen 40-59 år og denne aldersgruppen utgjør hele 56 % etter kommunevalget i 2015. Den aldersgruppen som har hatt størst prosentvis nedgang i perioden fra 2003-2015 er de i aldersgruppen 30-39 år. Den aldersgruppen som har hatt høyest prosentvis økning i samme tidsperiode er de over 60 år.

Kommunestyremedlemmer i Innlandet etter alder 2003-2015. Kilde: SSB, tabell 04966.

Det tegner seg videre et bilde av at de valgte til kommunestyrene i Innlandet eller Norge for øvrig ikke representerer et mangfold med ulik landbakgrunn. Andelen kommunestyrerepresentanter med annen landbakgrunn enn Norge var under 3 % etter valget i 2015.

De viktigste utfordringene for et likestilt Innlandsamfunn med tanke på demokratisk deltakelse er å stimulere til økt deltakelse fortrinnsvis for de uten Norsk landbakgrunn, men også å stimulere til økt deltakelse for de under 40 år. Det sees også at færre kvinner enn menn blir ordførere.

Andel kvinnelige ordførere -Kommunevalget 2015	Andelen kvinnelige ordførere 33,3 % +14,6 pp siden 2011 (Norge 28,3%, + 5,6 pp siden 2011)		Andelen kvinnelige varaordførere 50 % + 2,1 pp siden 2011 (Norge 42,8 %, + 7,3 pp siden 2011)
Representasjon i kommunestyre -Kommunevalget 2015	Andelen kvinner 40,1 % -0,7 pp siden 2011 (Norge 39,0 %, + 0,9 pp siden 2011)	Andelen under 40 år 22,6 % -2,3 pp siden 2011 (Norge 24,9 %, - 1,1 pp siden 2011)	Andelen uten norsk landbakgrunn 2,5 % + 0,3 pp siden 2011 (Norge 27 %, + 0,3 pp siden 2011)

Valgdeltakelse -Stortingsvalg 2017/Kommunevalg 2015	Valgdeltakelse stortingsvalg 76,5 % + 0,15 pp siden 2013 (Norge 78,2 %, + 0 pp siden 2013)	Valgdeltakelse kommunevalg 59,2 % -3,5 pp siden 2011 (Norge 60,0 %, -4,2 pp siden 2011)
--	--	---

Ytringsfriheten står sterkt i Norge, og er nedfelt i Grunnlovens § 100. Hatefulle og diskriminerende ytringer kan derimot straffes, mange hatefulle ytringer kan oppleves problematiske selv om de ikke faller inn under straffeloven. Frykten for hatefulle ytringer kan skremme viktige stemmer fra å ytre seg, og i ytterste konsekvens hindre ytringsfrihet, og den frie samtalen som demokratiet er bygget på. Hatefulle ytringer kan ha store konsekvenser for enkeltmennesket, grupper og for hele samfunnet⁴⁶. Hvordan kan vi i Innlandet sikre et debattklima som bygger på fri ytringskultur med gjensidig respekt? Regjeringen har laget en strategi med tiltaksplan mot hatefulle ytringer⁴⁷.

Barn og unges medvirkning handler på den ene siden om muligheter til reell påvirkning på viktige samfunnsområder gjennom formaliserte organer og organisasjoner. Samtidig handler det om muligheter for den enkelte til å bli hørt og ha innflytelse over områder som har betydning for eget liv.

Voksnes plikt til å lytte til barn når de tar beslutninger som berører dem, er nedfelt både i FNs barnekonvensjon og plan- og bygningsloven § 5-1. (Regjeringen.no)

10.3. Likestilling

Det er utfordringer knyttet til likestilling både i arbeidsliv, i skole og barnehage, i planlegging og politikk og i samfunnet for øvrig. Det er en utfordring med det kjønnsdelte arbeidslivet både horisontalt (kvinner og menn i ulike yrker) og vertikalt (få kvinner i ledelsen). Nasjonalt er det 46 % av funksjonshemmede som mener transport er en utfordring i hverdagslivet. En studie gjort på oppdrag av Bufdir viser at personer med ulike minoritetskjennetegn langt oftere blir utsatt for hatytringer enn den øvrige befolkningen.

Utfordringer innen likestillingsområdet i dette kapitlet er i det store og hele kommet som følge av innspill fra Likestillingssenteret på Hamar.

Utfordringer i arbeidslivet:

1. Det **kjønnsdelte arbeidslivet**, både horisontalt (kvinner og menn i ulike yrker) og vertikalt (få kvinner i ledelsen). 69 % av offentlig ansatte er kvinner, 3 av 4 toppledere er menn. Et kjønnsdelt arbeidsmarked kan hindre reell valgfrihet. Et svært kjønnsdelt arbeidsmarked kan for eksempel innebære at en del ungdom ikke velger yrke etter evner og egnethet, men etter hva de oppfatter at de passer til, som følge av for eksempel normer. Befolkningens ressurser blir ikke utnyttet maksimalt. Kjønnssdeling

⁴⁶ Bufdir (2017). Hva er hatytringer? Hentet fra https://www.bufdir.no/vold/hatytringer/Hva_er_hatytringer/

⁴⁷ Barne- og likestillingsdepartementet (2016). Regjeringens strategi mot hatefulle ytringer 2016-2020. https://www.regjeringen.no/contentassets/72293ca5195642249029bf6905ff08be/hatefulleytringer_web.pdf

på arbeidsmarkedet henger også sammen med utfordringer som kjønnsforskjeller i lønn, arbeidstid, arbeidsmiljø, utdanningsvalg og arbeidsdeling i familien.⁴⁸

2. **Diskriminerende barrierer** i arbeidslivet for sysselsetting av personer med nedsatt funksjonsevne og personer med innvandrerbakgrunn. 44 % av personer med nedsatt funksjonsevne er sysselsatt, mot 74 % i befolkningen generelt. 1 av 4 arbeidssøkere med nedsatt funksjonsevne har opplevd å bli diskriminert. Arbeidsgivere har generelt gode holdninger til inkludering av personer med nedsatt funksjonsevne, men handlingene uteblir.⁴⁹ For innvandrere viser en rapport at sannsynligheten for å bli kalt inn til intervju synker med 25 % for søkere med utenlandsk klingende navn.⁵⁰

Utfordringer i skole og barnehage:

1. **Jenter og gutters utdanningsvalg.** Jenter og gutter velger fortsatt kjønnsstradisjonell utdanning. For å få til varige endringer må det fra tidlig alder jobbes med de grunnleggende holdningene, forventningene og normer for maskulinitet og femininitet. Ansatte i skole og barnehage må trenes opp til å bli oppmerksomme på hvordan normer og stereotype kjønnsroller reproduseres, slik kan vi bidra til å styrke barn og unge og gi dem økt handlingsrom.
2. **Seksualitetsundervisning i skolen.** Likestillingssenteret etterspør økt kompetanse om kjønn og seksualitetsmangfold hos lærere. 7 av 10 lærere opplever seksualundervisningen i skolen som for dårlig.⁵¹ Undersøkelsen avdekker at mange lærere unnlater å tematisere emner som grensesetting, kjønnsroller, rusmidler og seksuelle overgrep. Flere ungdomsorganisasjoner, eksempelvis Press, Skeiv Ungdom og Humanistisk Ungdom, har gjennomført kampanjer hvor de etterspør mer og bedre seksualitetsundervisning i skolen. Seksualundervisningen oppleves heteronormativ, med fokus primært på heterofil seksualitet.
3. **Lavt utdanningsnivå blant gutter.** Arbeidslivet krever i større grad faglærte og i mindre grad ufaglærte arbeidstakere.

Likestillingsbevissthet i planlegging og politikken

Likestilling må være et mål i all planlegging, utarbeidede strategier, handlingsplaner, budsjettarbeid og rapporteringer. Uavhengig om det er en statlig, kommunal, privat eller frivillig virksomhet bør likestilling være en naturlig og automatisk del av virksomhetens målsetting, visjon, produksjon, tjenester og tiltak. Kommunestyrene og fylkesting skal **speile befolkningen**.

Samfunnet for øvrig

1. **Kjønnsstereotyper.** **Kjønnreklame** rettet spesielt mot barn er påfallende - blått til gutter og rosa til jenter. Leker og aktiviteter for barn stemples som «guttete» og «jentete» og slik eksponeres barn for normer for kjønn fra tidlig alder. Handlingsrommet halveres når barnas verden deles i to.
2. **Kroppspress.** 70 prosent av ungdommer opplever fra litt til svært mye press «om å se bra ut eller ha en fin kropp». 23 prosent opplever mye eller svært mye kroppspress.⁵²

⁴⁸ bufdir.no/kjønnslikestilling

⁴⁹ bufdir.no/nedsattfunksjonsevne

⁵⁰ Midtbøen, Arnfinn Haagensen; Rogstad, Jon Christian, 2012

⁵¹ TNS Gallup, 2016, på oppdrag fra Sex og Samfunn

⁵² NOVA Rapport 6/17 – Stress og press blant ungdom

3. **Universell utforming og tilrettelegging for alle.** 46 % av funksjonshemmede må avstå fra aktiviteter på grunn av transportvansker. 53 Mange skoler er utformet på en måte som gjør at elever med nedsatt funksjonsevne må benytte seg av spesialløsninger.
4. **Hatytringer og hets mot LHBT-personer.** LHBT-personer (13 prosent) opplever i langt større grad enn den øvrige befolkningen (4 prosent) hatytringer som retter seg mot grunnlag som er vernet av straffeloven (seksuell orientering, hudfarge, nasjonalitet, etnisitet, religion, folkegruppe og funksjonsevne).⁵⁴ Norges Idrettsforbund har iverksatt tiltak mot homohets i idretten. Prosjektet skal forebygge og bekjempe diskriminering på bakgrunn av seksuell orientering, lokalt, regionalt og nasjonalt i samfunnet, gjennom å forebygge og bekjempe homohets og homofobi i organisert idrett.⁵⁵
5. **Frivilligheten og idretten.** Statistikk fra idretten viser i høy grad fravær av kvinner som trenere og ledere. Idretten er en mannsdominert arena, og kvinnelige idrettsutøvere møter en rekke barrierer med rot i kjønnsstereotypiske holdninger.⁵⁶

I 2018 gjennomførte Hedmark fylkeskommune en spørreundersøkelse om nærmiljø og opplevd inkludering i befolkningen 18-29 år i Innlandet, med spesielt fokus på personer med nedsatt funksjonsevne. Blant de drøye 1000 personene som svarte på undersøkelsen oppgav 8 % å ha en funksjonsnedsettelse. De fleste var godt tilfredse med lokalmiljøet og opplevelsen av inkludering på ulike arenaer. Det er særlig på arenaene skole/arbeid og blant venner at forskjellene gjør seg gjeldende: Blant personer uten funksjonsnedsettelse, oppgir om lag syv av ti høy grad av inkludering på disse arenaene. For personer med funksjonsnedsettelse er andelen fem av ti. Blant personer uten funksjonsnedsettelse oppga halvparten at lokalsamfunnet i stor grad er åpent for ulike levemåter, og tilsvarende syv av ti at det gir mulighet for et godt liv. Blant personer med funksjonsnedsettelse er tilsvarende andeler fire- og fem av ti henholdsvis.

Folkehelseundersøkelsen i Oppland viser at en høy andel av de unge ikke opplever diskriminering, og det er ikke signifikante forskjeller mellom de ulike aldersgruppene. Når det gjelder innvandrere er forskjellene mellom innvandrere og resten av befolkningen på viktige levekårsområder mindre nå enn for ti år siden. Fra undersøkelsen i Oppland ser vi også at innvandrere har en større andel som føler seg trakassert eller diskriminert enn de som er født i Norge. (Kilde: Østlandsforskning 2014)

I Ungdata-undersøkelsen ser vi at de aller fleste opplyser at de ikke har opplevd å bli utsatt for trusler om vold. Det finnes unntak og noen som har opplevd dette en eller flere ganger i løpet av de siste 12 månedene (Kilde: KoRus-Øst 2015).

Likestilling handler blant annet om like reelle muligheter til inflytelse, rettferdig fordeling av ansvar og byrder, lik rett til å være forskjellig og møtes som unikt menneske. Under utarbeidelse av kunnskapsgrunnlaget Ung i Oppland 2016, satte ungdom selv opp inkludering som et av de viktigste områdene å jobbe med for at Oppland skal være et godt sted å leve og trives. Det ble blant annet pekt på at ungdomskubbene og sosiale

⁵³ Sintefrapporten Transportordninger og arbeidsdeltakelse, Transport og arbeid blant personer med nedsatt funksjonsevne (2015)

⁵⁴ Institutt for Samfunnsforskning, rapport 2019:4

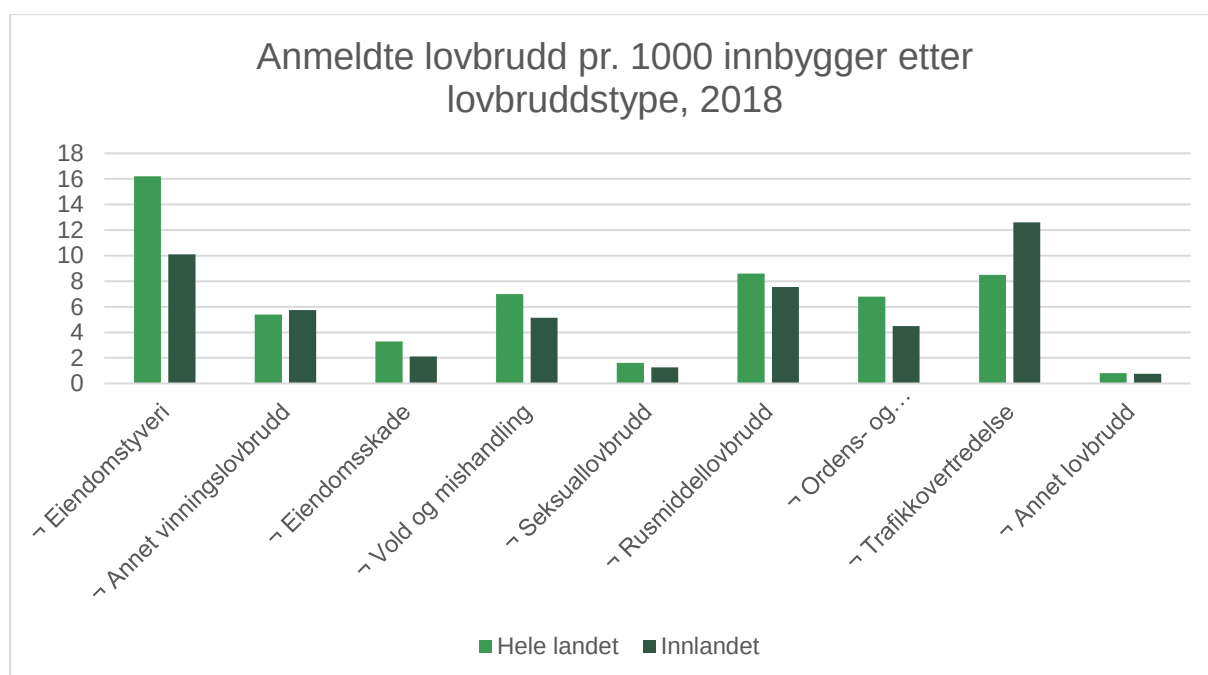
⁵⁵ Likestillings og diskrimineringsombudet (2008) – Likestilling og mangfold i norsk idrett

⁵⁶ Likestillings og diskrimineringsombudet (2008) – Likestilling og mangfold i norsk idrett

møteplasser som er åpne for alle er svært viktig. I tillegg ble elevmentoropplegg og MOT-programmet nevnt som viktig for god inkludering i skolen.

10.4. Trygghet og ulykker

Både Hedmark og Oppland gjennomførte i 2014 folkehelseundersøkelser, der det kom fram at et flertall av innbyggerne opplevde høy grad av trygghet i nærmiljøet. Lite trafikkfarlig, lite kriminalitet, lite støy og forurensing er kvaliteter innbyggerne setter høyt i Innlandet.

Anmeldte lovbrudd pr. 1000 innbygger etter lovbruddstype, 2018. Kilde: SSB, tabell 08486.

10.4.1. Skader og voldsomme dødsfall

Skader er fortsatt en stor utfordring for folkehelsen, og det fører til store samfunnsøkonomiske kostnader. Den vanligste hjemmeulykken er fall, fire av ti personer over 75 år har ett eller flere fall per år. I Norge registreres det et nytt hoftebrudd hver time, ca. 9.000 i året. Et hoftebrudd har en beregnet samfunnskostnad på kr. 500 000. Eldre- og folkehelseminister Åse Michaelsen har formulert en nullvisjon for hardt skadde og døde fra fallulykker i og ved hjemmet⁵⁷.

Voldsomme dødsfall omfatter dødsfall utløst av ulykker, villet egenskade (selvmord) eller drap. Voldsomme dødsfall, og selvmord spesielt, rammer menn i større grad enn kvinner. Det er en høyere andel som årlig tar sitt eget liv i Innlandet enn i landet som helhet. Det har vært en betydelig nedgang i dødsfall som følge av ulykker de siste tiårene i Norge.

⁵⁷ <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/farre-skal-do-eller-bli-alvorlig-skadet-etter-en-fallulykke-i-hjemmet/id2613026/>

Nullvisjonen er grunnlaget for alt trafikksikkerhetsarbeid i Norge. Det var 90 hardt skadde og drepte i trafikken i Innlandet i 2017⁵⁸. Den prosentvise reduksjonen har vært betydelig større i Innlandet enn for landet samlet siden år 2000. Oppland er det fylket i Norge der den gjennomsnittlige risikoen for å bli drept eller hardt skadd pr. kjørte km er høyest. Risikoen er høy både på riks og fylkesvegnettet. (Kilde: Trygg Trafikk 2016)

Aldersgruppen 15–24 år er overrepresentert i trafikkulykkene og menn er 2–3 ganger så ulykkesutsatt som kvinner. Ungdom har en høyere risiko når høy fart kombineres med manglende erfaring. Det er et betydelig skille fra 15 til 16 og fra 17 til 18 år, når de unge begynner å kjøre moped, motorsykkel og bil.

Ulykkesrisikoen reduseres med økende erfaring. Det er omtrent 3,5 ganger så mange skadde og drepte 18-åringene som 60-åringene.

Antall barn som omkommer i trafikken har gått sterkt ned, bl.a. takket være bedre sikring i bil, med seter og belter. Innlandet er den regionen i landet som har flest ulykker med vilt involvert. Antall elgpåkørsler har gått ned de senere årene, men en økende rådyrstamme og hjort på veg inn i fylket, gjør at ulykkestallet øker. I 2017/18 var det 3279 påkjørte og drepte hjortevilt i Innlandet.

⁵⁸ Trafikksikkerhetsutviklingen 2017. Oppfølging av Nasjonal tiltaksplan for trafikksikkerhet på veg 2014-2017. Statens vegvesen.

11. Et robust Innland

Storofsen sommeren 1798 er den verste flomkatastrofen vi kjenner i Norge. I Glommas nedslagsfelt omkom 61 mennesker. Etter ofsen ble mange gårder flyttet fra dalbunnen og høyere opp i lia, og nesten 20 000 mennesker som ble rammet i Gudbrandsdalen og Østerdalen ble med i en organisert utvandring til Nord-Norge.

Flom, skogbrann og skred er bare noen av flere typer naturhendelser som skjer med jevne mellomrom.

Dagens mennesker avhengige av infrastruktur og samfunnsfunksjoner som også kan rammes av uønskede hendelser, enten det er i forbindelse med naturhendelser eller av andre årsaker. I vårt moderne samfunn gjelder dette forskjellige typer infrastruktur, slik som strøm, vann og IKT. Vi må planlegge for å kunne håndtere et bredt spekter av hendelser, for risikoer helt fra ekstremvær og flom til storulykker og epidemier.

Det er derfor viktig å bygge robuste steder og regioner.

I tradisjonell risikotenkning bygger vi robusthet gjennom to hovedområder:

1. Minske sannsynligheten for uønskede hendelser
2. Minske konsekvensene når uønskede hendelser skjer

Dette betyr at et robust samfunn er et samfunn som har gjort gode grep for å minske sannsynligheten for uønskede hendelser og dessuten har god evne til å håndtere dem dersom de oppstår.

11.1. Samfunnssikkerhet og beredskap

Fylkesmannen er den sentrale regionale aktøren innen samfunnssikkerhetsarbeidet på regionalt nivå, og har samordningsansvar på feltet i normalsituasjoner og kriser.

Fylkesmannen skal utarbeide en fylkes-ROS (ROS = risiko- og sårbarhetsanalyse) minimum hvert fjerde år eller når situasjonen tilsier det. Instruksen spesifiserer videre fylkesmannens ansvar for å samordne, holde oversikt over og informere om arbeidet med samfunnssikkerhet og beredskap i fylket.

Alle kommuner er lovpålagt å gjennomføre risiko- og sårbarhetsanalyser og på bakgrunn av disse utarbeide beredskapsplaner. Tilsynsansvar for dette ligger hos fylkesmannen, som også påser at det jevnlig gjennomføres øvelser i kommunene.

I Norge skal vi i planleggingen ta hensyn til flere faktorer som har med samfunnets robusthet å gjøre:

- Begrensning av energiforbruk og klimagassutslipp
- Bygge inn robusthet gjennom samfunnsplanleggingen
- Robusthet for naturhendelser
- Regionale risiko- og sårbarhetsanalyser

11.2. Hva tenker vi oss kan skje?

I fylkes-ROS for både Hedmark og Oppland er det gjort en analyse på hvilke uønskede hendelser man kan se for seg. Disse dokumentene presenterer blant annet et risikobilde for uønskede hendelser i regionen. Slike risikobilder innebærer et relativt omfattende og grundig analysearbeid, og bør leses i respektive dokumenter:

[FylkesROS for Hedmark 2018-2021](#)

[OFK Regional plan for for samfunnsikkerhet 2018-20121](#)

Man vil av dokumentene se at sykdomsepidemier, både blant dyr og mennesker, vurderes som høye risikoer i hele regionen. Det samme gjelder flom, skred (spesielt i Oppland), brann, svikt i forsyning av strøm og til en viss grad vann, så vel som flere typer storulykker.

For begge regioner er IKT-infrastruktur og elektronisk kommunikasjon spesifikt omtalt som risiko med en høy grad av sårbarhet i samfunnet.

I Oppland har man utarbeidet «[Regional plan for Gudbrandsdalslågen med sidevassdrag](#)» i 2018 for å bidra til økt sikkerhet for samfunnet mot skred- og flomskader samtidig som vann-, natur- og friluftsverdiene ivaretas. Det foreligger ikke en tilsvarende plan for Hedmark og vassdragene der.

11.3. Kritiske samfunnsfunksjoner

En rekke samfunnsfunksjoner er helt sentrale i vårt daglige liv. Bortfall av for eksempel energi- eller vannforsyning har umiddelbare virkninger. I fylkes-ROS-arbeidet er det gjort en kartlegging av hva som ansees som kritiske funksjoner i Hedmark og Oppland.

Samfunnskritiske funksjoner og infrastruktur i Hedmark og Oppland

Gjeldende regionale planer for samfunnssikkerhet og beredskap i Hedmark og Oppland har kapitler som omtaler de funksjoner og infrastruktur som ansees som viktige for å oppfylle grunnleggende behov for innbyggerne:

Hedmark

Funksjoner:

- Helse- og omsorgstjenester
- Kraftforsyning
- Elektroniske kommunikasjonsnett og -tjenester
- Tele- og kommunikasjonsinstallasjoner
- Alarmsentraler 110, 112, 113
- Media
- Drikkevannsforsyning
- Matforsyning
- Drivstofforsyning

Installasjoner:

- Togtrafikkstyring
- Veg- og jernbanestasjoner
- Administrasjonsbygg

Oppland

Samfunnskritiske funksjoner:

- Vannforsyning
- Matforsyning
- Strømforsyning
- Elektronisk kommunikasjon
- Helse- og sosialfunksjoner

11.4. Cybersikkerhet

Vi er avhengige av leveringssikkerhet i elektronisk kommunikasjon og at informasjonen som systemene inneholder er godt sikret. Dette er et område hvor vår samfunnets sårbarhet har vokst i takt med den moderne utviklingen av IKT-systemer og -teknologi.

Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) skriver i sitt dokument [Analyser av krisescenarier 2019](#):

«Norge er et av de landene som er kommet lengst i digitalisering av samfunnsfunksjonene, og utviklingen fortsetter med uforminsket styrke. Digitaliseringen medfører nye sårbarheter som vi foreløpig neppe fullt ut forstår dybden i og omfanget av. Faren er stor for at vi kan komme til å oppleve hendelser som overrasker oss fordi vi ikke fullt ut forstår de truslene og farene vi står overfor, eller har oversikt over avhengigheter og mulige følgehendelser.»

Vi vet at vi er sårbare for trusler rettet mot våre digitale systemer. Dette kan dreie seg om trusler overfor verdier og interesser, eller at et digitalt angrep kan sette hele samfunn ut av spill, gjennom at sentrale samfunnsfunksjoner blir rammet. Her kan det nevnes kraftforsyning, infrastruktur, banker, flyplasser med mer.

Cybersikkerhet handler om et veldig bredt område; fra den enkeltes sikkerhet som benytter seg av internett og til godt planlagte angrep på sentrale funksjoner for å tilegne seg informasjon eller forstyrre drift.

Robusthet på dette området kan ses på som en samfunnsverdi i seg selv. Digitaliseringen av tjenesteproduksjon, viktige samfunnskritiske områder og folks sikkerhet, gjør cybersikkerhet til en meget viktig faktor for at samfunnet skal opprettholdes i ordinær drift.

Kompetanse for å ivareta denne sikkerheten på alle nivå i samfunnet er essensielt. I Innlandet har vi Norges tyngste kompetansemiljø innen hele verdikjeden, gjennom NTNU Gjøvik og Cyberforsvaret på Jørstadmoen, Sivilforsvaret, NorSIS og CCIS.

11.5. Kraftforsyningen

Siste omfattende hendelse som krevde full beredskap var «Nedsnødd 2018» som begynte romjula 2017 og varte frem til slutten av januar 2018. Erfaringer fra denne hendelsen, «Supercella» i august 2014 og «Dagmar» i desember 2011 viser at den interne feilrettingsberedskapen i nettselskapene, øvrige beredskapsplaner og nødstrømsforsyningssystemer fungerer bra. Hovedutfordringen for regionalnettet er snø, vind og trefall. En viktig erfaring fra «Dagmar» var utfordringer knyttet til problemer med det offentlige telenettet på grunn av manglende strømforsyning over lengre tid. Erfaringer fra flommen i 1995, samt de mindre omfattende flommene i 2011 og 2013 viser at i store trekk så er regionalnettet lite utsatt for feil på grunn av flom, men at utfordringene her er større for kraftprodusentene. Innføring av DMS (Distribution Management System) har endret kommunikasjonen med kundene i store og små feilsituasjoner. Dette har tidligere vært en av de store utfordringene ved både store og små feilsituasjoner. Nå kan nettselskapet sende skreddersydd og løpende oppdatert informasjon til hver enkelt kunde. Den enkelte kunde har da mulighet til å innrette seg best mulig ut fra den aktuelle situasjonen. Det er inngått avtaler

for transport av reservemateriell, bruk av helikopter, skogrydding og graventrepreneurer med hensyn på beredskapssituasjoner.

11.6. Matproduksjon

Innlandet er landets største jordbruksfylke målt i volum. Men en robust matproduksjon handler ikke bare om hvor mye mat som produseres, men måten maten produseres på. Kort fortalt hvilket ressursgrunnlag matproduksjonen baseres på. På tross av at Innlandet er en stor jordbruksregion, går arealet i Innlandet raskt går nedover, samtidig med at antallet kilo kjøtt som produseres øker.

Årsaken er at husdyra i Innlandet føres med stadig mer importert kraftfôr, og mindre med lokalt gras og beite. Volumøkningen av kjøtt- og melkeproduksjonen i Innlandsjordbruket skjer hovedsakelig ved at importert korn og soya utgjør en større andel av fôret til husdyra våre, og fortrenger samtidig bruken av korn, grasarealer og beite i Innlandet. Innlandet har hatt en særlig sterk vekst i kraftfôrforbruket til drøvtyggere (storfe, sau, geit) mellom 2005-2018.

Innlandet er den regionen i landet med størst nedgang kornarealene de siste ti årene. Kornarealene i Innlandet har blitt redusert med om lag 75 000 dekar mellom 2008-2018. Dette er et område som tilsvarer 10 000 fotballbaner. Denne utviklingen svekker vår sjølforsyning og gjør vår matproduksjon mindre robust.

Det er et stort potensial for å gjøre matproduksjonen i Innlandet mer robust. Da må vi bruke mer av egne ressurser og mindre importert kraftfôr. Beitemulighetene i vår region er store. Det anslås at vi kan høste dobbelt så mye beite fra utmarka, enn det som benyttes i dag. Samtidig med at det var tørkekrise og førmangel sommeren 2018, sto 10 prosent av jordbruksarealet i Innlandet ubrukt. Dette ubrukte jordbruksarealet utgjør alene 25 000 fotballbaner.

- Kraftfôrforbruk til drøvtyggere 2008-2018: + 27 000 tonn
- Kornareal 2008-2018: - 75 000 dekar (10 000 fotballbaner)
- 50 % av utmarksbeite står ubrukt
- 10 % av innmarksarealet står ubrukt

11.7. Jordvern

Dyrka og dyrkbar jord er nødvendig for å sikre matforsyning på lang sikt. Derfor bør vi i størst mulig grad unngå å bygge veier, boliger og industribygg på dyrket mark. Jordvern innebærer å sikre at den beste jorda fortsatt brukes til å dyrke mat, og ikke blir omdisponert til andre formål.

Presset på matjordarealer varierer mye fra region til region, med overskudd av arealer, gjengroing og dårlig vedlikehold i enkelte områder, og underskudd, nedbygging, mangel på arealer til å spre husdyrgjødsel og høye leiepriser i andre områder.

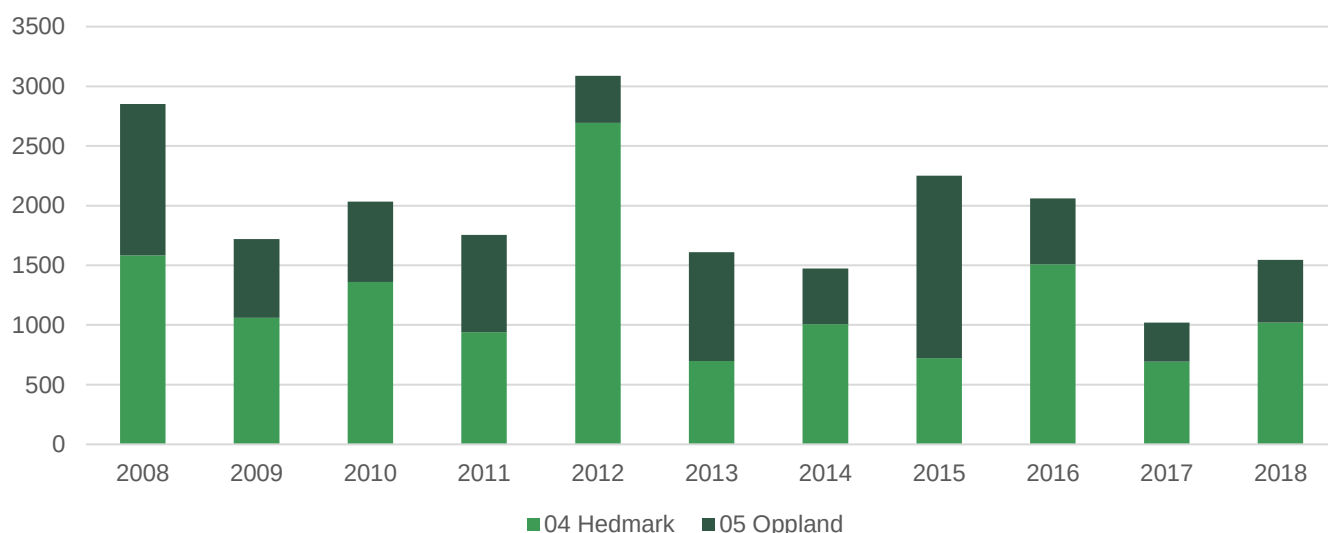
De delene av landet med byer og tettsteder som vokser mest, har også de mest produktive jordbruksområdene. De siste 50 årene er det omdisponert mer enn en million dekar

jordbruksareal til andre formål i Norge. I arealplanleggingen må utbyggingsbehov, transportsystemer, grønnstruktur, friluftsinnteresser, biologisk mangfold og kulturminnevern vurderes samlet.

Forbruk av kraftfor til husdyr i Innlandet, i tonn

Årlig omdisponering av dyrka og dyrkbar jord etter jordloven og plan- og bygningsloven, i dekar

Viktige dokumenter for «Et robust Innlandet»:

DSB-rapport «Samfunnets kritiske funksjoner – kortversjon»
FylkesROS for Hedmark 2018-2021
OFK Regional plan for for samfunnsikkerhet 2018-2021
Regional kraftsystemutredning for Hedmark og Oppland 2018
DSB – «Analyser av krisescenarier 2019»
Regional plan for Gudbrandsdalslågen med sidevassdrag
Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap

Innlandet
fylkeskommune